

Eduard Bernstein

Socialismens förutsättningar och socialdemokratis uppgifter

Tysk originalutgåva 1899 (Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie)
Svensk originalutgåva 1907
Översättning C N Carleson

Detta är Bernsteins klassiska kritik av marxismen, som efter publiceringen utsattes för hård kritik av många marxister. Bland dem kan nämnas den ”ortodoxe” marxisten Karl Kautsky, liksom Rosa Luxemburg¹ och Karl Liebknecht.

Det har också skrivit mycket om Bernsteins revisionism senare. I Sverige bl a en doktorsavhandling av den dåvarande maoisten Bo Gustafsson, *Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar* (1969).

Innehåll

I. Den marxistiska socialismens grundläggande principer	1
a) Marxismens vetenskapliga element.	1
b) Den materialistiska historieuppfattningen och den historiska nödvändigheten.	3
c) Den monistiska läran om klasskampen och kapitalets utveckling.	9
II. Marxismen och den hegelska dialektiken	13
a) Den hegeliansk-dialektiska metodens fallsnaror.	13
b) Marxism och blanquism.	17
III. Det moderna samhällets ekonomiska utveckling.	23
a) Betydelsen af den Marxska värdeteorin.	23
b) Inkomstens fördelning i det moderna samhället.	28
c) Företagens storlek och den samhälleliga rikedomens utbredning.	34
d) Kriserna och den moderna ekonomins anpassningsförmåga.	42
IV. Socialdemokratins uppgifter och möjligheter.	52
a) Socialismens politiska och ekonomiska förutsättningar.	52
b) De kooperativa föreningarnes verksamhetsområde.	59
c) Demokrati och socialism.	74
d) Socialdemokratins närmaste uppgifter.	83
V. Slutmål och rörelse – Kant mot ”cant”	100

¹ Se t ex hennes [Sociala reformer eller revolution?](#)

Bernstein – revisionismens föregångsman nr 1

I. Den marxistiska socialismens grundläggande principer

a) *Marxismens vetenskapliga element.*

”Med dem blef socialismen en vetenskap, hvilken det nu gäller att själfständigt utarbete i alla sina enskildheter och i hela sitt sammanhang.”

Engels, ”Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft”.

Den tyska socialdemokratin erkänner i våra dagar såsom teoretisk grundval för sin verksamhet den af Marx och Engels utarbetade och af dem såsom *vetenskaplig socialism* betecknade samhällsläran. Det vill säga, att under det socialdemokratin såsom kämpande parti representerar bestämda intressen och tendenser och strider för *medvetet uppställda mål*, följer den vid uppställandet af dessa i afgörande och sista hand en uppfattning, som förmår att lämna objektiva, på logik och erfarenhet grundade bevis. Det, som icke har sin rot i sådana, är icke längre vetenskap, utan hvilar endast på subjektiva meningar, blott på vilja eller antagande.

Inom hvarje vetenskap kan man skilja på en teoretisk och en praktisk del (ren och tillämpad vetenskap). Den förra består af de slutsatser, hvilka vunnits genom en så vidsträckt erfarenhet som möjligt inom dithörande område, och hvilka därför betraktas såsom allmängiltiga. De utgöra det beständiga elementet inom vetenskapen. Vid tillämpningen af dessa satser på de enskilda företeelserna eller enskilda fallen uppväxer den praktiska vetenskapen. De vid denna tillämpning vunna kunskaperna, sammanfattade i lärosatser, äro den tillämpade vetenskapens principer. I lärobyggnaden utgöra de det föränderliga elementet.

Beständigt och föränderligt måste här fattas villkorligt. Äfven den rena vetenskapens satser äro

underkastade förändringar, vanligen i form af inskränkningar. Med det ökade förrådet af kunskaper blifva sådana satser, som förut tillagts absolut giltighet, erkända såsom endast villkorliga och tillökade genom nya satser, hvilka inskränka den förra giltigheten, men samtidigt utvidga den rena vetenskapens område. I den tillämpade vetenskapen behålla däremot enskilda satser för bestämda fall varaktigt giltighet. Såvida den öfver hufvud blifvit pröfvad, förblir alltid en sats ur agrikulturkemin eller elektrotekniken riktig, så snart förutsättningarna, på hvilka den hvilar, åter blifva desamma. Men mängden af förutsättningar och möjligheten att på olika sätt sammanställa dem åstadkomma en oändlig mångfald af sådana satser och en ständig förändring af deras inbördes värdeförhållande. Praktiken skapar alltjämt stoff till nya kunskaper och förändrar totalbilden från den ena dagen till den andra samt låter det, som en gång var en ny eröfring, rubriceras under föråldrade metoder.

Något försök att särskilja den rena från den tillämpade vetenskapen beträffande den marxistiskasocialismen har ännu ej gjorts, äfven om det ej saknas viktiga förarbeten. Marx' kända framställning af sin historieuppfattning i förordet till "Zur Kritik der politischen Oekonomie" och tredje afdelningen af Engels': "Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie Zur Wissenschaft" äro på detta område de mest betydande inlägg, vi här hafva att nämna. Utan något tidigare motstycke framlägger Marx i det nämnda förordet i knappa, koncist formade satser, fria från hvarje hänsynstagande till speciella företeelser och former, de allmänna grunddragen af sin historie- eller samhällsfilosofi. Där saknas icke en enda af de för den marxiska historiefilosofin väsentliga tankarna.

Engels' arbete är dels en mera populärt hållen framställning, dels en utvidgning af de marxiska teorierna. Engels tager här i betraktande enskilda företeelser i utvecklingen, särskildt det af Marx såsom borgerligt betecknade moderna samhället, och uppdrager i detalj gången af deras utveckling, så att man på många ställen redan här kan tala om tillämpad vetenskap. Ett och annat kan mycket väl fråntagas, utan att grundtanken lider någon skada. I sina viktigare delar är likväl framställningen tillräckligt allmängiltig för att kunna räknas till den rena delen af den marxistiska vetenskapen. Därtill berättigar och till och med tvingar det faktum, att marxismen vill gälla för mera än en abstrakt historisk teori. Den vill dessutom vara en teori, gällande för det moderna samhället och dess utveckling. Om man vill vara sträng, kan man beteckna redan denna del af den marxistiska läran såsom tillämpad vetenskap, men den är för marxismen så alltigenom väsentlig, att denna därförutan skulle förlora sin betydelse af politisk vetenskap. De allmänna eller förnämsta satserna i dessa framställningar af det moderna samhället måste därför anses tillhöra den rena marxismen. Äfven om den nuvarande samhällsordningen, som rättsligt sedt hvilar på privategendom och fri konkurrens, är ett enskildt fall för människans utvecklingshistoria, så är den likväl i den nuvarande kulturen den allmänna och nu gällande formen för samhällslif. I öfverensstämmelse härmed skulle då allt, som angår det af Marx såsom borgerligt kännetecknande samhället och dess utvecklingsgång och som gör anspråk på ovillkorlig, af nationella och lokala egendomligheter oberoende giltighet, tillhöra den rena vetenskapens område, allt, som däremot hänför sig till enskilda företeelser och konjunkturen, alla speciella former af utveckling till den tillämpade vetenskapen.

Sedan någon tid är det modärnt att med ordet skolastik misskreditera hvarje djupare analytiskt inträngande i den marxiska läran. Sådana slagord äro bekväma att använda och uppfordra just därför till största försiktighet. Undersökning af begreppen, särskiljande af det tillfälliga från det väsentliga kommer alltjämt att blifva nödvändigt, såvida begreppen icke skola förflackas, slutledningarna stelna till rena trossatser. Skolastiken bedref icke endast hårklyfveri, den var icke endast handtlangare åt ortodoxin, utan den bidrog i hög grad till dogmatismens öfvervinnande, i det den på ett begripligt sätt analyserade de teologiska dogmerna; den underminerade den mur,

som den ortodoxa dogmläran hade upprest för den fria filosofiska forskningen. Ur den jord, som skolastiken gjorde fruktbar, uppväxte en Descartes' och en Spinozas filosofi. Det finns olika slag af skolastik: apologetisk och kritisk. Den senare har i alla tider varit en styggelse för ortodoxin.

Genom att sålunda åtskilja elementen i den marxiska lärobyggnaden vinna vi en bestämd måttstock vid värderandet af de enskilda satsernas betydelse för systemet i dess helhet. Med borttagandet af någon af den rena vetenskapens satser borttryckes ett stycke af grunden och en stor del af byggnaden beröfvas sitt stöd. Annorlunda med den tillämpade vetenskapens satser. Dessa kunna falla, utan att det ringaste komma grunden att vackla. Ja, inom den tillämpade vetenskapen kunna en stor del satser förlora sin giltighet, utan att draga andra delar med sig i fallet.

Det måste blott påvisas, att fel blifvit begånget vid bildandet af bevisföringens mellanled. Där sådana fel ej kunna påvisas, skulle den oundvikliga slutsatsen blifva, att ett fel eller en lucka förefinnes i själfva grunden.

Det ligger utanför planen för detta arbete att i detalj företaga en dylik systematisk sönderdelning, då det icke är fråga om någon uttömmande framställning och kritik af den marxiska läran. Det är tillräckligt för mitt ändamål att såsom kärnpunkter i det, som enligt min mening utgör den marxistiska socialismens teoretiska lärobyggnad, framhålla den *historiska materialismen*, materialismen, den däri ingående *läran om klass-striderna* i allmänhet och klasskampen mellan bourgeois och proletariat i synnerhet, *läran om mervärdet* och det *borgerliga samhällets produktionsmetod* samt detta samhälles därpå grundade *utvecklingstendenser*. Liksom den tillämpade vetenskapens äro naturligtvis äfven den rena vetenskapens satser sinsemellan af olika värde för systemet i dess helhet.

Det bestrides icke af någon, att marxismens viktigaste fundamentalsats, så att säga dess grundlag, som genomgår hela systemet, är den särskilda historiska teori, som bär namnet *materialistisk historieuppfattning*. Med denna teori står och faller läran principiellt, i den mån den underkastas inskränkningar, kommer de öfriga satsernas förhållande till hvarandra att dragas med och förändras. Hvarje undersökning af lärans riktighet måste därför utgå från frågan, huruvida eller huru långt denna teori äger giltighet.

b) Den materialistiska historieuppfattningen och den historiska nödvändigheten.

”Gentemot våra motståndare hade vi att betona den af dem förnekade hufvudprincipen (den ekonomiska sidan), och det var då icke alltid tid, plats och tillfälle att låta de öfriga af växelverken beroende momenten komma till deras fulla rätt.”

Friedrich Engels' bref af år 1890, offentliggjordt i ”Soz. Akademiker”, oktober 1895.

Frågan om den materialistiska historieuppfattningens giltighet sammanfaller med frågan om den historiska nödvändigheten och dennas orsaker. Att vara materialist betyder närmast att härleda allt som sker från utvändiga rörelser hos materien. Enligt den materialistiska läran försiggår materiens rörelse med nödvändighet såsom en mekanisk process, det gifves ingen tilldragelse eller företeelse utan sin nödvändiga verkan, intet förlopp utan sin materiella orsak. Men då materiens rörelse uteslutande bestämmer idéernas och viljeriktningarnas gestaltning, så äro äfven dessa, och därmed allt som händer och sker i vår värld, nödvändiga. Sålunda blir materialisten en kalvinist utan gud. Fastän han icke tror på en gudomlig förutbestämmelse, tror han likväl och måste han tro, att allt som sker från ett visst tidsmoment på förhand är bestämdt af den gifna materien och kraftförhållandet mellan dennas olika delar.

Tillämpandet af den materialistiska uppfattningen vid förklaringen af historien innebär därför ett

på förhand gifvet försvar för nödvändigheten af hvarje historisk tilldragelse och utveckling. För materialisterna gäller frågan endast, på hvilket sätt nödvändigheten tränger igenom i mänsklighetens historia, hvilken kraft eller hvilka kraftfaktorer som där äro de afgörande, hurudant förhållandet är de olika kraftfaktorerna emellan, hvilken roll som i historien tillkommer naturen, ekonomin, rättsinstitutionerna, idéerna.

På det förut nämnda stället lämnar Marx det svaret, att han anser de bestämmande faktorerna vara människornas *materiella produktivkrafter och produktionsförhållanden*. ”Det materiella lifvets produktionsförhållanden äro öfver hufvud det bestämmande för den sociala, politiska och andliga lifsprocessen. Det är icke människornas medvetande, som är bestämmande för deras existens, utan omvänt deras samhällseliga existens, som bestämmer deras medvetande. På ett visst stadium af deras utveckling komma samhällets materiella produktivkrafter i strid med de för handen varande produktionsförhållandena eller, hvad som blott är ett juridiskt uttryck för samma sak, med egendomsförhållandena, inom hvilka de hittills rört sig. Från att vara utvecklingsformer för produktivkrafterna öfvergå dessa förhållanden till att blifva bojor för dem. Det inträder en epok af social revolution. Hela den väldiga öfverbyggnaden (de rättsliga och politiska institutionerna, mot hvilka svara bestämda former af samhällseligt medvetande) undergår med den ekonomiska grundvalens förändring en långsammare eller hastigare omhvälfning ... En samhällsform går icke under, förrän alla de produktivkrafter, för hvilka den är tillräckligt vid, äro utvecklade, och nya, högre produktionsförhållanden träda icke i deras ställe, förrän de materiella villkoren därför framväxt ur det gamla samhällets eget sköte ... De borgerliga produktionsförhållandena äro den samhällseliga produktionsprocessens sista sig själf motsägende form ... men de i det borgerliga samhällets sköte uppväxande produktivkrafterna skapa samtidigt de materiella villkoren för en lösning af denna motsägelse. Med denna samhällsform avslutas därför det mänskliga samhällets förhistoria.” (”Zur Kritik der politischen Oekonomie”, förordet.)

Det kan i förbigående anmärkas, att slutsatsen och ordet ”sista” i den närmast föregående satsen icke kunna bevisas, utan blott äro mer eller mindre väl grundade antaganden. De äro emellertid oväsentliga för teorin, tillhöra snarare det praktiska området och kunna därför här förbigås.

Ser man på de öfriga satserna – fränsetd orden ”långsammare eller hastigare”, (hvilka visserligen innebära mycket) – fäster man sig vid deras apodiktiska affattning. I den andra af de citerade satserna ställas ”medvetande” och ”existens” så skarpt emot hvarandra, att den slutsatsen ligger nära, att människorna blott betraktas såsom lefvande agenter för historiska makter, hvilkas verk de utföra mot sin vetskap och vilja. Och detta modifieras endast delvis genom en följande, här såsom mindre väsentlig utelämnad sats, hvori betonas nödvändigheten af att vid sociala omhvälfningar skilja mellan den materiella omhvälfningen i villkoren för produktionen och ”de ideologiska formerna”, genom hvilka människorna blifva medvetna om denna konflikt och utkämpa den.” I stort sedt förefaller människans medvetande och vilja såsom en den materiella rörelsen mycket underordnad faktor.

I förordet till första bandet af ”Das Kapital” finna vi en icke mindre deterministiskt affattad sats. Med hänsyftning på den kapitalistiska produktionens ”naturlagar” heter det: ”Det är fråga om dessa tendenser, hvilka verka och tränga igenom med en järnhård nödvändighet.” Där det nyss ännu var tal om en *lag*, insmyger sig i slutet i stället för detta stränga begrepp ett mera böjligt: *tendensen*. Och på följande sida läses den ofta citerade satsen, att samhället kan ”förkorta och mildra” den naturenliga utvecklingens födslosmärter.

Människans beroende af produktionsförhållandena framstår betydligt mera villkorligt i den förklaring af den historiska materialismen, som Fr. Engels redan under Karl Marx' lifstid och i öfverensstämmelse med honom framlägger i sin stridsskrift mot Dühring. Det heter där, att ”de

yttersta orsakerna till alla samhällsliga förändringar och politiska omstörtningar” icke äro att söka i människornas hufvuden, utan i ”de förändringar, produktions- och utbytesmetoderna genomgå.” Men ”sista orsaker” innesluter medverkande orsaker af andra slag, orsaker af andra, tredje grad o. s. v., och det är klart, att ju större antalet sådana orsaker är, desto mera begränsas, kvantitativt och kvalitativt, den bestämmande kraften hos de yttersta orsakerna. Deras verkan kvarstår, men tingens slutliga gestaltning är icke enbart beroende af dem. En verkan, som är resultatet af olika krafter samarbete, kan man beräkna blott då, när alla krafter äro noggrannt kända och medtagna i beräkningen till sitt fulla värde. Som hvarje matematiker vet, kan förbiseendet till och med af en kraft af lägre grad ha de största afvikelser i resultatet till följd.

I sina senare arbeten har Engels ytterligare begränsat den bestämmande kraften hos produktionsförhållandena. Skarpast i tvänne bref, det ena författadt 1890, det andra 1894, och aftryckta i ”Sozialistische Akademiker” oktober 1895. Där uppräknas ”rättsformer”, politiska, juridiska och filosofiska teorier, religiösa åskådningar eller dogmer såsom företeelser, hvilka utöfva inflytande på de historiska stridernas förlopp och i många fall ”i hufvudsak bestämma deras form.” ”Det är således otaliga, hvarandra korsande krafter”, heter det, ”en oändlig grupp af kraftparallelogrammer, ur hvilka resultanten – den historiska tilldragelsen – framgår. Denna själf kan åter anses såsom produkt af en i stort sedt omedvetet och viljelöst verkande kraft. Ty det, som hvarje enskild kraft sträfvar efter, motverkas af hvar och en af de öfriga, och *det, som framkommer, är något, som ingen velat.*” (Bref år 1890.) ”Den politiska, rättsliga, filosofiska, religiösa, litterära, konstnärliga utvecklingen är beroende af den ekonomiska. *Men alla återverka de på byar-andra och på den ekonomiska basen.*” (Bref år 1895.) Man måste medgifva, att detta klingar annorlunda än det förut anförda citatet af Marx.

Jag ämnar naturligtvis icke påstå, att Marx och Engels någonsin förbisett det sakförhållandet, att icke-ekonomiska faktorer utöfva inflytande på historiens gång. En mängd ställen ur deras äldre skrifter kunna anföras mot ett dylikt antagande. Men det är här fråga om ett *gradförhållande*, icke *huruvida* ideologiska faktorer af dem erkändes, utan hvilken *grad* af inflytande, hvilken betydelse för historien de tillerkände dem. Men i detta afseende kan det icke helt bestridas, att Marx och Engels ursprungligen tillerkände de icke-ekonomiska faktorerna en mycket ringare medverkan vid samhällenas utveckling, en vida ringare återverkan på produktionsförhållandena än i sina senare skrifter. Detta har också sin motsvarighet i hvarje ny teoris naturliga utvecklingsgång. En teori framträder alltid till en början i en strängt apodiktisk formulering. Engels erkänner detta öppet i den sats, vi satt som motto för denna afdelning, och i anslutning därtill anmärker han ytterligare: ”Men det är tyvärr blott alltför vanligt, att man tror sig fullständigt hafva förstått och utan vidare kunna använda en ny teori, så snart man tillägnat sig dess hufvudprinciper.” Den, som i våra dagar använder sig af den materialistiska historieteorien, är förpliktad att använda den i dess högst utbildade, ick i dess ursprungliga form, d. v. s. han är förpliktad till att jämte produktivkrafternas och produktionsförhållandenas utveckling och inflytande äfven taga full hänsyn till rätts- och moralbegreppen, hvarje tids historiska och religiösa traditioner, det geografiska inflytandet samt öfriga naturinflytanden, till hvilka höra människans egen natur och hennes andliga anlag.* Det gäller särskildt att ha detta för ögonen, då det icke längre är fråga om

* Herr Belfort-Bax har ansett det vara af behovet påkalladt att uppträda mot den materialistiska historieuppfattningens, hufvudsakligen blott i hans egen inbillning bestående öfverdrifter och uttänkt en ny historieuppfattning, som han kallar syntetisk historieuppfattning. Därmed har han i stället för ett ord, som kan förleda till öfverdrifter, satt ett annat ord, som här är fullkomligt meningslöst. Syntetisk – sammanfattande – är endast ett uttryck för den rent formella metoden, men säger ingenting angående undersökningens ledande synpunkt. Som vi redan visat, innesluter äfven den historiska materialismen en sammanfattning af materiella och ideologiska krafter. Men om Bax i stället för ett uttryck, som kan misstydas, väljer ett, som är meningslöst, öfvertrumfas han å andra sidan af G. Plechanow, hvil-

ett enbart utforskande af tidigare historiska epoker, utan redan om ett utstakande af den kommande utvecklingen, hvarvid den materialistiska historieuppfattningen skall tjäna som vägledare.

Gentemot de teorier, hvilka behandla den mänskliga naturen såsom en gång för alla gifven och oföränderlig, har den socialistiska kritiken med full rätt hänvisat på de stora förändringar, som den mänskliga naturen under tidernas lopp har genomgått, den anpassningsförmåga, som en viss tids människor lägga i dagen, då de förflyttas till nya förhållanden. I själfva verket är människans natur mycket elastisk, så snart det gäller att anpassa sig efter nya naturförhållanden och en ny social omgifning. Men en sak får man icke glömma. Där man har att räkna med så stora massor som de modärna nationerna med ur en tusenårig utveckling framsprungna lefnadsvanor, kan man så mycket mindre äfven af de största omhvälfningar på egendomsförhållandenas område vänta någon hastig omdaning af människonaturen, som de ekonomiska förhållandena blott utgöra en del af den sociala omgifning, hvilken bestämmande inverkar på den mänskliga karaktären. Äfven här finnes en mångfald faktorer att taga i betraktande. Jämte produktions- och bytesmetoderna, på hvilka den historiska materialismen lägger hufvudvikten, måste äfven diträknas de territoriella grupperingsförhållandena, d. v. s. befolkningens geografiska fördelning och kommunikationsväsendet, förhållanden, hvilka visserligen stå i beroende af de förra, men en gång gifna utöfva sina egna återverkningar.

I ett bref till Conrad Schmidt, dateradt den 27 oktober 1890, har Friedrich Engels på ett träffande sätt uppvisat, huru *samhälleliga inrättningar*, produkter af den ekonomiska utvecklingen, utbilda sig till *sociala makter* med *egen kraftutveckling*, hvilka nu å sin sida återverka på utvecklingen, befordra den, uppehålla den eller länka den i andra banor. Såsom ett af de förnämsta exemplen anför han *statsmakten*. Han utvidgar därvid den hufvudsakligen af honom själf gifna definitionen på staten såsom ett organ för klassherraväldet och förtrycket genom att påvisa statens uppkomst ur den samhälleliga *delningen af arbetet*.¹ Den historiska materialismen förnekar sålunda icke de politiska och ideologiska makternas egna rörelse, den bestrider blott det fulla oberoendet hos denna och visar, att utvecklingen af samhällslifvets grundvalar – produktionsförhållanden och klassbildning – i alla händelser utöfvar det starkare inflytandet på dessa makters verksamhet.

Men i hvarje fall kvarstår en mångfald af faktorer, och det är ingalunda lätt att så noggrannt ådagalägga deras inre sammanhang, att det med säkerhet låter bestämma sig, hvar den starkaste drifkraften i det gifna fallet alltid är att söka. De rent ekonomiska orsakerna skapa blott förutsättningar för upptagandet af bestämda idéer, men huru dessa senare uppkomma och utbredas, och hvilken form de antaga, beror på medverkan af en hel rad olika inflytanden. Man gör den historiska materialismen mera skada än nytta, om man på förhand såsom eklekticism förnämt tillbakavisar det bestämda betonandet af andra än rent ekonomiska inflytanden och hvarje hänsynstagande till andra ekonomiska faktorer än produktionstekniken och dess förutsedda utveckling. Eklekticism – urval bland olika förklaringar och behandlingsmetoder af företeelserna – är ofta blott en naturlig reaktion mot den doktrinära tendensen att härleda allt ur samma orsak och behandla allt efter en och samma metod. Så snart en sådan tendens hotar att taga öfverhand, skall alltid den eklektiska andan bryta fram med elementär kraft. Hon är det nyktra förståndets revolt

ken i sin "Beiträge zur Geschichte des Materialismus" gör anspråk på benämningen "monistisk" för den marx'ska historieuppfattningen för icke hellre "simplistisk"?

¹ Visserligen framhålles äfven i "Ursprung der Emilie", huru den samhälleliga arbetsdelningen gjorde statens uppkomst nödvändig. Men Engels låter senare denna sida af statens uppkomst fullkomligt falla och behandlar slutligen staten, såsom i "Antidyhring", blott som ett organ för det politiska förtrycket.

mot den hvarje doktrin medfödda böjelsen att ”insnöra tankarna i spansk stöfvel.”¹

Ju starkare inflytande andra makter än de rent ekonomiska utöfva på samhällslifvet, desto större förändringar underkastas styrkan af det, vi kalla historisk nödvändighet. I detta afseende halva vi att skilja på två stora strömningar inom det modärna samhället. Å ena sidan visar sig en växande förståelse af utvecklingens, särskildt den ekonomiska utvecklingens lagar. Hand i hand med denna insikt visar sig, dels såsom dess orsak, dels såsom dess verkan, en ökad förmåga att leda den ekonomiska utvecklingen. I samma mån som människan lär känna dess väsen, förvandlas den ekonomiska naturmakten, likaväl som den fysiska, från människornas härskarinna till deras tjänarinna. Teoretiskt sedt står samhället sålunda friare än någonsin gent emot den ekonomiska drifkraften, och blott motsatsen mellan de olika intressena – privat- och gruppintressenas makt – hindrar det fullständiga öfverförandet af denna teoretiska frihet i praktisk frihet. Under tiden vinner äfven här det allmänna intresset i styrka gentemot privatintresset, och i den mån detta blir fallet, och på alla områden, där detta blir fallet, upphör de ekonomiska makternas elementära herravälde. Deras utveckling förutses och försiggår därigenom så mycket hastigare och lättare. Individerna och nationerna lyckas frigöra en alltjämt större del af sitt lif från en mot eller utan deras vilja verkande nödvändighet.

Då människorna skänka en allt större uppmärksamhet åt de ekonomiska faktorerna, kommer det lätt att se ut, som om dessa i våra dagar spelade en större roll än i forna tider. Detta är likväl icke fallet. Illusionen uppkommer endast därigenom, att det ekonomiska motivet i våra dagar uppträder fritt, medan det i forna tider var höljdt i dunkel till följd af maktförhållanden och alla slags ideologier. Sådan ideologi, som icke bestämmes af ekonomin och den som ekonomisk makt verkande naturen, förekommer vida mera inom det modärna samhället än inom tidigare samhällsformer.² Vetenskapen, konsten, en hel rad sociala förhållanden äro i våra dagar mycket mindre beroende af ekonomiska faktorer än under någon föregående tid. Eller, för att icke gifva rum för något missförstånd, den i vår tid uppnådda ekonomiska utvecklingen lämnar de ideologiska och

¹ Härmed förnekas naturligtvis icke vare sig den förflackande tendensen hos eklekticismen eller det stora såväl teroetiska som praktiska värdet i sträfvandet efter en enhetlig uppfattning af tingen. Utan denna sträfvand intet vetenskapligt tänkande. Men lifvet är mera omfattande än hvarje teori, och så har slutligen den stränga doktrinen måst bekväma sig till att låna af eklekticismen detta frivola väsen, som gladt surrar omkring i lifvets trädgård, och sedan kvittera sitt lån med förklaringen, att den ”alltid i grund och botten har menat detsamma”.

”Doch hat Genie und Herz vollbracht,
Was Locke und Descartes nie gedacht,
Sogleich wird auch von diesen
Die Möglichkeit bewiesen.”

Inom socialvetenskapens historia lämnas ett godt exempel häri i historien om den kooperativa föreningsrörelsens teori och praktik.

² Den för hvilken detta låter som en paradox, erinras därom, att det öfver hufvud först är i det modärna samhället, som den talrikaste klassen af befolkningen kan komma i betraktande, då det gäller den i ofvannämnda bemärkelse fria ideologin. Landtbefolkning och arbetare voro under tidigare samhällstillstånd dels rättsligt bundna i och för vissa ekonomiska ändamål, dels underkastade inflytande af idologier, hvilka återspeglade naturens herravälde öfver människan. Det senare är som bekant äfven grunddraget i naturfolkens ideologier (öfvertro). Herr Belfort-Bax vänder fullkomligt upp och ned på förhållandena, när han i sin artikel ”Synthetische und materialistische Geschichtsauffassung” (Sozialistische Monatshefte, december 1897) säger, att han medgifver, att de ekonomiska faktorerna nästan alltid varit de utslaggifvande under den historiska tiden, men att däremot under den förhistoriska tiden, då det ”mänskliga tänkandets och förnimmandets grundlagar” voro de bestämmande, de haft mindre direkt inflytande på den spekulativa tron, så ställer han på grund af rent yttre olikheter sakerna på hufvudet. För de förhistoriska folken är den natur, som omger dem, den afgörande ekonomiska makten och såsom sådan af största inflytande på deras tänkande och förnimmande. Bax’ kritik af den historiska materialismen skjuter nästan alltid förbi målet af bland andra äfven den orsaken, att han är ultra-ortodox just i den punkt, där den historiska materialismen under sitt första framträdande gjorde sig skyldig till de största öfverdrifterna.

isynnerhet de etiska faktorerna större spelrum för själfständig verksamhet än någonsin förut varit fallet. I följd härd blir orsaksförhållandet mellan den teknisk-ekonomiska utvecklingen och utvecklingen af öfriga sociala institutioner allt mindre omedelbart, på samma gång som den förra blir allt mindre bestämmande för de sistnämndas gestaltning.

Det ”järnhårda måste” erhåller sålunda en begränsning, som för socialdemokratins praktiska verksamhet, för att redan här nämna det, icke betyder någon minskning, utan en *ökning* och ett *höjande* af de socialpolitiska uppgifterna.

Vi se sålunda den materialistiska historieuppfattningen i våra dagar antaga en annan gestalt än den erhöi af sina upphofsmän. Hos dessa upphofsmän själfva genomgick den en utveckling och underkastades inskränkningar i sin ursprungliga absolutistiska tolkning. Detta är, som vi redan framhållit, hvarje teoris öde. Det vore det största steg tillbaka att öfvergifva den mogna form, hvori Engels framställt den i sina bref till Conrad Schmidt och i de af ”Soz. Akademiker” offentliggjorda brefven och återupplifva de äldre definitionerna för att med stöd däraf gifva den en ”monistisk” tydning. Tvärtom böra de nämnda brefven komplettera de första definitionerna. Teoriens grundtanke förlorar därmed icke i enhetlighet, men teorien själf vinner i vetenskapligt afseende. Den blir först med dessa tillägg en teori, verkligt användbar för ett vetenskapligt studium af historien. I en Marx' hand kunde den i sin första form blifva ett medel till storartade historiska upptäckter, men till och med hans snille förleddes vid dess användning till åtskilliga felslut.¹ Hur mycket mer bör icke detta vara fallet med alla dem, hvilka äga hvarken hans snille eller hans kunskaper. I våra dagar kan den materialistiska historieuppfattningen blott i den här framställda formen gälla såsom vetenskaplig grundval för den socialistiska teorin. Hvarje tillämpning af densamma, som icke tager tillbörlig hänsyn till den här framhållna växelverkan mellan de materiella och de ideologiska krafterna, måste i öfverensstämmelse härmed korrigeras, antingen den härleder sig från teorins upphofsmän eller från andra.

* * *

Det föregående var redan nedskrifvet, då jag fick i mina händer oktoberhäftet af ”Deutsche Worte” för 1898 med en artikel af Wolfgang Heine om ”Paul Barths Geschichtsphilosophie und seine Einwände gegen den Marxismus”. Heine försvarar där den marxiska historieuppfattningen mot den bekante Leipzig-docentens anmärkning att den likställer begreppet: det materiella med begreppet: det teknisk-ekonomiska, hvarför den snarast borde kallas ekonomisk historieuppfattning. Emot denna anmärkning framhåller Heine Engels' här citerade bref från nittioalet och anställer dessutom själf några högst beaktansvärda betraktelser öfver de enskilda marxistiska bevisen samt öfver ideologiernas uppkomst, utveckling och verkningskraft. Den marxistiska teorin kan enligt honom göra större medgifvanden åt ideologin än hittills skett, utan att däri-genom förlora något af tankekedjans fasthet och enhet. Den till och med måste göra sådana medgifvanden, såvida den vill förblifva en vetenskaplig teori, som tager tillbörlig hänsyn till verkliga sakförhållanden. Frågan gäller icke, huruvida de marxistiska skriftställarne alltid haft samma åsikt om eller tillräckligt tydligt betonat det obestriddiga sammanhanget mellan inflytandet af ärfda idéer och af nya ekonomiska förhållanden, utan huruvida det fulla erkännandet af

¹ ”Det är mycket lättare”, säger Marx på ett ofta citeradt ställe i ”Das Kapital”, ”att genom analys finna den jordiska kärnan till de religiösa dimmiga och oklara föreställningarna, än omvänt att ur de verkliga lefnadsförhållandena utveckla de motsvarande religiösa åskådningarna. *Det senare är den enda materialistiska och därför vetenskapliga metoden.*” I uppställandet af detta motsatsförhållande ligger en stor öfverdrift. Såvida man icke känner de religiösa åskådningarna, kommer en dylik metod att ”utveckla” att leda till allehanda godtyckliga konstruktioner, och om man känner dem, blir detta utvecklande ett medel till vetenskaplig analys, icke den vetenskapliga motsatsen till en analytisk förklaring.

dessa låter infoga sig i den materialistiska historieuppfattningens system.

Principiellt är denna formulering af frågan fullkomligt riklig. Liksom slutligen öfverallt i vetenskapen gäller det här en *gränsfråga*. Denna ståndpunkt intager också Karl Kautsky i sin afhandling: ”Was kann die materialistische Geschichtsauffassung leisten?” Men man måste hafva klart för sig, att frågan ursprungligen icke uppställdes i denna begränsade form, utan att en nästan obegränsad bestämmandemakt i historien tillskrefs de ekonomiska faktorerna.

Striden vänder sig slutligen, menar Heine, om det *kvantitativa* förhållandet mellan de bestämmande faktorerna, och han tillägger, att stridens utgång har ”mera praktisk än teoretisk betydelse”.

Jag skulle vilja föreslå, att man i stället för ”mera – än” säger ”lika mycket – som”. Men att det gäller en fråga af stor praktisk betydelse, är äfven min åsikt. Det är af stor betydelse, att satsen, hvilka formulerades under ett öfverdrifvet framhäfvande af de teknisk-ekonomiska faktorernas historiska betydelse, blifva rättade med hänsyn till den ställning, de öfriga faktorerna intaga. Det är icke nog, att praktiken korrigerar teorin; om öfver hufvud teorin skall hafva något värde, måste den lära sig inse korrigerings nödvändighet.

Slutligen framställer sig den frågan, huru långt den materialistiska historieuppfattningen kan göra anspråk på detta namn, om man på nu nämnda sätt fortsätter att vidga den genom införande af nya moment. I själfva verket är den enligt Engels' här citerade förklaringar icke rent materialistisk, så mycket mindre då rent ekonomisk. Jag förnekar icke, att namn och sak icke fullkomligt täcka hvarandra. Men jag tror icke, att något framsteg vinnes genom att förvirra begreppen, utan tvärtom genom att precisera dem. Då det af en historieteoris benämning framför allt bör framgå, hvori den skiljer sig från andra, skulle jag därför, långt ifrån att taga någon anstöt af Barths benämning ”ekonomisk historieuppfattning”, trots allt vara hågad anse den som det lämpligaste namnet på den marxistiska historieteorin.

Betydelsen af denna teori hvilar hufvudsakligen på den vikt, den tillägger ekonomin. Ur kännedomen om och värdesättandet af de ekonomiska företeelserna härstammar det mesta, af hvad den utträttat för den historiska vetenskapen, härstammar den insats, som denna del af det mänskliga vetandet har densamma att tacka för. Ekonomisk historieuppfattning betyder icke nödvändigt, att blott ekonomiska krafter, blott ekonomiska motiv tillerkännas betydelse, utan endast att ekonomin alltid utgör den afgörande kraften, vändpunkten för alla stora rörelser i historien. Uttrycket materialistisk historieuppfattning inbjuder redan från början till alla de missförstånd, som öfver hufvud anknyta sig till begreppet materialism. Den filosofiska eller naturvetenskapliga materialismen är deterministisk, den marxistiska historieuppfattningen är det icke, den tillmäter ingalunda de ekonomiska grundvalarne för samhället något absolut inflytande på dettas byggnad.

c) Den monistiska läran om klasskampen och kapitalets utveckling.

Läran om klasstriderna hvilar på den materialistiska historieuppfattningens grund. ”Det befanns”, skref Fr. Engels i Antidühring, ”att all historia¹ af produktions och samfärdsförhållanden d. v. s. af sin tids ekonomiska förhållanden.” (Tredje uppl., s. 12). I det moderna samhället är det klasskampen mellan de kapitalistiska ägarne af produktionsmedlen och de egendomslösa producenterna, lönarbetarne, som i detta afseende påtrycker det sin stämpel. För den förra klassen har Marx användt uttrycket bourgeoisie, för den senare proletariat, hvilka uttryck han hämtat från

¹ I fjärde upplagan af ”Die Entwicklung des Sozialismus etc.” följa här de inskränkande orden ”med undantag af urtillståndet”.

Frankrike, där de under den tid, då han utarbetade sin teori, med förkärlek användes af detta lands socialister. Denna klasskamp mellan bourgeoisie och proletariat är samma motsats, öfverförd på *människorna*, hvilken återfinnes inom våra dagars produktionsförhållanden, nämligen tillägnandets *privata* karaktär och produktionsmetodens *samhälleliga* karaktär. Produktionsmedlen ägas af enskilda kapitalister, hvilka *tillägna* sig utbytet af produktionen, men produktionen själf har blifvit en *samhällelig* process, d. v. s. ett frambringande af förbrukningsartiklar, som på grund af arbetets planmässiga fördelning och organisation utföres af *många*. Denna motsats bär inom sig eller har såsom följd en annan: gent mot arbetets planmässiga fördelning och organisation inom produktionsanstalterna (verkstaden, fabriken, fabrikskomplexet) står produkternas planlösa afyttrande på marknaden.

Utgångspunkten för klasskampen mellan kapitalister och arbetare är den intresse-motsats, som uppkommer genom det sätt, hvarpå de förra tillgodogöra sig de senares arbete. Undersökningen af denna tillgodogörelseprocess för till läran om *värdet* samt om produktionen och tillägnandet af *mervärdet*.

Utmärkande för den kapitalistiska produktionen och den därpå hvilande samhällsordningen är att människorna i sin inbördes hushållning alltid uppträda gent mot hvarandra såsom köpare och säljare. I det ekonomiska samhällslifvet erkännas inga formellt lagliga förbindelser, utan endast sådana, som äro grundade på rent ekonomiska förhållanden (olikhet i förmögenhet, löneförhållanden o. s. v.) Arbetaren säljer sin arbetskraft till kapitalisten för en viss tid, under vissa villkor och till ett visst pris, arbetslönen. Kapitalisten säljer på varumarknaden de produkter, som frambragts med arbetarens eller alla af honom sysselsatta arbetares hjälp, till ett pris, hvilket i regel, och som villkor för hans företags framgång, gifver ett öfverskott utöfver det belopp, som produktionen kostat honom. Hvad är nu detta öfverskott?

Enligt Marx utgör det mervärdet af det af arbetarne presterade arbetet. Varorna utbytas på marknaden till ett värde, som bestämmes af det arbete, uppmätt efter tid, de under produktionsprocessen uppsugit. Det tidigare, eller döda arbete, som kapitalisten under produktionsprocessen förbrukat i form af rå- och hjälpmaterial, maskiner, hyra och öfriga utgifter, kommer åter oförändradt till synes i produktens värde. Annorlunda med den förbrukade lefvande arbetskraften. Denna betalas af kapitalisten med arbetslönen, den lämnar honom i utbyte en denna öfverstigande ersättning, motsvarande arbetsvärdet. *Arbetsvärdet* är värdet af den i produkten befintliga arbetsmängden, arbetslönen är köppriset på den i produktionen använda arbetskraften. Arbetskraftens pris och värde bestämmas af arbetarens underhållskostnad, hvilken svarar mot arbetarens historiskt utbildade lefnadsvanor. Skillnaden mellan det mot arbetsvärdet svarande utbytet och arbetslönen utgöres af *mervärdet*. Det är kapitalisternas naturliga sträfvan att så långt som möjligt höja detta, åtminstone icke i något fall låta det sjunka.

Men nu nedtrycker konkurrensen på varumarknaden ständigt varuprisen, och ökad omsättning kan endast vinnas genom billigare produktion. Kapitalisten kan uppnå en sådan på tre sätt: nedsättning af lönerna, förlängning af arbetsdagen, ökning af arbetets produktivitet. Då det gifves bestämda gränser för de två första, skall hans energi alltid riktas mot det sista. I det mera utvecklade kapitalistiska samhället är bättre organisering af arbetet, ökad intensitet i arbetet och förbättring af maskinerna de förnämsta medlen att göra produktionen billigare. Följden blir i alla dessa fall, att *kapitalets organiska sammansättning*, såsom Marx kallar det, undergår förändring. Den i råmaterial, arbetsmedel o. s. v. nedlagda delen af kapitalet stiger, den i arbetslöner nedlagda sjunker; samma produktmängd frambringas nu af ett mindre antal arbetare, en ökad produktmängd af samma eller mindre antal arbetare än förr. Mervärdet i dess förhållande till det i lönerna nedlagda kapitalet kallar Marx *öfverskottsvärde* eller *exploateringsvinst*, mervärdet i dess

förhållande till hela det i produktionen nedlagda kapitalet *profit*. Det framgår af det föregående, att öfverskottsvärdet kan stiga, under det profiten samtidigt sjunker.

Allt efter produktionsgrenens natur finna vi en mycket olika organisk sammansättning hos kapitalet. Det finnes företag, där en jämförelsevis mycket stor del af kapitalet utgifves för arbetsmedel, råmaterial o. s. v. och blott en ringa del för löner, samt andra, där lönerna utgöra den viktigaste delen af utgifterna. De förra framställa en *högre*, de senare en *lägre* organisk sammansättning hos kapitalet. Om det öfverallt härskade samma proportion mellan det uppnådda mervärdet och arbetslönen, skulle profiten i dessa senare produktionsgrenar ansevärt öfverstiga profiten i de förra. Men detta är icke fallet. I det utvecklade kapitalistiska samhället afyttras i verkligheten varorna icke till sitt arbetsvärde, utan till sitt *produktionspris*. Detta består i omkostnaderna för frambringandet (arbetslön plus föregående dödt arbete) jämte ett tillägg, som motsvarar genomsnittsprofiten för hela den samhällseliga produktionen eller profiten för de produktionsgrenar, i hvilka kapitalets organiska sammansättning uppvisar ett genomsnittsförhållande mellan lönekapital och öfrigt använt kapital. Förhållandet mellan priset och värdet på en vara är sålunda inom de olika produktionsgrenarne icke alltid detsamma. I den ena befinner sig priset ständigt under, i den andra öfver värdet, och blott i produktionsgrenar med normal organisk sammansättning af kapitalet närmar det sig det verkliga värdet. Värdelagen försvinner fullkomligt ur producenternas medvetande, den verkar endast bakom deras rygg, i det den med längre mellanrum reglerar storleken af genomsnittsprofiten.

Konkurrensens tvångslagar och samhällets växande kapitalrikedom åstadkomma profitens ständiga sjunkande, hvilket väl kan fördröjas af motverkande krafter, men icke i längden förhindras. Hand i hand med öfverproduktionen af kapital uppstår ett växande öfverflöd af arbetare. En alltjämt större centralisation griper omkring sig i industri, handel och jordbruk, en alltjämt starkare expropriation af små kapitalister genom större. Periodiska kriser, uppkomna i följd af produktionsanarkin i förening med massornas underförbrukning, uppträda allt häftigare, mera förstörande och påskynda exproprieringsprocessen genom tillintetgörande af otaliga småkapitalister. Å ena sidan tilltager alltjämt i ökad skala arbetsprocessens kollektivistiska – kooperativa – form. ”Samtidigt med ett antal storkapitalister, hvilka draga alla fördelar af denna omdaning, aftager”, växa å andra sidan ”masseländet, förtrycket, slafverict, förnedringen, utplundringen – men också missnöjet inom den ständigt växande arbetarklassen, hvilken blifvit samlad, skolad och organiserad genom den kapitalistiska produktionsprocessens eget maskineri”. Sålunda sträfvar utvecklingen hän mot den punkt, där kapitalmonopolet blir en boja för det produktionsätt, som uppblomstrat med och under detsamma, och där produktionsmedlens centralisering och arbetets alltmer samhällseliga karaktär blifva oförenliga med sitt kapitalistiska omhölje. Detta spränges, expropriatorerna och inkräktarne exproprieras genom folket, den kapitalistiska privategendomen upphäfves.

Enligt Marx är detta tendensen hos det kapitalistiska produktions- och tillägningsystemet. Den klass, som är kallad att genomföra kapitalistklassens expropriation och den kapitalistiska egendomens öfvergång till samhällselig, är lönearbetarnes klass, proletariatet. För detta ändamål måste det organiseras såsom ett politiskt klassparti. I ett visst ögonblick griper denna klass statsmakten och ”omdanar produktionsmedlen till statsegendom. Men därmed upphäfver proletariatet sig själf såsom proletariat, därmed upphäfver det alla klass-skillnader och därmed äfven staten såsom stat.” Kampen för den enskilda tillvaron med sina konflikter och excesser upphör, staten, som icke längre har något att undertrycka, försvinner. (Engels', *Entwicklung des Sozialismus*).

Detta är i möjligast korta sammanfattning de viktigaste satserna af den del af den marxistiska läran; hvilken vi i vår tid ha att anse såsom socialismens teoretiska grundval. Från början har denna del lika litet som eller snarare ännu mindre än den materialistiska historieteorin framställts af sina upphofsmän i fulländad form. Ännu tydligare än hos den kan man här påvisa lärans utveckling, hvilken med fasthållande af hufvudsynpunkterna bestått i inskränkning af från början apodiktiskt uppställda satser. Marx och Engels hafva själfva delvis erkänt denna ändring i läran. I förordet till "Das Kapital" (1867), i förordet till den nya upplagan af "Det kommunistiska manifestet" (1872), i förordet och en not till den nya upplagan af "Das Elend der Philosophie" (1884) och i förordet till "Die Klassenkämpfe in der französischen Revolution" (1895) hafva några af de förändringar framhållits, hvilka under tidernas lopp försiggått med Marx' och Engels' åsikter i dithörande frågor. Men vid den slutliga affattningen har det icke tagits full hänsyn till de förändringar i afseende på teorins enskilda delar och förutsättningar, som kunna konstateras såväl där som på andra ställen. För att blott taga ett exempel. I förordet till den nya upplagan af "Det kommunistiska manifestet" säga Marx och Engels om det i detta utvecklade revolutionsprogrammet: "Storindustriens kolossala utveckling under de senaste 25 åren, arbetarklassens i bredd därmed fortgående organisation som parti, och därtill de praktiska erfarenheter, som först *februari-revolutionen* och ännu mycket mera *Pariserkommunen* gifvit – då proletariatet för första gången under hela två månader satt inne med den politiska makten – allt detta gör, att det programmet nu delvis är föråldradt. I all synnerhet har Kommunens historia visat, att "arbetarklassen icke helt enkelt kan taga det färdiga statsmaskineriet i besittning och sätta det i rörelse för sina egna syften." Detta skrefs 1872. Men fem år senare, i stridsskriften mot Dühring, heter det åter helt kort: "Proletariatet bemäktigar sig statsmakten och omdanar närmast produktionsmedlen till statsegendom". Och i den nya upplagan af "Enthållungen über den Kommunistenprozess" aftrycker Engels 1885 ett på den gamla uppfattningens grund affattadt revolutionsprogram af 1848, liksom en äfvenledes i denna anda författad rundskrifvelse från kommunistförbundets exekutivkommitté. Till det förra anmärker han endast helt lakoniskt, att "mången ännu i dag har mycket att lära af detsamma" och till den senare, att "mycket af det där sagda passar äfven för våra dagar." Man kan visserligen peka på orden "närmast", "mången", "mycket" och förklara, att satserna måste fattas villkorligt, men därmed förbättras, som vi skola se, icke saken. Marx och Engels hafva inskränkt sig därtill, att dels endast antyda, dels endast med afseende på enskilda punkter fastställa de återverkningar, hvilka de af dem erkända förändringarne i de faktiska förhållandena och den grundligare kännedomen om dessa förhållanden måste utöfva på teorins utformande och användande. Och äfven i detta afseende saknas det icke motsägelser hos dem. Uppgiften att åter bringa enhet i teorin och återställa enheten mellan teori och praktik hafva de öfverlämnat åt sina efterföljare.

Men denna uppgift kan endast lösas, om man oförbehållsamt gör klart för sig de luckor och motsägelser, som finnas i teorin. Med andra ord, *den marxistiska lärans fortsatta utveckling och utbildning måste börja med kritik af läran själf*. För närvarande är det så, att man med hjälp af Marx och Engels kan bevisa *allt*. Detta är mycket bekvämt för försvararne och de litterära rabulisterna. Men den, som äger en smula teoretiskt sinne, den, för hvilken socialismens vetenskaplighet icke "blott är ett skådemynt, som man vid festliga tillfällen tager fram ur silfverskrinet, men eljest lämnar ur beaktande", den skall, så snart han blir medveten om dessa motsägelser, känna ett behof af att bortskaffa dem. Häri, och icke i ett ständigt återupprepande af mästarnes ord, ligger uppgifter för deras lärjungar.

Den efterföljande kritiken af några af den marxistiska lärans elementer konuna att företagas i denna anda. Önskan att hålla den i första rummet för arbetare afsedda skriften inom måttliga gränser och nödvändigheten att ha den färdig inom några få veckor har medfört, att en ut-

tömmande behandling af ämnet icke en gång blifvit försökt. Dessutom må här en gång för alla förklaras, att kritiken icke gör anspråk på någon originalitet. Det mesta, om än icke allt af det följande, har enligt sakens natur redan behandlats eller åtminstone antydts af andra. Så till vida består detta arbetes berättigande icke däri, att det upptäcker något förut obekant, utan däri, att det erkänner det redan upptäckta.

Men äfven detta är nödvändigt arbete. Det var, tror jag, Marx själf, som en gång med tanke på teoriens öde skref: ”Moors älskade kan blott dö genom Moor”. En läras villfarelser kunna endast då gälla som öfvervunna, när de erkännas såsom sådana af lärans försvarare. Ett sådant erkännande behöfver icke betyda lärans undergång. Det kan tvärtom hända, att efter borttagandet af det, som är villfarelse – må man tillåta mig att använda en af Lassalles bilder – det dock till slut är Marx, som får rätt emot Marx

II. Marxismen och den hegelska dialektiken

a) *Den hegeliansk-dialektiska metodens fallsnaror.*

”Under långa, ofta hela nätter räckande debatter inficerade jag honom till hans stora skada med hegelianism.”

Karl Marx om Proudhon.

Den marxistiska historieuppfattningen och den därpå grundade samhällsläran utarbetades i sin första form under åren 1844-4847 på en tid, då västra och mellersta Europa befunno sig i en stark politisk jäsning. De kunna betraktas såsom denna tids radikalaste produkter.

I Tyskland var denna tid den i styrka tilltagande borgerliga liberalismens guldålder. Liksom i andra länder syftade äfven här de ideologiska representanterna för den mot det bestående kämpande klassen långt öfver klassens praktiska behof. Borgaredömet, hvarmed förstås de icke-feodala och icke i löneförhållande stående klasserna, kämpade mot den halffeodala statsabsolutismen. Dess filosofiska uppfattning började med negering af det absoluta för att sluta med negering af staten.

Den filosofiska strömning, som i detta afseende fann sin radikalaste representant i Max Stirner, är känd som den Hegelska filosofins radikala vänster. Som man finner hos Friedrich Engels, hvilken tillsammans med Marx en tid lefde inom denna filosofis trollkrets – båda hade i Berlin tillsammans med de ”fria” sitt stamtillhåll på den Hippelska vinstugan – förkastade representanterna för denna riktning det hegelska systemet, men insnärjdes så mycket mera i dess dialektik, ända till dess den praktiska striden mot den positiva religionen (den tiden en viktig form för den politiska kampen) och Ludvig Feuerbachs inflytande drefvo dem till ett oförbehållsamt erkännande af materialismen. Marx och Engels stannade emellertid icke vid den naturvetenskapliga materialismen, som för Feuerbach alltid förblef den väsentliga, utan utvecklade med tillhjälp af dialektiken, som afkläddes sin mystiska karaktär, och under inflytande af den i Frankrike, och ännu mycket mäktigare i England pågående klasskampen mellan bourgeoisi och arbetareklass sin teori för den historiska materialismen.

Engels har med stor energi framhållit den dialektiska metodens medverkan vid denna teorins utbildande. Efter den hegelska förebilden skiljer han mellan metafysiskt och dialektiskt betraktande af tingen och karaktäriserar det förra sålunda, att det behandlar tingen eller deras tankebilder, begreppen, i deras isolering, såsom orörliga, en gång för alla gifna föremål. Det senare däremot betraktar dem i deras sammanhang, deras förändringar, deras öfvergång i hvarandra, hvarur framgår som resultat, att de båda polerna, den positiva och den negativa, trots all olikhet ömsesidigt

genomtränga hvarandra. Men under det Hegel uppfattar dialektiken såsom begreppets själfutveckling, blef för Marx och Engels begrepps-dialektiken en medveten reflex af den verkliga världens dialektiska rörelse, hvarmed den hegelska dialektiken från att stå på hufvudet åter ”ställdes på fötterna.”

Så Engels i sitt arbete ”Ludvig Feuerbach und der Ausgang der klassischen Philosophie.”

Det är emellertid icke en så alldeles enkel sak att ”ställa dialektiken på fötterna”. Hur än tingen må förhålla sig i verkligheten, så snart vi lämna de verkliga företeelserna, som vi känna genom erfarenheten, och börja tänka öfver desamma, råka vi in i de härledda begreppens värld. Om vi då följa dialektikens lagar, sådana Hegel uppställt dem, befinna vi oss åter, innan vi blifva det varse, under inflytandet af ”begreppets själfutveckling”. Häri ligger den hegelska motsatslogikens stora vetenskapliga fara. Dess satser må under vissa omständigheter särdeles väl tjäna till åskådliggörande af de verkliga tingens sammanhang och utveckling.¹ Vid uppställandet af vetenskapliga problem må den ha varit af stor nytta och bidragit till viktiga upptäckter. Men så snart man med dess tillhjälp företager deduktiva utvecklingar, börjar faran för godtyckliga konstruktioner framträda. Ju mera samman- satt den företeelse är, som skall förklaras, desto större blir denna fara. Vid en något så när enkel företeelse skyddas vi oftast af vår erfarenhet och logiska omdömesförmåga från att genom analogisatser, sådana som ”negationens negation”, låta förleda oss till sådana slutsatser angående dess förändringsmöjligheter, hvilka ligga utanför sannolikhetens område. Men ju mera sammansatt en företeelse är, ju större antalet beståndsdelar och ju mera olikartad dessas natur och ömsesidiga kraftförhållanden äro, desto mindre kunna dylika satser lära oss något om företeelsens utveckling, ty desto lättare går vid deras tillämpning hvarje mått för värderandet förloradt.

Den hegelska dialektiken fränkännes icke med det nu sagda hvarje förtjänst. Hvad dess inflytande på historieskrifningen angår, torde Fr. A. Lange på ett träffande sätt karakteriserat den, då han i sin ”Arbeiterfrage” skref, att man ”nästan” kunde kalla den hegelska historiefilosofin med dess grundtanke: utveckling genom motsatser, ”för en antropologisk upptäckt”. Men Lange kom ”nästan” att vidröra det öppna såret, då han tillade, att ”i historien, likaväl som i den enskildes lif, utvecklingen genom motsatser hvarken försiggår så lätt och radikalt eller så noggrannt och symmetriskt som i den spekulativa konstruktionen”. I våra dagar medgifves detta, hvad det förflutna beträffar, af alla marxister; det är endast för framtiden, särskildt för den mycket nära framtiden, som det enligt den marxistiska läran skulle förhålla sig annorlunda. ”Det kommunistiska manifestet” förklarade 1847, att den borgerliga revolutionen, framför hvars omedelbara utbrott Tyskland nu stode, tack vare proletariatets uppnådda utveckling och den framskridna europeiska civilisationen ”blott kan vara det omedelbara förspelen till proletariatets revolution.”

Detta historiska själfbedrägeri, som knappast kunde vara större hos förste bäste politiske svär- mare, skulle synas obegripligt hos en Marx, hvilken redan då allvarligt sysslat med ekonomiska frågor, om man icke däri igenkände produkten af en rest af den hegelska motsatsdialektiken, som

¹ Ehuru ofta det verkliga sakförhållandet äfven därvid mera skymmes än klargöres. Så 1. ex. blir den sanningen, att hvarje ting förändrar sina egenskaper, så snart ett ändradt förhållande inträder i beståndsdelarnes antal, åtminstone mycket skeft och ytligt uttryckt genom satsen om ”kvantitetens öfvergång i kvaliteten”.

I förbigående må anmärkas, att jag antager Engels' definition å begreppen metafysiskt och dialektiskt betraktelsesätt med det förbehåll, att epiteterna ”metafysiskt” och ”dialektiskt” i den mening, Engels tillägger dem, blott gälla för detta motsatsförhållande. För öfrigt är enligt min mening det metafysiska betraktandet af tingen och betraktandet af tingen i deras isolering och orörlighet två alldeles olika saker.

Slutligen må här förklaras, att det naturligtvis icke faller mig in att här vilja kritisera Hegel själf eller bestrida de stora tjänster, som denne betydande tänkare gjort vetenskapen. Jag har endast att taga hänsyn till hans dialektik, såvida denna öfvat inflytande på den socialistiska teorin.

Marx – lika litet som Engels – under hela sitt lif icke förmådde fullkomligt frigöra sig från, men som då, under en tid af allmän jäsning, skulle blifva så ödesdiger för honom. Det är här icke endast fråga om ett öfverskattande af utsikterna för en politisk rörelse, hvartill temperamentfulla ledare lätt kunde låta fresta sig och som under vissa omständigheter ledt till öfverraskande resultat, utan det gäller här ett rent spekulativt tankeexperiment, i det man tänker sig i full mognad en *ekonomisk* och *social* utveckling, som ännu knappast skjutit de första skotten. Hvad generationer behöfde att bringa till mognad, det betraktades i ljuset af den filosofi, som hade ”utveckling genom motsatser” till grundtanke, såsom det omedelbara resultatet af en *politisk* omhvälfning, hvilken till en början hade att skaffa den borgerliga klassen fritt spelrum för dess utveckling. Och då Marx och Engels redan två år efter manifestets författande – vid Kommunistförbundets sprängning – sågo sig tvungna att för sina motståndare inom förbundet framhålla ”det tyska proletariatets utvecklade tillstånd” och protestera emot, att man gjorde ”ordet proletariat till ett heligt väsen” (”Kölner Kommunistenprozess” s. 21), så var detta närmast resultatet af ett tillfälligt nyktert uppvaknande. Samma motsats mellan utvecklingens verkliga och blott antagna mognad skulle i andra former framträda upprepade gånger.

Då det här gäller en punkt, som enligt min mening blifvit den mest hotande för Marx' och Engels' lära, må det tillåtas att framföra ett exempel, som faller inom den närmaste förflutna tiden.

I en polemik med en sydtysk socialdemokratisk tidning har Franz Mehring nyligen i Leipziger Volkszeitung aftryckt ett ställe ur förordet till andra upplagan af Fr. Engels' skrift ”Zur Wohnungsfrage”, hvori Engels talar om ”tillvaron af en viss småborgerlig socialism” inom den tyska socialdemokratin och nämner, att den har sina företrädare ”till och med i riksdagsfraktionen”. Engels karakteriserar denna riktningens småborgerliga karaktär sålunda, att den visserligen erkänner den modärna socialismens grundåskådning såsom berättigad, men förlägger dess förverkligande till en aflägsen framtid, hvarmed man ”för vår egen tid hänvisas till blott socialt fuskverk”. Engels förklarade, att nian lätt kunde förstå denna riktningens uppkomst i Tyskland, men att den på grund af de tyska arbetarnes ”förvånansvärdt sunda uppfattning” vore ofarlig. Mehring ställer dessa uttalanden i förbindelse med frågan om ångfartygssubventionen, som före sitt afgörande hade behandlats af den tyska socialdemokratin, och som han framställer såsom ”partiets första större utredning angående 'praktisk politik' och proletärisk-revolutionär taktik.” Hvad Engels på ifrågavarande ställe har velat säga, är just det, som representanterna för den proletärisk-revolutionära rörelsen, hvartill han räknar sig, ”mena och vilja”: uppgörelse med de så beskaffade ”småborgerliga socialisterna”.

Det kan icke förnekas, att Mehring riktigt utlagt detta ställe hos Engels. Så betraktade Engels sakernas läge den tiden – januari 1887. Och femton månader förut hade han till den nya upplagan af ”Enthüllungen über den Kommunistenprozess” bifogat de af honom och Marx författade båda rundskrifvelsorna af mars och juni 1850, hvilka proklamera ”den permanenta revolutionen” såsom det revolutionära proletariatets politik, och anmärkt i förordet, att mycket af det där sagda äfven passar till den ”europeiska skakning”, som snart skulle inträffa. Såsom närmast föregående skakning af samma art framställes kriget 1870-1871 och förfallotiden för de europeiska revolutionerna i vårt århundrade vore femton till aderton år.

Detta skrefs 1885-87. Några få år senare utbröt inom den tyska socialdemokratin konflikten med de s. k. ”unga”. Efter att länge hafva legat och jäst blef den akut 1890 med anledning af frågan om första-maj-firande genom arbetsnedläggelse. Att majoriteten af de ”unga” ärligt trodde sig handla i Engels' anda, då de bekämpade den dåvarande riksdagsfraktionens ”opportunist”, skall ingen i dag bestrida. Då de angrepo fraktionens majoritet såsom ”småborgerlig” – hvem var deras auktoritet om icke Engels? Riksdagsfraktionen bestod ju af samma personer, som i ångbåtsub-

ventionsfrågan hade utgjort den opportunistiska majoriteten. Men då redaktionen af Sächsische Arbeiterzeitung slutligen för sin uppfattning åberopade Engels, löd svaret, såsom Mehring mycket väl vet, helt annorlunda än det af honom anförda citatet. Engels förklarade de ungas rörelse blott vara en "litteratör- och studentrevolt", förebrådde dem "en krampaktigt förvrängd marxism" och förklarade, att de beskyllningar, fraktionen från deras sida var utsatt för, endast voro rent lappri. "Sächsische Arbeiterzeitung" skulle gärna, så länge den ville, få hoppas, att de tyska arbetarnes sunda uppfattning skulle öfvervinna den efter resultat jäktande parlamentariska riktningen inom socialdemokratin, Engels delade icke denna förhoppning, för honom var en sådan majoritet inom partiet obekant.

Att Engels vid denna förklarings afgifvande helt och hållet följde sin egen öfvertygelse, vet ingen bättre än den, som skrifver dessa rader. De "ungas" rörelse, hvori likväl äfven arbetare deltog, och just sådana arbetare, som under socialistlagen tillhört partiets verksammaste agitatorer, framstodo för honom såsom en af radikaliserande skriftställare anstiftad sammansvärjning, och han ansåg den af dem förordade politiken för ögonblicket vara så skadlig, att gentemot den fraktionens "småborgerlighet" i verkligheten krympte samman till en obetydlighet.

Men så politiskt förtjänstfullt det i "Der Sozialdemokrat" den 13 september 1890 offentliggjorda svaret var, lika tvifvelaktigt är det, om Engels också var i sin fulla rätt, då han på detta sätt skakade de unga från sig. Om den europeiska revolutionen stode så nära för dörren, som han framhållit i "Enthållungen" – enligt det där sagda hade redan förfallotiden inträdd – och om den i rundskrifvelsen angifna taktiken ännu vore principiellt giltig, så vore de unga i hufvudsak kött af hans kött och blod af hans blod. Men om så icke vore förhållandet, låge felet mindre hos de unga än hos agitationsskrifterna af år 1885 och 1887 med de nämnda bihangen och tvetydiga tilläggen. Denna tvetydighet, som så litet öfverensstämde med Engels' karaktär, hade sin rot i den från Hegel ärfda dialektiken. Dennas "ja, nej" och "nej, ja" i stället för "ja, ja" och "nej, nej", "motsatsernas sammansmältande", "kvantitetens öfvergång i kvaliteten" och andra dialektiska skönheter ställde sig alltid hindrande i vägen för ett fullt klargörande af de en gång erkända förändringarnes vikt och betydelse. Skulle det ursprungligen hegelianskt uppkonstruerade utvecklingsschemat blifva beståndande, måste antingen verkligheten lämnas oförklarad eller alla reella proportioner förbises vid utstakandet af vägen till det eftersträfvade målet. Därpå den motsägelsen, att geniets pinsamma, biets flit motsvarande grundlighet i utforskandet af samhällets ekonomiska byggnad går hand i hand med ett nästan otroligt förbiseende af de handgripligaste sakförhållanden, att samma lära, som utgår från ekonomins afgörande inflytande öfver våldet, utmynnar i en verklig öfvertro på våldets skaparkraft, och att socialismens teoretiska upphöjande till vetenskap så ofta slår öfver i de vetenskapliga anspråkens underordnande under tendensen.

Om icke annat, så är det i hvarje fall fullkomligt ovetenskapligt att bestämma en politikers eller teoretikers ståndpunkt helt enkelt efter den uppfattning, som han hyser angående hastigheten af den samhälleliga utvecklingens gång. Identifiering af begreppet "proletärisk" med föreställningen om ett oförmedlat och omedelbart utjämnande af motsatser leder till en mycket låg tydning af detta begrepp. Det råa, grofva och oädla sammanfölla i enlighet därmed med det "proletäriska". Om det är tron på en inom kort inträffande revolutionär katastrof, som karakteriserar de proletärisk-revolutionära socialisterna, så är det framför allt de till upplopp alltid färdiga revolutionärerna, som kunna göra anspråk på detta namn. Det borde dock i en vetenskaplig lära åtminstone finnas en rationell måttstock för uppdragandet af en gränslinie, på hvares ena sida fantasterna, på den andra småborgarne vore att söka. Men därom var icke något tal, utan detta öfverlämnades åt det rena godtycket. Då nu proportionerna alltid synas mindre, på ju större afstånd man betraktar tingen, så äger i praktiken vanligen det märkvärdiga förhållandet rum, att man finner den i nämnda mening "småborgerligaste" uppfattningen hos sådana personer, som

själfva tillhöra arbetareklassen och stå i intimaste beröring med den verkliga proletäriska rörelsen, under det att sådana personer, som tillhöra den borgerliga klassen eller lefva under borgerliga förhållanden och antingen icke hafva någon känning med arbetarevärlden eller en dast känna den från politiska, på förhand i en viss ton stämde möten, fråssa i proletärisk-revolutionär stämning.

Engels har vid slutet af sin lefnad i förordet till "Die Klassenkämpfe" oförbehållsamt erkänt det misstag, som Marx och han begingo vid uppskattandet af den tidrymd, som den sociala och politiska utvecklingen behöfver för sin mognad. Den förtjänst, som han genom detta aktstycke inlagt om den socialistiska rörelsen, hans politiska testamente, som det kallas, kan icke skattas nog högt. Det innebär i själfva verket mera, än det uttalar. Förordet var icke platsen, där de konsekvenser borde dragas, som följa af detta frimodigt gjorda uttalande, lika litet som man öfver hufvud kunde vänta af Engels, att han själf skulle företaga den revision af teorin, som detta erkännande gjorde nödvändig. Hade han gjort så, skulle han obetingadt, om icke uttryckligt så dock i sak, hafva brutit med den hegelska dialektiken. Denna utgör det förrädiska momentet i den marxiska fallsnaran, som ligger i vägen för hvarje följdriktigt betraktande af tingen. Utöfver den kunde eller ville Engels icke gå. Det var endast med hänsyn till vissa den politiska kampens metoder och former, som han drog sina slutsatser ur de vunna kunskaperna. Så betydelsefulla uttalanden han än gjort i detta afseende, gälla de likväl endast en del af de numera uppkastade frågorna.

Det är till exempel klart, att vi i våra dagar under en annan synvinkel än Marx och Engels måste betrakta de politiska strider, öfver hvilka de efterlämnat monografier. Med den illusion om händelsernas utveckling, hvaråt de hängåfvo sig, kunde deras dom öfver partier och personer, trots det mycket realistiska betraktelsesättet, icke blifva fullt träffande, lika litet som deras politik alltid den riktiga. En senare tids revidering skulle icke vara af någon praktisk betydelse, om icke just i den socialistiska historieskrifningen, särskildt hvad den nyare tiden angår, traditionen spelade en så stor roll, och om icke å andra sidan dessa tidigare strider alltjämt åter framhölles såsom exempel.

Men viktigare än den revidering, som den nya tidens socialistiska historieskrifning har att företaga i enlighet med Engels' förord, är den häraf följande revideringen af hela uppfattningen af socialdemokratins kamp och uppgifter. Detta för oss närmast till en hittills föga dryftad fråga, nämligen marxismens ursprungliga inre sammanhang med blanquismen och denna förbindelses upplösande.

b) Marxism och blanquism.

"När nationen på förhand uttömt sina hjälpkällor;

När landet är utan produktion och samfärdsel;

När arbetarne, som demoraliserats af klubbarnes politik och nationalverkstädernas stillastående, låta värfva sig till soldater blott för att kunna lefva . . .

Ah, då skolen I få lära känna, hvad en revolution vill säga, som framkallas af advokater, bringas till utförande af konstnärer, ledes af romandiktare och skalder. Vaknen upp ur er slummer, montagnarder, fellillanter, cordelierer, muscadiner, jansonister och bahouvister! Det dröjer icke sex veckor, innan de händelser, som jag förkunnar, äro öfver eder."

Proudhon, i "Représentant du Peuple", den 29 april 1848.

Den hegelska filosofin har af olika skriftställare betecknats såsom en återspeglning af den stora franska revolutionen, och i verkligheten kan den med sina hvarandra motsatta förnuftsutvecklingar betecknas såsom det ideologiska motstycket till denna stora kamp, i hvilken människan, enligt Hegel, "ställde sig på hufvudet, d. v. s. på idéerna". I det hegelska systemet kulminerar

visserligen det politiska förnuftets utveckling i restaurationstidens upplysta preussiska polisstat. Men ett år före Hegels död måste i Frankrike restaurationen vika för det borgerliga konungadömet, som tillika med den klass, hvares vapendragare det var, bourgeoisin, slutligen utsattes för allt häftigare angrepp från den radikala strömning, som denna tid åter genomgick Europa. Det nys radikala representanter sågo nu i kajsardömet och restaurationen blott tillfälliga afbrott i den stora revolutionens uppåtstigande utvecklingsgång. Med det borgerliga konungadömet inträdde en vändning till förmån för den gamla utvecklingen, som nu, ansikte mot ansikte med förändrade sociala förhållanden, icke längre skulle finna de hinder i sin väg, hvilka afbröto den franska revolutionens segerlopp.

Den radikalaste produkten af den stora franska revolutionen hade varit den af Babeuf och hans vänner ledda rörelsen. Deras traditioner upptogos i Frankrike af de hemliga revolutionära sällskapen, hvilka framträdde under Ludvig Filip och ur hvilka den blanquistiska rörelsen senare framgick. Programmet var att med tillhjälp af en våldsamt expropriation åstadkomma bourgeoisins störtande gen Dm proletariatet. Under februarirevolutionen 1848 benämndes klubbrevolutionärerna lika ofta "babouvister" och "Barbés parti" som efter namnet på deras dåvarande andlige ledare, Auguste Blanqui.

På grund af den radikala hegelska dialektiken kommo i Tyskland Marx och Engels till en med blanquismen alltigenom besläktad lära. Bourgeoisins arftagare måste vara dess mest radikala motsats, proletariatet, denna den borgerliga ekonomins säregna sociala produkt. I anslutning till de i våra dagar med orätt föga uppskattade socialkritiska arbetena af socialister tillhörande Owens, Fouriers och Saint-Simons skolor uppförde de sin bevisbyggnad på ekonomisk-materialistisk grundval, men beträffande materialismen följde de åter den hegelska metoden. Det m.ödarne proletariatet, som redan hos saint-simonisterna spelat samma roll som bonden hos adertonde århundradets rousseauaner, blef af dem i teorin fullkomligt idealiseradt, särskildt beträffande sina historiska möjligheter, men äfven beträffande anlag och böjelser. Trots den djupare filosofiska bildningen kommo de sålunda till samma politiska uppfattning som de babouvistiska hemlighetsmakarne. Den partiella revolutionen är utopi, den enda möjliga är den proletäriska, förklarar Marx i "Deutschfranzösische Jahrbücher". Denna uppfattning ledde direkt till blanquismen.

Med blanquism förstår man i Tyskland intet annat än teorin om den hemliga sammansvärjningen och det politiska upploppet, intet annat än läran om revolutionens inledande genom ett litet, men målmedvetet revolutionsparti, handlande efter förut väl genomtänkta planer. Men detta är en åsikt, som stannar vid ett rent yttre moment och endast kan tillämpas på vissa af blanquismens epigoner. Blanquismen är vida mera än en teori om metoden, dess metod är snarare utflödet eller produkten af en djupare liggande politisk teori. Denna åter är helt enkelt teorin om den omätliga skaparkraften hos den revolutionära politiska makten, sådan denna yttrar sig i den revolutionära expropriationen. Metoden är delvis i beroende af omständigheterna. Där det icke finnes fri press och fritt föreningsväsen, är man hänvisad till de hemliga klubbarne, och där, hvarest ett politiskt centrum under revolutionära resningar faktiskt behärskar landet, såsom ända till 1848 i Frankrike, är till och med upploppet, såvida tillbörlig hänsyn tages till erfarenheter, icke så irrationellt som tyskarne antaga.¹ Att blott förkasta teorin om upploppet utgör därför icke någon emancipation från blanquismen. Ingenting visar detta klarare än ett studium af de från Marx och Engels härflytande skrifterna från Kommunistförbundets tid. Med undantag af det politiska upploppets

¹ Blanquismen har icke blott nederlag på sitt konto, utan därjämte mycket betydande tillfälliga vinster. 1848 och 1870 var republikens utropande i hög grad resultatet af de blanquistiska socialrevolutionäres ingripande. Omvänt äro juni 1848 och maj 1871 i sista hand blanquistiska nederlag.

förkastande äro de hela tiden hållna i blanquistisk eller babouvistisk anda. Det är betecknande, att i det kommunistiska manifestet Babeufs skrifter äro den enda socialistiska litteratur, som icke kritiseras; det heter blott, att de under den stora revolutionen ”uttalade proletarietets fordringar”, en i hvarje fall icke tidstrogen karaktäristik. Manifestets revolutionära aktionsprogram är helt och hållet blanquistiskt. I ”Die Klassenkämpfe”, i ”18 Brumaire” och i all synnerhet i Kommunistförbundets rundskrifvelser framställas blanquisterna såsom det proletäriska *partiet* – ”det egentliga proletäriska partiet” hette det i rundskrifvelsen af juni 1850 – en benämning, som emellertid endast gällde i revolutionär mening och ingalunda hade någon grund i detta partis sociala sammansättning. Frankrikes proletäriska parti utgjordes 1848 af de omkring Luxemburg grupperade arbetarne. Samma hänsyn är afgörande, då det gäller att taga parti för någon af de stridande fraktionerna inom chartisternas läger.¹ I framställningen i ”Die Klassenkämpfe” och ”Brumaire” af händelsernas gång i Frankrike är den ypperliga analysen af de verkligt drivande krafterna uppblandad med den redan starkt utvecklade blanquistiska legenden. Men ingenstädes kommer den blanquistiska andan så tydligt och oinskränkt till uttryck som i Kommunistförbundets rundskrifvelse af mars 1850 med dess noggranna anvisningar, huru kommunisterna vid det förestående nya utbrottet af revolutionen borde uppjuda alla sina krafter för att göra revolutionen ”permanent”. Hvarje teoretisk insikt i den modärna ekonomins natur, hvarje kunskap om den ekonomiska utvecklingens ståndpunkt i Tyskland, där utvecklingen stod långt tillbaka för utvecklingen i det dåtida Frankrike, om hvilken Marx samtidigt skref, att först där ”industriarbetarnes kamp mot de industriidkande borgarne blifvit ett partiellt faktum”, hvarje uppfattning af det ekonomiska tillståndet förflyktigas till intet inför ett program, som förste bäste klubbrevolutionär icke kunnat uppställa mera illusoriskt. Marx och Engels förkunnade där samma åskådning, som Marx sex månader senare förebrådde Willich-Schapper; i stället för de faktiska förhållandena göra de ”den *blotta viljan* till drifkraft för revolutionen”. Det modärna samhällslifvets behof förbises fullständigt och klassernas utvecklingsstadium och inbördes kraftförhållande lämnas helt och hållet ur räkningen. Sådana förhållanden voro i Tyskland, kunde den proletäriska revolutionen såsom sådan endast uppträda förstörande och måste därför från första dagen, den på angifvet sätt sattes i verket m o t det borgerliga samhället, verka såväl politiskt som ekonomiskt reaktionärt. Det oaktadt förlänades den en underbar kraft, som skulle höja produktionsförhållandena till det utvecklingsstadium, hvilket erkändes såsom nödvändigt villkor för samhällets socialistiska omgestaltning.

Vid en kritik af rundskrifvelsen vore det orätt att förbise, att den författades under landsflykten på en tid, då de på grund af reaktionens seger dubbelt upprörda lidelserna gingo i sina högsta vågor. Denna upprörda sinnesförfattning, för öfrigt så naturlig, förklarar väl vissa öfverdrifter med afseende på närheten af det revolutionära bakslaget – förväntningar, hvilka Marx och Engels emellertid snart öfvergafvo – så väl som vissa ytterligheter i framställningen, men den skriande motsatsen mellan verklighet och program förklaras icke därigenom. Den var icke produkten af en ögonblicksstämning – att urskulda den därmed vore att göra rundskrifvelsens författare historiskt orätt – den var produkten af ett intellektuellt misstag, af en dualism i deras teori.

I den modärna socialistiska rörelsen kan man skilja på två stora strömningar, som uppträda på olika lider, i olika gestalter och ofta i motsats till hvarandra. Den ena har sin anknytningspunkt i de af socialistiske teoriker utarbetade reformförslagen och är väsentligen riktad på ett *uppbyggande*, den andra hämtar sin inspiration från de revolutionära folkresningarna och har

¹ Med en viss tillfredsställelse framhåller rundskrifvelsen, att brytningen mellan den revolutionära och den moderata riktningen inom den engelska chartismen ”väsentligt påskyndades af (Kommunist-)förbundets delegerade”. Det är tvifvelaktigt, huruvida chartismens undergång kunnat förhindras, om brytningen ej inträffat. Men tillfredsställelsen öfver den lyckligt uppnådda brytningen är äkta blanquistisk.

väsentligen *nedrifvandet* till sitt mål. Alltefter de möjligheter, som tidsförhållandena innebära, uppträda de förra utopiskt, sekteriskt, fredligt-evolutionärt, de senare konspirerande, demagogiskt, terroristiskt. Ju mera vi närma oss vår egen tid, desto bestämdare ljuder parollen på ena sidan: frigörelse genom ekonomisk organisation, på den andra: frigörelse genom politisk expropriation. Under tidigare århundraden företräddes den förra riktningen nästan uteslutande af enstaka tänkare, den senare af oorganiserade folkrörelser. I förra hälften af nittonde århundradet funnos redan under längre tid verksamma grupper på båda sidorna, på den ena de socialistiska sekterna och en del kooperativa arbetarföreningar, på den andra alla slags revolutionära sällskap. Det har icke saknats försök till sammanjämkning, och icke heller äro motsatserna absoluta. Det kommunistiska manifestets påstående, att Frankrikes fourierister reagera mot reformisterna, Englands owenister mot chartisterna, gäller endast ytterligheterna å ömse sidor. Den stora mängden af owenister voro alltigenom anhängare af den politiska reformen – man behöfver blott tänka på män, sådana som Lloyd Jones – men de stodo i opposition mot dyrkan af våldet, sådan den bedrefs af de radikala chartisterna – ”the physical force men” – och drogo sig tillbaka, då dessa fingo öfverhanden. På samma sätt med Fouriers anhängare i Frankrike.

Den marxiska teorin försökte sammanfatta båda riktningarnas kärnpunkter. Från de revolutionära öfvertog den uppfattningen af arbetarnes frigörelsekamp såsom en politisk klasskamp, från socialisterna inträngandet i de ekonomiska och sociala förutsättningarna för arbetarnes frigörelse. Men sammanfattning är icke detsamma som motsatsens utjämning, utan snarare en kompromiss, sådan Engels föreslår den för de engelska arbetarne i ”Die Lage der arbeitenden Klassen”: undanträngande af det säreget socialistiska till förmån för det politiskt-radikala, socialrevolutionära elementet. Oaktadt den utveckling, den marxiska teorin senare undergått, har den i grund och botten alltid bibehållit denna karaktär af kompromiss eller dualism. Vi hafva att däri söka orsaken till, att marxismen ofta under olika tider visat ett så olika utseende. Det är därvid icke fråga om sådana olikheter, som framgå ur den växlande taktik, hvarje kämpande parti på grund af skiftande omständigheter måste tillämpa, utan om olikheter, somt uppträda spontant, utan tvingande yttre nödvändighet, blott såsom produkt af inre motsägelser.

Marxismen har öfvervunnit blanquismen blott med afseende på metoden. Hvad åter angår öfverskattandet af det revolutionära våldets förmåga att i socialistisk riktning omskapa det moderna samhället, har den icke fullkomligt frigjort sig från den blanquistiska åskådningen. Det, som den korrigerat hos denna, t. ex. teorin om den revolutionära maktens stränga centralisation, gäller mera dess form än dess väsen.

I den artikel, hvarur vi hämtat några satser såsom motto för detta kapitel, och där han nästan på dagen förutsagt junislaktningen, framhåller Proudhon för de i och af klubbarne uppagiterade pariserarbetarne, att traditionerna från 1793, hvilka alltjämt predikades i klubbarne, alldeles icke passade till de nuvarande tidsförhållandena, emedan det nittonde århundradets ekonomiska revolution vore en helt annan än det adertonde århundradets. Skräckväldet 1793, utvecklar han, hotade ingalunda den stora massans af befolkningen existensvillkor. Men 1848 skulle skräckregementet komma att se två stora klasser i strid med hvarandra, hvilka båda för sin existens voro beroende af produkternas omsättning och sin inbördes sammanhållning; en sammanstötning mellan dem vore liktydig med allas ruin.

Detta var en proudhonistisk öfverdrift, men med afseende på Frankrikes dåvarande ekonomiska ställning träffade den hufvudet på spiken.

I 1789-94 års Frankrike voro produktion och omsättning till mera än nio tiondelar inskränkta till lokala marknader. På grund af ekonomiens ringa differentiering på landsbygden spelade den inre nationella marknaden en mycket underordnad roll. Hvad de industriella klasserna beträffade,

ruinerade därför skräckväldet, så fruktansvärdt det än var, blott individer och för kortare tid vissa lokala yrken, men träffade däremot blott mycket indirekt det nationella ekonomiska lifvet. Det hotade ingen grupp af de industri- och handelsidkande klasserna såsom sådan, och därför kunde landet uthärda det en tämligen lång tid och såren, som de slagit landet, blefvo snart läkta. År 1848 däremot betydde redan det tillstånd af osäkerhet, hvori den provisoriska regeringens samman-sättning och de till utseendet allsmåttiga klubbarnes uppkomst och verksamhet försatte affärs-världen, produktionens afstannande och handelns och samfärdselns förlamning. Hvarje stegring i detta tillstånd, hvarje dag, det förlängdes, betydde nu ruin, ny arbetslöshet och hotade städernas, delvis äfven landsbygdens, hela yrkes-idkande befolkning med enorma förluster. Det kunde icke vara något tal om en socialpolitisk expropriation af de stor- och småkapitalistiska produktions-ledarne; därtill var hvarken industrin nog utvecklad eller funnos de organ, som kunde öfvertaga deras funktioner. Man hade måst nöja sig med att ersätta den ena individen med en annan eller med en gupp af individer, hvarigenom landets sociala organisation icke hade ändrats, det ekonomiska tillståndet icke förbättrats. Nybörjare med alla dilettantismens svagheter skulle hafva trädt i stället för erfarna affärsledare. Med ett ord, en politik efter mönster af 1793 års skräck-välde var det mest oförnuftiga och ändamålslösa, man kunde tänka sig, och emedan den var oförnuftig, var upplifvandet och öfverbjudandet af 1793 års talesätt mer än enfaldigt, det var, då man befann sig midt uppe i en politisk revolution, ett brott, hvilket tusentals arbetare skulle sona med sitt lif, andra tusenden med sin frihet. Med alla sina groteska öfverdrif ter vittnade därför ”småborgaren” Proudhons varningar midt ibland de revolutionära frasernas orgier om en insikt och ett moraliskt mod, som ställde honom högt öfver de borgerliga boMmefigurerna, litteratörer, konstnärer och andra, hvilka draperade sig i den ”proletärisk-revolutionära” dräkten, längtande efter en ny Prairial. Nästan samtidigt framställa Marx och Proudhon – den förre i ”Die Klassen-kämpfe”, den senare i ”Die Bekentnissen eines Revolutionärs” – februarirevolutionens förlopp såsom en historisk tilldragelse, där hvarje mera betydande skede innebär ett nederlag för revolutionen. Men i motsats till Proudhon såg Marx i uppkomsten af kontrarevolutionen det revolutionära framsteget; först genom att bekämpa denna, skref han, mognar omstörtningsspartiet till ett verkligt revolutionärt parti. Marx insåg snart nog att han bedragit sig i fråga om tiden – det gäller nämligen här revolution i politisk mening – men den principiella villfarelsen, som låg till grund för denna förutsättning, tyckes han aldrig fullständigt hafva erkänt, lika litet som Engels uppdagade den i förordet till ”Die Klassenkämpfe.”

Engels och Marx utgingo alltid från den förutsättningen, att revolutionen, trots sitt förändrade innehåll, i det yttre alltid skulle taga samma förlopp som revolutionerna i det sjuttonde och adertonde århundradet. Det vill säga, att i närmaste framtiden ett framskridet, borgerligt-radikalt parti skulle komma till makten med de revolutionära arbetarne såsom kritiserande och på-trängande kraft bakom sig. Sedan detta fyllt sin ekonomiska uppgift, efterträdes det af ett ännu radikalare borgerligt eller rättare småborgerligt parti, ända tills vägen öppnats för den socialis-tiska revolutionen och ögonblicket kommit för det revolutionära proletariats öfvertagande af makten. Liksom denna tanke kom till uttryck i rundskrifvelsen af mars 1850, återkommer den äfven mycket tydligt 1887 i förordet till ”Enthüllung über den Kommunistenprozess”, då det där heter, att vid nästa europeiska skakning ”den småborgerliga demokratin *ovillkorligen måste komma till makten*” i Tyskland. ”Ovillkorligen” betecknade här icke så mycket resultatet af ett objektivt iakttagande, utan mera kännemärket på den utveckling, som ansågs nödvändig för socialdemokratins framgångsrika herravälde. Muntliga och i bref gjorda uttalanden af Engels lämna icke ringaste tvifvel härom. Då förutsättningarna en gång äro gifna, är för öfrigt denna tankegång fullt rationell.

Det är emellertid just angående förutsättningarna, som man måste hysa betänkligheter. Alla

tecken tyda på, att i Europas mera framskridna stater en politisk revolution, som närmast förde ett borgerligt radikalt parti till makten, är något som tillhör en förfluten tid. De moderna revolutionerna visa tendens att genast vid sin början föra till makten den radikalaste regering, som öfver hufvud är möjlig. Så var fallet redan 1848 i Frankrike. Den då tillsatta provisoriska regeringen var den radikalaste, af de blott tillfälligt möjliga regeringarne möjlig i Frankrike. Detta insåg äfven Blanqui, och därför uppträdde han den 26 februari med skärpa emot sina anhängares förehafvande att fördrifva den "förrädiska regeringen" och ersätta den med en alltigenom äkta revolutionär. Då det revolutionära folket den 15 maj inträngde i kammaren och utropade en af honom samt andra revolutionärer och socialister bestående regering, gjorde han likaledes, i olikhet med den "ridderlige" svärmaren Barbés, icke något försök att inrätta sig i stadshuset, utan gick helt lugnt hem. Hans politiska skarpsinne segrade öfver hans revolutionsideologi. På samma sätt som 1848 gick det till vid republikens proklamerande 1870, blanquisterna framtvingade republikens utropande, men i regeringen kommo blott borgerligt radikala. Då det däremot i mars 1871 under de blanquistiska socialrevolutionärernas inflytande uppstod en resning i Paris mot den af nationalförsamlingen tillsatta regeringen och kommunen proklamerades, visade sig en annan företeelse: de borgerliga och småborgerliga radikalerna drogo sig tillbaka och lämnade fältet, och därmed äfven det politiska ansvaret, åt socialisterna och revolutionärerna.

Allt talar för, att hvarje resning, som företages i framskridna stater under den närmaste framtiden, komme att antaga denna form. I dessa länder äro de borgerliga klasserna öfver hufvud icke längre revolutionära, och arbetareklassen är redan för stark för att efter en segerrikt utkämpad resning stelna i en blott kritiserande opposition. Förutsatt att den hittills försiggångna partitvecklingen i Tyskland fortfar, skulle framför allt i detta land dagen efter en revolution någon annan regering än en socialdemokratisk vara en ren omöjlighet. En borgerligt-radikal regering skulle icke äga bestånd en enda dag, och en af borgerliga demokrater och socialister sammansatt kompromissregering skulle i praktiken endast betyda, antingen att de förra blott såsom en dekoration inträdt i den socialistiska regeringen eller också, att socialdemokratin strukit segel för den borgerliga demokratin. Vid en revolutionär tidpunkt helt säkert en mycket osannolik kombination.

Man får väl antaga, att en dylik tankegång delvis var den bestämmande, då Friedrich Engels i förordet till "Die Klassenkämpfe" i högre tonart än någonsin förut prisade den allmänna rösträtten och den parlamentariska verksamheten såsom medel för arbetareklassens frigörelse och definitivt lämnade idén om den politiska maktens eröfring genom revolutionär öfverrumpling.

Detta var att ytterligare taga afstånd från blanquistiska, om än modärniseradt blanquistiska åskådningar. Men ännu företages undersökningen uteslutande med afseende på frågans betydelse för socialdemokratin såsom *politiskt parti*. På grund af de förändrade militäriskt-strategiska förhållandena påvisas den ringa utsikten för ett framtida uppror, företaget af målmedvetna minoriteter, och betonas såsom oeftergiftigt villkor för samhällsordningens fullständiga omgestaltande, att de om omgestaltningens karaktär upplysta massorna själfva deltaga i densamma. Detta har dock endast afseende på de *yttre medlen, på viljan, ideologin*. Den materiella grundvalen för den socialistiska revolutionen blir härmed icke undersökt. Den gamla formeln "produktions- och bytesmedlens tillägnande" kvarstår oförändrad, och icke en stafvelse anger, att eller huruvida någon förändring ägt rum i de ekonomiska förutsättningarna för produktionsmedlens förvandling till statsegendomen genom en stor revolutionär tilldragelse. Det enda, som undergår revision, är *sättet* för den politiska maktens eröfring, beträffande de *ekonomiska möjligheterna* för den politiska maktens *utnyttjande* förblir allt vid de gamla, till 1793 och 1793 anknytande läroarna.

Helt och hållet i öfverensstämmelse med denna uppfattning hade Marx 1850 skrivit i "Die

Klassenkämpfe” : ”Den offentliga och den privata krediten utgöra den ekonomiska termometer, hvarpä man kan afläsa en revolutions styrka. *I samma mån som dessa falla, stiger revolutionens glöd och alstringsförmåga*”. En äkta hegelsk sats, fullt klar för alla, som äro vana vid den hegelska tankekosten. Det finns dock alltid en punkt, där glöden mister sin alstringskraft och blott verkar förstörande och förhärjande. Så snart denna punkt öfverskrides, fortsätter utvecklingen icke framåt, utan tillbaka, i motsatt riktning till det ursprungliga målet. Det är härpå den blanquistiska taktiken gjort bankrutt, hvarje gång den tillämpats i historien, äfven om den till en början visat sig segerrik. Här, och icke i upploppsteorin, har den sin sårbaraste punkt, och just här har den från marxistisk sida aldrig varit utsatt för kritik.

Detta är icke någon tillfällighet. Ty här skulle kritiken af blanquismen ha öfvergått till marxistisk själfkritik – till själfkritik icke blott af några utanverk, utan af lärobyggnadens väsentliga beståndsdelar, framför allt af dess dialektik. Hvarje gång vi se den lära, som utgår från ekonomin såsom grundval för den samhälleliga utvecklingen, kapitulera för den teori, som drifver våldskulten till sin spets, skola vi alltid påträffa en hegelsk sats. Kanske endast såsom analogi, men i så fall så mycket sämre. Det bedrägliga hos den hegelska dialektiken är, att den aldrig har fullkomligt orätt. Den motsäger sig icke, då ju hvarje ting enligt densamma bär sin egen motsägelse inom sig. Är det en motsägelse att sätta våldet på samma plats, som nyss intogs af ekonomin? Åh nej, våldet själf är ju ”en ekonomisk potens”.

Ingen förnuftig människa skall bestrida den senare satsens relativa riktighet. Men om vi göra oss den frågan, huru och när våldet såsom ekonomisk potens åstadkommer det önskade resultatet, då lämnar oss den hegelska dialektiken i sticket, då måste vi räkna med konkreta företeelser och noggrannt – ”metafysiskt” – definierade begrepp, om vi icke vilja utsätta oss för alltför grofva felslut. Hegelianismens logiska kullerbyttor hafva ett nog så radikalt och snillrikt utseende. Liksom i skenet af ett irrbloss visar oss den hegelska dialektiken i obestämda konturer de framtida målen. Men så snart vi förtroendefullt välja vår väg, hamna vi regelbundet i ett träsk. Det stora, som Marx och Engels verkligen uträttat, ha de icke uträttat i kraft af, utan trots denna dialektik. Om de å andra sidan förbigått utan att uppmärksamma det största misstaget hos blanquismen, är skulden därtill i första rummet den hegelska tillsatsen i deras egen teori.

III. Det modärna samhällets ekonomiska utveckling.

a) Betydelsen af den Marxska värdeteorin.

Hvaraf dessutom följer den tillämpningen, att det icke alltid förhåller sig så alldeles helt med arbetarens anspråk på den fulla arbetsvinsten.”

Engels, Herrn Eugen Dührings Umwälzung.

Som vi ha sett, är enligt Marx' lära mervärdet den kapitalistiska samhällsekonomin tyngdpunkt. Men för att förstå mervärdet måste man först veta, livad värdet är. Den marxiska framställningen af naturen hos det kapitalistiska samhällets utveckling börjar därför med en analys af värdet.

I det modärna samhället utgöres enligt Marx varornas värde af det socialt nödvändiga arbete, som, uppmätt efter tid, är nedlagdt i desamma. Men denna måttstock för värdet fordrar en mängd abstraktioner och reduktioner. Först måste det rena bytesvärdet läggas i dagen, d. v. s. man måste bortse från de enskilda varornas särskilda bruksvärde. Vid bildandet af begreppet allmänt eller abstrakt mänskligt arbete måste sedan de enskilda arbetsmetodernas säregenheter abstraheras (högre eller mera sammansatt arbetes reducering till enkelt eller abstrakt arbete). För att komma

till den socialt nödvändiga arbetstiden såsom måttstock för arbetet måste man därpå bortse från olikheten i de enskilda arbetarnes flit, förmåga och utrustning. Så snart det blir fråga om värdets förvandling till marknadsvärde eller pris, måste ytterligare bortses från den socialt nödvändiga arbetstid, som erfordras för de enskilda varuenheterna. Men äfven det sålunda erhållna arbetsvärdet fordrar en ny abstraktion. Som vi redan förut nämnt, afyttras icke varorna i det moderna kapitalistiska samhället till sitt individuella värde, utan till sitt produktionspris, d. v. s. det verkliga kostnadspriset plus en genomsnittsprofit, hvars storlek bestämmes af förhållandet mellan den samhällseliga produktionens totalvärde och den totallön, som utgick för den i produktionen och omsättningen förbrukade mänskliga arbetskraften. Härvid måste jordröntan fråndragas totalvärdet och hänsyn tagas till kapitalets uppdelning i industri-, handels- och bankkapital.

Så snart den enskilda varan eller varukategorin kommer i betraktande, förlorar sålunda värdet hvarje konkret innehåll och blir en ren tankekonstruktion. Men hur går det under sådana omständigheter med ”mervärdet?” Detta består enligt den marxiska läran af skillnaden mellan produktens arbetsvärde och lönen för den arbetskraft, som de i produktionen sysselsatta arbetarne förbrukat. Det är därför klart, att i det ögonblick, då arbetsvärdet blott kan göra anspråk på att gälla såsom abstrakt formel eller vetenskaplig hypotes, mervärdet icke kommer att blifva något annat än en på en hypotes stödd formel. Som bekant har Friedrich Engels i en efterlämnad uppsats, offentliggjord i ”Neue Zeit” 1895-96, hänvisat på en lösning af problemet genom att historiskt betrakta mervärdets utveckling. I den period af varuutbytet, som föregick den kapitalistiska samhällshushållningen, ägde värdelagen enligt honom omedelbar giltighet, behärskade den i verkligheten omedelbart varuutbytet. Så länge produktionsmedlen tillhöra de producerande själfva, antingen det är den ursprungliga kommunen, som utbyter öfverskottet af sina produkter, eller de själfständiga bönderna och handtverkarne, som utbyta sina varor på marknaden, är det alltid omkring produktens arbetsvärde, som priset rör sig. Men allteftersom kapitalet skjuts emellan de verkliga producenterna och konsumenterna, först som handels- och förlagskapital, sedan som manufakturkapital och slutligen som storindustriellt kapital, försvinner arbetsvärdet alltmer från ytan, och produktionspriset träder i förgrunden. De förut nämnda abstraktionerna äro abstrakta upprepan- den af historiska utvecklingsstadier, hvilka ännu i dag visa sin återverkan och i vissa fall ännu äro verklighet. Arbetsvärdet förblir en realitet, äfven om det icke längre har direkt inverkan på priset.

I anknytning till ett ställe i tredje bandet af ”Das Kapital” söker Engels bevisa detta med den ekonomiska historiens tillhjälp. Men så glänsande han än åskådliggör profitens uppkomst och utveckling, saknar likväl artikeln tvingande bevisningskraft just i frågan om värdet. Under fem till sju årtusenden, från början af produkternas utbyte i egenskap af varor (Babylonien, Egypten o. s. v.) till den kapitalistiska produktionens uppkomst, skulle enligt Engels' framställning Marx' värdelag allmänt hafva härskat såsom ekonomisk lag. Mot denna åsikt har redan Parvus i ”Neue Zeit” gjort några väl grundade anmärkningar, i det han framhållit en mängd förhållanden (feodal- förhållanden, landsbygdens enkla produktionsförhållanden, skråmonopol o. s. v.), hvilka stodo i vägen för bildandet af ett allmänt bytesvärde, grundadt på producenternas arbetstid. Det är alldeles tydligt, att utbyte på arbetsvärdets grundval icke kan blifva allmän regel, så länge den för bytet afsedda produktionen är en binäring för producenten, en användning för öfverskottsarbete o. s. v., och så länge den försiggår under för producenterna så i grund olika villkor. Problemet att klargöra det bytesvärde alstrande arbetet samt därmed värdet och mervärdet är icke närmare sin lösning på detta ekonomiska utvecklingsstadium än i våra dagar.

Men hvad som där klarare än i vår tid träder i dagen, det är *merarbetet*. Då det i forntiden och medeltiden presterades merarbete, härskade därom ingen illusion, fördunklades det icke af någon särskild föreställning om värdet. Då slafven producerade för utbytet, var han en ren merarbetsmaskin, de lifegne och andra underlydande fullgjorde merarbete i den kända formen af dags-

verken, naturaafgifter eller tionden. Gesällen hos skråmästaren kunde med lätthet bedöma, huru mycket hans arbete kostade mästaren, och hur högt denne lät kunderna betala det.¹ Detta genomskinliga förhållande mellan arbetslön och varupris påträffa vi äfven vid öfvergången till den kapitalistiska perioden. Därigenom förklaras många för oss öfverraskande ställen i denna tids socialpolitiska arbeten angående merarbetet och arbetet såsom den enda frambringaren af rikedom. Det, som för oss förefaller såsom frukten af ett djupare betraktande af tingen, var den tiden en allmängiltig sats. Den tidens rika tänkte icke på att framställa sin rikedom såsom frukten af sitt eget arbete. Den vid manufakturperiodens början uppkomna läran om arbetet såsom måttstock för (bytes-)värdet har visserligen sin utgångspunkt i föreställningen om arbetet såsom den ende frambringaren af rikedom och uppfattar ännu värdet fullt konkret, men bidrager mera till att förvirra än klargöra uppfattningen af merarbetet. Hur Adam Smith senare på grund häraf framställde profit och jordränta såsom afdrag från arbetsvärdet, Ricardo vidare utarbetade denna tanke och socialisterna vände den mot den borgerliga ekonomin, kan man läsa i Marx' egna arbeten.

Redan Adam Smith uppfattar arbetsvärdet såsom en abstraktion från verkligheten. Det äger endast full verklighet ”i det tidiga och råa samhällstillstånd”, som föregick kapitalets ackumulation och jordens exploatering genom enskilda, liksom äfven i efterblifna yrken. I det kapitalistiska samhället däremot äro för Smith profit och ränta jämte arbetet eller den därför utbetalta lönen de element, som bestämma värdet. Arbetsvärdet tjänar Smith blott såsom ”begrepp” vid uppdagandet af arbetsproduktens fördelning, och på samma gång merarbetets existens.

Principiellt förhåller det sig på samma sätt med det Marxska systemet. Väl fasthåller Marx starkare än Smith det af honom strängare, men också abstraktare uppfattade begreppet arbetsvärde. Men under det den Marxska skolan, däribland författaren af detta arbete, ännu lefde i den tron, att den lidelsefullt diskuterade frågan, huruvida bestämningen ”socialt nödvändig arbetstid” blott hänförde sig till *sättet* för varans framställning eller dessutom också till förhållandet mellan den producerade *varumängden* och den verkliga efterfrågan, utgjorde en fråga af fundamental betydelse för systemet, hade Marx redan en lösning färdig, som gaf denna jämte andra frågor ett fullkomligt nytt utseende och öfverförde den på ett helt annat område. Den individuella varans eller det individuella varuslagets värde blir nu något fullkomligt sekundärt, då varorna afyttras till sitt produktionspris – framställningskostnaden plus profiten. *Värdet af den samhälleliga totalproduktionen och detta värdes öfverskjutande plus totalsumman af de till arbetareklassen utgifna lönerna d. v. s. icke det individuella, utan hela det sociala mervärdet*, träda nu i förgrunden. Hvad samtliga arbetare i ett gifvet ögonblick producera utöfver den andel, som tillfaller dem själfva, utgör det sociala mervärdet, den samhälleliga produktionens mervärde, hvilket fördelar sig på de enskilda kapitalisterna i ungefär samma proportion som de af dem använda kapitalen. Men denna merprodukt realiserar blott i den mån, som totalproduktionen motsvarar marknadens totalbehof. Från denna synpunkt, d. v. s. då man betraktar *produktionen såsom en helhet*, bestämmas värdet af hvarje enskildt varuslag af den arbetstid, som under normala produktionsförhållanden är nödvändig för dess framställande i den mängd, som marknaden, d. v. s. hela samhället betraktadt som köpare, för det gifna tillfället kan uppsuga. För de varor, som här kunna komma i fråga, finns det likväl i verkligheten icke något mått på det tillfälliga totalbehofvet, och sålunda blir värdet, såsom det här fattats, en ren tankeföreteelse, alldeles såsom gränsnyttvärdet för den Gossen-Jevons-Böhmerska skolan. Båda halva verkliga

¹ I de fall, då förkapitalistiska yrkesmetoder fortlefvat in i våra dagar, visar sig också mervärdet utan förklädning. De små byggmästarnes biträden, som utföra ett arbete för någon af sina principals kunder, veta mycket väl, att deras timlön är så och så mycket mindre än det pris, som mästaren pr arbetstimme debiterar kunden. På samma Sätt med skräddare, trädgårdsmätare o. s. v.

realiteter till grund, men båda uppbyggas på abstraktioner.¹

Vid betraktandet af sammansatta företeelser kan man helt naturligt icke undgå sådana abstraktioner. I hur hög grad de äro tillåtna, beror på undersökningens föremål och syfte. Med den af honom valda utgångspunkten må det vara Marx tillåtet att så länge fortsätta med abstraherandet af en varas egenskaper, tills denna slutligen blott blir ett förkroppsligande af en viss mängd enkelt mänskligt arbete, lika väl som det står den Böhm-Jevonska skolan fritt att bortse från en varas alla egenskaper med undantag af nyttan. Men såväl det förra som det senare slaget af abstraktioner kan endast tillåtas för vissa af bevisföringens syften; de med tillhjälp af dem upptäckta satserna göra blott anspråk på giltighet inom vissa gränser.

Äfven om det icke finnes något bestämdt mått på det tillfälliga totalbehovet af ett visst varuslag, visar likväl praktiken, att tillgång och efterfrågan på en vara inom en viss tid i det närmaste utjämna hvarandra. Praktiken visar dessutom, att blott en del af samhällets medlemmar taga verksam del i varornas framställning och distribution, under det en annan del utgöres af personer, hvilka antingen åtnjuta inkomst af sådana tjänster, som icke stå i direkt samband med produktionen, eller också halva en arbetsfri inkomst. Det antal människor, som lefver af hela det i produktionen nedlagda arbetet, är betydligt större än det antal, som verkligen deltagar i detsamma, och inkomststatistiken visar oss, att de icke i produktionen verksamma samhällslagren till på köpet tillägna sig en större andel af totalproduktionen än deras antal i förhållande till den produktivt verksamma delen berättigar dem. Det merarbete, som denna senare del utför, är en *empirisk* verklighet, som kan bevisas med stöd af *erfarenheten* och icke behöfver något deduktivt bevis. *Huruvida den marxiska värdeteorin är riktig eller icke, är för merarbetets bevisande alldeles likgiltigt. Den är i detta afseende icke någon bevisningstes, utan blott ett medel för analys och åskådliggörande.*

När sålunda Marx vid sin analys af varuproduktionen förutsätter, att den enskilda varan afyttras till sitt verkliga värde, uppvisar han med tillhjälp af det enskilda, konstruerade fallet, huru detta enligt hans mening också är förhållandet med *totalproduktionen*. Den för varorna i deras helhet använda arbetstiden utgör i enlighet därmed deras, i här nämnd mening, samhällsliga värde.² Och

¹ Ett intressant försök att gifva arbetsvärdet ett mera konkret innehåll, d. v. s. förvandla det till en teoretiskt mätbar storhet, möta vi i Leo von Buchs arbete: "Intensität der Arbeit, Werth und Preis der Waaren". Författaren, som tydligen, då han skref arbetet, icke kände tredje bandet af "Das Kapital", framkonstruerar såsom mått på arbetsvärdets storlek arbetets gränsintensitet, en produkt, framsprungen ur förhållandet mellan den dagliga arbetstiden och åttatimmarsdagen samt förhållandet mellan den faktiska arbetslönen och arbetsproduktens värde (öfverskottsvärdet). Ju kortare arbetsdagen och ju mindre öfverskottsvärdet, desto högre arbetets intensitet och därmed produktens arbetsvärde. Enligt Buch uppkommer i öfverensstämmelse härmed icke något öfverskott på basis af arbetsvärdet. Öfverskottet framgår först ur arbetsvärdets förhållande till produktens marknadsvärde, hvilket ligger till grund för priset, och hvilket Buch kallar uppskattningsvärde, i det han förkastar ordet bytesvärde, som i våra dagar är innehållslöst, enär byte icke längre förekommer.

Så främmande denna teori än förefaller vid första ögonkastet, har den likväl en sak för sig: därigenom att Buch principiellt skiljer på arbetsvärde och marknadsvärde, undgår han hvarje begreppsmässig dualism och kan i strängare och renare form utveckla det förra. Frågan är blott, om det icke var en anticipering att indraga det senare "värdet" i bestämmandet af arbetsvärdet. Det Buch ville: gifva arbetsvärdet i motsats till marknadsvärdet en fysiologisk motivering, kunde han också uppnått genom ett direkt användande af den faktiskt betalda arbetslönen såsom värdemätare. De, som principiellt förkasta arbetsvärdets och lönens inbördes beroende, göras uppmärksamma på det ställe hos Marx, i kapitlet "Arbeitsprozess und Verwerthungsprozess" hvarest det heter: "Men är värdet på denna kraft (arbetskraften) högre, så yttrar den sig äfven i högre arbete och frambringar därigenom på samma tid jämförelsevis högre värden". Buchs arbete, hvaraf endast första delen utkommit, och som jag förbehåller mig att vid lämpligt tillfälle få närmare behandla, synes mig vara produkten af en icke obetydlig analytisk skärpa och ett anmärkningsvärdt bidrag till lösningen af ett ingalunda fullt klargjordt problem.

² "Det är i själfva verket lagen för värdet... icke blott att den nödvändiga arbetstiden användes endast för den enskilda varan, utan äfven att endast en viss proportionell del af den samhällsliga totalarbetstiden användes för hvar och ett af

äfvén om detta samhällliga värde icke fullt skulle uppnås – enär en minskning i varornas värde ständigt äger rum på grund af partiell öfverproduktion – så har detta icke någon principiell betydelse för det sociala mervärdet eller den sociala merprodukten. Tillväxten af denna merprodukt kan för tillfället förändras eller fördröjas, men ännu kan det icke i någon modärn stat vara tal om ett stillastående, långt mindre om en minskning i produktmängden. Merprodukten tillväxer öfver allt, men i de mest framskridna länderna är dess tillväxt i förhållande till lönekapitalets tillväxt för närvarande i sjunkande.

Däriegenom att Marx öfverför lagen för totalvärdet på den enskilda varan, visar det sig, att enligt hans mening bildandet af mervärdet uteslutande försiggår inom den produktionsfär, inom hvilken den industrielle arbetaren producerar det. Alla öfriga i det modärna ekonomiska samhällslifvet verksamma element äro blott produktionens förmedlare, hvilka *indirekt* bidra till att *höja* mervärdet, i det de i egenskap af varuhandlande, penningmäklare, hos dessa anställda biträden o. s. v. befria det industriella företaget från ett arbete, som eljest tillkommit detta, och sålunda minska dess omkostnader. Köpmännen och de af dem anställda funktionärerna äro, fast i förändrad och differentierad form, intet annat än de industrielles biträden, och deras profit är blott en förändrad och koncentrerad form af industriidkarnes omkostnader. De mot lön anställda biträdena hos dessa handlande skapa visserligen mervärde för dess a, men icke något samhälligt mervärde. Deras principalers profit och deras egna löner äro afdrag från det mervärde, som produceras i industrin. Delta afdrag är likväl proportionellt mindre än denna del af kostnaderna var före de här ifrågakommande funktionernas differentiering eller skulle vara utan denna förändring. Det är först denna differentiering, som möjliggör produktionens storartade utveckling och påskyndar industrikapitalets förvandling. Liksom öfver hufvud all arbetsfördelning höjer den industrikapitalets och det direkt i industrin exploaterade arbetets produktivitet.

Vi nöja oss med denna korta sammanfattning af framställningen i tredje bandet af ”Das Kapital” rörande varuhandelskapitalet (hvaraf det i rena penningaffärer använda kapitalet utgör en differentiering) och köpmansprofiten. Det framgår däraf, huru trånga gränser det marxiska systemet fastställer för det mervärde skapande arbetet. De utvecklade handelsfunktionerna äro till sin natur ett nödvändigt villkor för nutidens samhällsväsen. Deras former kunna och skola utan tvifvel ändras, men de själfva komma att kvarstå, så länge mänskligheten icke upplöser sig i små, från hvarandra isolerade ekonomiska enheter, där de dels skulle kunna upphävas, dels reduceras till ett minimum. I värdeläran, som dock gäller för det nuvarande samhället, betecknas alla af dem förorsakade utgifter helt enkelt såsom ett afdrag från mervärdet, dels i form af ”omkostnader”, dels såsom beståndsdelar af öfverskottsvärdet.

Det föreligger här ett visst godtycke i uppskattandet af funktionernas betydelse, i det utgångspunkten icke är det verkliga samhället, utan ett uppkonstrueradt sådant med ekonomisk gemensamhet. Detta är nyckeln till värdeteorins alla dunkla punkter. De kunna endast uppfattas med tillhjälp af ett sådant schema. Vi hafva sett, att mervärdet kan fattas såsom realitet blott genom antagande af *samekonomi*. Marx hann icke att avsluta det för hans lära så viktiga kapitlet om klasserna. Detta skulle fullt klart hafva ådagalagt, att arbetsvärdet, i likhet med den ”besjälade atomen”, icke är något annat än en nyckel, en tankebild¹, som visserligen i Marx' mästärhand

de olika varuslagen. Ty bruksvärdet utöfvar en bestämmande inverkan... det samhällliga behovet, d. v. s. bruksvärdet i sin samhällliga potens, synes här bestämman den del af den samhällliga totalarbetstiden, som tillfaller hvarje särskild produktionsgren” (”Das Kapital”, III. 2, sid. 176-77). Endast denna sats gör det omöjligt att med några öfverlägsna talesätt förbigå den Gossen-Böhmska teorin.

¹ Vi veta, att vi tänka, och vi veta äfvén tämligen väl, på hvilket sätt vi tänka. Men vi skola aldrig få veta, hur vårt tänkande försiggår, hur yttre intryck, nervretningar eller förändringar i hjärnatomernas inbördes förhållande kunna väcka vårt medvetande. Man har försökt förklara det därmed, att man i enlighet med monadläran tillagt atomen ett

ledde till en klar, detaljerad och följdriktig, hittills öfverträffad framställning af det kapitalistiska samhällsmaskineriet, men som sviker på en viss punkt och därför blifvit ödesdiger för nästan alla Marx' lärjungar.

Framför allt blir läran om arbetsvärdet vilseledande genom dess användande såsom måttstock för kapitalisternas exploatering af arbetarne, hvartill äfven benämningen exploateringsvinst (öfver-skottsvärde) förleder. Det framgår redan af det föregående, att läran, använd såsom sådan måttstock, är falsk, till och med då man utgår från samhället som helhet betraktadt och jämför arbetslönernas totalsumma med de öfriga inkomsternas totalsumma. Värdeläran uppställer lika litet någon norm för rättvisan eller orättvisan vid arbetsproduktens fördelning, som atomläran uppställer någon sådan för ett konstverks bedömande. Vi finna i våra dagar en del af de bäst ställda arbetarne (arbetets "aristokrati") just i sådana yrken, som frambringa ett mycket högt mervärde, de sämst ställda arbetarne i sådana med mycket lågt mervärde.

En vetenskaplig behandling af socialismen och kommunismen kan icke grundas på det förhållandet, att lönarbetaren icke erhåller fulla värdet af sin arbetsprodukt. I förordet till "Das Elend der Philosophie" skrifer Fr. Engels: "Marx har heller aldrig grundat sina kommunistiska fordringar på detta, utan på det nödvändiga, dagligen försiggående sammanstörtandet af den kapitalistiska produktionsmetoden."

Låt oss undersöka, hur det förhåller sig härmed.

b) Inkomstens fördelning i det moderna samhället.

"Visar sig ackumulationen å ena sidan såsom en växande koncentration ... ter den sig däremot å andra

besjäladt lif, en viss förmåga af medvetande. Men detta är ett tankeexperiment, ett antagande, hvartill vi tvingas af våra slut. ledningar och vårt behof af en enhetlig världsuppfattning.

En artikel, hvari jag hänvisade på detta förhållande och anmärkte, att den rena materialismen, när allt komme omkring, vore idealism, har gifvit George Plechanow önskad tillfälle att anfalla mig i "Neue Zeit" och förebrå mig okunnighet i allmänhet och fullständig brist på insikt i Fr. Engels' filosofiska åskådningar i synnerhet. Jag skall icke inlåta mig på det sätt hvar på han godtyckligt tillämpat mina ord på företeelser, som jag aldrig berört, utan endast konstatera, att hans artikel utmynnar i den förklaringen, att Engels en dag på Plechanows fråga: "Ni tror alltså, att den gamle Spinoza hade rätt : tanken och utsträckningen äro ingenting annat än de båda bestämningarna hos samma substans", svarat : "Ja visst, den gamle Spinoza hade fullkomligt rätt".

Nu är hos Spinoza substansen, som han tillägger dessa båda benämningar – Gud. Visserligen Gud, som identifieras med naturen, hvarför också Spinoza redan tidigt anklagades för gudsförnekelse och hans filosofi förkastades såsom ateistisk, under det den formellt framträdde som panteism, en panteism likväl, som för anhängarne af läran om en personlig, utom naturen stående gud blott är förklädd ateism. Spinoza kom på rent spekulativ väg till begreppet om gud såsom den oändliga substansen, hvilken han jämte de här nämnda tillade andra icke närmare angifna bestämningar; för honom voro det lagenliga tänkandet och varandet identiska. Så till vida öfverensstämmer han med olika materialister, men själf kunde han blott genom en godtycklig tolkning af ordet betecknas såsom representant för den filosofiska materialismen. Om man öfver hufvud skall förstå något bestämdt med materialism, så måste det vara läran om materien såsom företeelsernas ursprungliga och enda grund. Men Spinoza betecknar uttryckligen sin substansgud såsom *okroppslig*. Det står hvar och en fritt att vara anhängare af Spinoza, men i så fall är han icke längre någon materialist.

Jag vet, att Engels i "Ludwig Feuerbach" gifvit materialismen tvänne andra definitioner än den här omnämnda. Först räknar han helt enkelt alla, hvilka antaga naturen som det ursprungliga, såsom anhängare af materialismen, sedan betecknar han denna såsom ett "uppgifvande af hvarje idealistisk säregenhet, hvilken icke låter bringa sig i samklang med de i deras eget sammanhang uppfattade företeelserna". Dessa definitioner gifva ordet materialism en så vidsträckt betydelse, att det förlorar hvarje bestämdt innehåll och kan innefatta äfven antimaterialistiska åskådningar. Det visar sig dock alltid, och ofrivilligt bestyrkes det af Plechanow själf, att fasthållandet vid benämningen "materialistisk" har sin grund mera i politiska än vetenskapliga orsaker. Den, som icke vill svära på den tänkande materien, måste misstänkas för politiskt kätteri, det är moralen, som framgår ur Plechanows artikel. Hur skall jag kunna öfverleva detta anatema?

sidan såsom en repulsion de individuella kapitalen emellan”

Marx. ”Das Kapital” I, 4 uppl. sid. 590

Enligt den marxiska läran spelar mervärdet ödets roll för kapitalisten. Kapitalisten måste producera mervärde för att uppnå profit, men det är endast ur det levande arbetet, han kan frambringa mervärde. För att skydda marknaden mot sina konkurrenter måste han sträfvä efter att göra produktionen billigare, och detta uppnår han, så snart han icke längre kan nedtrycka lönerna, blott genom att höja arbetets produktivitet, d. v. s. genom förbättring af maskinerna och besparing af mänsklig arbetskraft. Men då han sparar på den mänskliga arbetskraften, försätter han samtidigt mervärdesproducerande arbete i överksamhet och slår sålunda ihjäl den höna, som värpte de gyllene äggen åt honom. Följden blir profitens gradvisa sjunkande, hvilket väl till en tid kan hämmas af motverkande omständigheter, men alltjämt åter begynner. Här visar sig åter en inre motsägelse inom den kapitalistiska Produktionsmetoden. Profiten är driffjädern till kapitalets produktiva användning, sjunker den under en viss punkt, slappas driften till produktiv företagsamhet, särskildt om det gäller nya kapital, hvilka uppträda på marknaden såsom afläggare af de förut hopade kapitalen. Kapitalet själf blir ett hinder för den kapitalistiska produktionen. Produktionens utveckling afbrytes. Under det å ena sidan kapitalet utvecklar en feberaktig verksamhet inom produktionen för att skydda och stegra sin profit, inträder å andra sidan en stockning i produktionens utbredning. Detta är blott motstycket till den kris, som på grund af relativ öfverproduktion framträder på varumarknaden. Mot öfverproduktion af varor svarar öfverproduktion af kapital. På det förra såväl som det senare området åstadkomma kriserna ett tillfälligt utjämnande. Kapitalen minskas i värde eller förstöras, och under inflytande af den allmänna stagnationen måste en del af arbetareklassen låta nöja sig med lönernas nedtryckande under medelnivån, enär en förstärkt reservarmé af arbetslösa står till kapitalets förfogande på arbetsmarknaden. Efter någon tid uppstå på nytt tillfällen till vinstgifvande kapitalplaceringar och dansen kan åter taga sin början, men nu på ett mera utveckladt stadium af den skildrade inre motsägelsen. Större centralisation af kapitalet, större koncentration af företagen, högre öfverskottsvärde.

År nu allt detta riktigt?

Ja och nej. Framför allt är det rikligt hvad tendensen angår. De skildrade krafterna finnas och verka i den angifna riktningen. Och äfven förloppet är hemtadt ur verkligheten: profitens sjunkande, inträdandet af öfverproduktion och kriser, periodisk förstöring af kapital, koncentration och centralisation af det industriella kapitalet, stegringen af öfverskottsvärdet, allt detta är verklighet. Så långt kan man principiellt icke anföra något mot framställningen. Om bilden icke motsvarar verkligheten, så är det icke, emedan det sagda är falskt, utan emedan det är ofullständigt. Faktorer, som verka mildrande på de skildrade motsatserna, lämnas af Marx antingen utan afseende eller behandlas endast i förbigående och lämnas slutligen vid sammanfattningen och jämförelsen af de uppvisade förhållandena alldeles ur räkningen, så att den sociala verkan af motsatserna visar sig mycket starkare och mera omedelbar, än den i verkligheten är.

Så talar Marx i första bandet af ”Das Kapital” om uppkomsten af nya kapital genom delningar af äldre (”många individuella kapitalisters inbördes repulsion”) och anmärker därvid, att jämsides med kapitalanhopningen antalet kapitalister ”mer eller mindre växer i följd af dylika splittringar (4 uppl., sid. 589). Men i den följande framställningen bortses alldeles från denna tillväxt i kapitalisternas antal, och till och med aktiebolagen behandlas blott från synpunkten af kapitalets koncentration och centralisation. Med det ofvan nämnda ”mer eller mindre” synes frågan slutbehandlad. I slutet af första bandet är det blott tal om ”det ständigt aftagande antalet storkapitalister” och äfven i tredje bandet inträder häri ingen principiell förändring. Vid behandlingen af profitens och handelskapitalet beröras väl vissa förhållanden, som hänvisa på en splittring af

kapitalen, men de äro utan praktisk tillämpning i denna punkt. Läsaren bibehåller intrycket, att kapitalisternas antal ständigt minskas – om icke absolut, – så åtminstone i förhållande till arbetareklassens tillväxt. Inom socialdemokratien härskar därför den föreställningen, eller tränger sig åtminstone ofta fram, att en koncentration af förmögenheten försiggår parallellt med de industriella företagens koncentration.

Men detta är ingalunda fallet. Aktiebolagen motverka i betydande grad den tendens, som finnes till förmögenhetens centralisation genom företagens centralisation. De tillåta en långt gående splittring af redan koncentreradt kapital, och för att uppnå industriell koncentration blir det genom dem öfverflödigt, att stora kapital hopas hos enskilda magnater. Om icke-socialistiska nationalekonomer hafva använt sig häraf för att försköna det sociala tillståndet, är detta icke något skäl för socialisterna att hålla det hemligt eller försöka bortförklara det. Det gäller tvärtom att lära känna den verkliga utbredningen och betydelsen af detta förhållande.

Tyvär saknas helt och hållet statistiska uppgifter öfver den verkliga fördelningen af de i våra dagar så betydande aktiebolagens stam- och prioritetsandelar, enär dessa andelar i de flesta länder äro ställda till innehafvaren, d. v. s. i likhet med sedlar utan vidare kunna växla innehafvare. I England däremot, där det är regel att aktierna ställas till viss person och där hvar och en äger rätt att i statens registreringsverk taga del af aktieregistren, är upprättandet af en noggrann statistik öfver aktieägarna en jätteuppgift, som ännu ingen vägat sig på. Man kan blott genom studium af de enskilda bolagen tillnärmelsevis uppskatta deras antal. För att likväl visa huru felaktiga de föreställningar äro, som man gör sig i detta afseende och hur den modärnaste och krassaste formen af kapitalism, ”trusten”, verkar helt annorlunda på förmögenhetens fördelning än den utomstående föreställer sig, meddela vi här några uppgifter, som lätt kunna kontrolleras.

Den för några år sedan bildade *sytrådstrusten* räknar icke mindre än 12,300 andelsägare.

Däraf:

- 6,000 innehafvare af stamaktier med 1,200 marks medelvärde.
- 4,500 innehafvare af preferenceaktier med 3,000 marks medelvärde.
- 1,800 innehafvare af obligationer med 6,300 marks medelvärde. Äfven finspinnaretrusten har ett aktningvärdt antal andelsägare, nämligen 5,451.
- 2,904 innehafvare af stamaktier med 6,000 marks medelvärde.
- 1,874 innehafvare af preferenceaktier med 10,000 marks medelvärde.
- 680 innehafvare af obligationer med 26,000 marks medelvärde.

Likaså P. & T. Coats bomullstrust.¹ Antalet aktieägare i den stora Manchesterkanalen uppgår till omkring 40,000, i den stora agenturaffären T. Lipton till 74,262! Ett i nyare tid såsom exempel på kapitalkoncentration framhållet varumagasin, Spiers & Pond i London, som har ett aktiekapital på 26 millioner mark, har 4,650 aktieägare, af hvilka blott 550 äga aktier till större belopp än 10,000 mark. Detta är några exempel på förmögenhetens söndersplittring vid centraliserade företag. Naturligtvis äro icke alla aktieägare i nämnvärd grad kapitalister och ofta förekommer en och samma storkapitalist såsom *liten* aktieägare i alla möjliga bolag. Men i alla händelser äro antalet aktieägare och medelbeloppet af deras andelar stadda i rask tillväxt. Sammanlagdt uppskattas antalet aktieägare i England långt öfver en million, och detta förefaller icke öfverdrifvet, då man betänker, att ensamt år 1896 antalet aktiebolag i det förenade konungariket utgjorde 21,223 med ett inbetalt kapital af 22,290 millioner mark, hvartill dessutom kommer

¹ I alla dessa trustar hafva de sammanslagna fabriekernas förutvarande innehafvare själfva måst öfvertaga en del af aktierna. Dessa äro icke medtagna i ofvanstående tabeller.

företag i utlandet, statspapper o. s. v.¹

Denna fördelning af den nationella rikedom, för hvilket ord man i många fall kan använda ordet nationell *merprodukt*, återspeglas i inkomststatistikens siffror.

I det förenade konungariket var under finansåret 1893-94 antalet under rubrikerna D och E (inkomst af handel, högre ämbetsmannaposter o. s. v.) upptaxerade personer med inkomst af 3,000 mark och däröfver 727,270. Men därtill komma sådana personer, som äro uppskattade för inkomst af jord (räntor, arrendeafgifter), af hyresfastigheter och af beskattningsbart kapital. Dessa grupper skatta tillsammans för nästan lika mycket som de förut nämnda skattegrupperna eller för inkomst af 6,000 millioner mot 7,000 millioner mark. Detta torde nästan fördubbla antalet personer, som skatta för mer än 3,000 mark.

I "British Review" af 22 Maj 1897 förekomma några sifferuppgifter angående tillväxten af inkomsterna i England från 1851 till 1881. Enligt dessa funnos 1851 i England 300,000 familjer med 150 till 1,000 pund i årsinkomster (den mellersta och lägsta bourgeoisin och den högsta arbetararistokratin), 1881 990,000. Under det befolkningen på dessa trettio år ökades i förhållandet 27 till 35, d. v. s. med ungefär 30 %, steg antalet personer tillhörande dessa inkomstklasser i förhållandet 27 till 90, d. v. s. med $233 \frac{1}{3}$ %. Giffen uppskattar antalet i våra dagar till *en och en half million skattedragare*.

Andra länder visa icke någon principiellt olika bild. Enligt Mulhall lefva af Frankrikes 8,000,000 familjer 1,700,000 i stor- eller småborgerliga existensförhållanden (5,200 marks medelinkomst), under det 6,000,000 utgöras af arbetarefamiljer och 160,000 tillhöra de rikas klass. Som Lassalles läsare veta, fanns det år 1854 i Preussen bland en befolkning på 16,3 millioner blott 44,407 personer med större inkomst än 1,000 thaler. 1894-95 skattade 321,296 personer på en befolkning af 30,000,000 för inkomst öfver 3,000 mark. Under det befolkningen fördubblades, sjudubblades de mera välbergades klass. Äfven om man tager med i beräkningen, att de 1866 annekterade landsdelarne uppvisade större antal välbergade innevånare än det gamla Preussen, och att prisen på lifsmedel betydligt stigit under mellantiden, blir likväl förhållandet mellan tillväxten af de välbergade och tillväxten af hela befolkningen långt större än 2 till 1. Taga vi exempel från en senare tid, så finna vi, att under de fjorton åren mellan 1876 och 1890 antalet personer med inkomst mellan 2,000 och 20,000 mark (den mellersta och lägsta bourgeoisin) steg från 442,534 till 582,024, d. v. s. med 31,52 procent, medan hela antalet skattedragare växte med blott 20,56 procent. De i egentlig mening besuttnas klass (6,000 mark och däröfver i årsinkomst) växte på samma tid från 66,319 till 109,095, d. v. s. med 58,, procent. Fem sjättedelar af denna tillväxt, nämligen 33,226 af 38,776, föllo på inkomsten mellan 6,000 och 20,000 mark. Förhållandena visa sig icke annorlunda i Tysklands industririkaste stat, Sachsen. Där steg från 1879 till 1890 antalet inkomster mellan 1,600 och 3,300 mark från 62,140 till 91,124, antalet inkomster mellan 3,300 och 9,600 mark från 24,414 till 38,841.² Förhållandet är detsamma i andra tyska stater. Naturligtvis höra icke alla större inkomsttagare till de "besittandes" klass, men i huru hög grad detta är fallet, framgår däraf, att i Preussen 1895-96 1,152,332 skattedragare betalade tilläggs skatt för förmögenhet af minst 6,000 mark. Mer än hälften, eller 598,063, skattade för en nettoför-

¹ Man uppskattar i våra dagar det i utlandet nedlagda engelska kapitalet till 43 milliarder mark och dess årliga tillväxt till i genomsnitt 114 millioner!

² Denna senare klass steg från 1890 till 1892 ytterligare med 2,000, till 39,266. För den förra klassen saknar jag någon absolut siffra för 1892, därför må här blott nämnas, att mellan 1879 och 1892 antalet inkomster i Sachsen mellan 800 och 3,300 mark (välbergade arbetare och småborgare) steg från 227,839 till 439,948, d. v. s. från 20,94 procent till 30,48 procent af hela antalet skattedragare. De siffror, som beröra Preussen och Sachsen, äro hämtade dels ur "Hand. wörterbuch für Staatswissenschaften" dels ur Schönbergs handbok.

mögenhet på öfver 20,000 mark, 385,000 för en sådan på öfver 32,000 mark.

Det är sålunda fullkomligt falskt att antaga, att den nuvarande utvecklingen uppvisar en relativ eller till och med absolut minskning i de besuttnas antal. Den besittande klassen tillväxer icke ”mer eller mindre”, utan helt enkelt mer, d. v. s. såväl *absolut* som *relativt*. Vore socialdemokratins verksamhet och utsikter beroende af, att de besittandes antal ginge tillbaka, kunde den när som helst lägga sig till hvila. Men motsatsen är fallet. *Utsikterna för socialismen äro icke beroende af den samhällliga rikedomens tillbakagång utan af dess tillväxt*. Den nyare tidens socialism eller socialistiska rörelse har redan öfverlevvat mången villfarelse, den skall äfven öfverlevva den villfarelsen, att dess framtid är beroende af egendomens koncentration eller, annorlunda uttryckt, af att en till antalet ständigt minskad grupp af kapitalistiska mammutdjur ensam tillägnar sig mervärdet.¹ Om 10,000 personer på grund af monopol tillägna sig den samhällliga merprodukten eller denna i olika storlek fördelas på en half million människor, är principiellt likgiltigt för de nio eller tio millioner familjeförsörjare, som komma till korta vid denna operation. Deras sträfvan efter en rättvisare fördelning eller efter en organisation, som innesluter en rättvisare fördelning, blir därför icke mindre berättigad och nödvändig. Tvärtom. Det skulle kosta mindre merarbete att i lyx och yppighet underhålla några tusen privilegierade än en half million i obilligt välstånd.

Vore samhället konstrueradt på det sätt eller hade utvecklats så, som den socialistiska doktrinen hittills antagit, skulle den ekonomiska sammanstörtningen blott vara en fråga om en helt kort tidrymd. Men detta är, som vi se, icke fallet. Långt ifrån att samhällets organisation har förenklats i jämförelse med forna tider, har den tvärtom, såväl livad inkomsternas storlek som de olika verksamhetsområdena beträffar, i hög grad undergått gradering och differentiering. Och om icke det verkliga förhållandet empiriskt kunde fastställas genom inkomst- och yrkesstatistik, skulle det på rent deduktiv väg kunna bevisas såsom den nödvändiga följderna af den modärna samhällsordningen.

Det, som framför allt är betecknande för den modärna produktionsmetoden, är den storartade höjningen af arbetets produktivkraft. Verkan häraf är en icke mindre storartad *stegring af produktionen* – massproduktion af *förbrukningsartiklar*. Hvart tager denna rikedom vägen? Eller, för att genast gå till botten af frågan, hvart tager den *merprodukt* vägen, som de industriella lönarbetarne producera och som icke ingår i deras egen af deras lön begränsade konsumtion? Om än ”storkapitalisterna” hade tio gånger större magar än folkhumorn utrustar dem med och tio gånger större betjäning, än de i verkligheten hafva, skulle deras konsumtion i jämförelse med den årliga nationalprodukten – man må ihågkomma, att den kapitalistiska storproduktionen framför allt är massproduktion – icke väga mer än en fjäder i vågskålen. Man svarar, att de exporterar öfver-skottet. Godt, men den utländske afnämarens betalar slutligen och i själfva verket blott med varor. I världshandeln spelar den metalliska valutan som betalningsmedel en försvinnande roll. Ju rikare på kapital ett land är, desto större dess varuinförsel, ty de länder, åt hvilka det utlånat sina penningar, kunna vanligen blott betala sina räntor i form af varor.² Hvart tager således den varumängd vägen, som statskapitalisterna och deras tjänare icke själfva konsumera? Om den icke på ett eller annat sätt tillflyter proletärerna, måste den ju konsumeras af andra klasser. Antingen

¹ Vid statistiken öfver de högsta inkomsterna förbises för öfrigt ofta i den socialistiska litteraturen, att en stor del af dessa faller på juridiska personer, d. v. s. olika slags sammanslutningar (aktiva bolag o. s. v.) År 1892 voro i Sachsen af 11,138 skattedragare med inkomster öfver 9,600 mark 5,594 juridiska personer, och ju högre inkomsterna stiga, desto mera öfverväga dessa. Med inkomster på större belopp än 300,000 mark stodo 33 juridiska personer mot 23 fysiska.

² England får sina räntor betalda i form af ökad införsel till ett värde af två milliarder mark; större delen däraf utgöres af artiklar för massförbrukning.

ett relativt aftagande i kapitalisternas antal och ett stigande välstånd bland proletärerna eller en talrik medelklass, det är det enda alternativ, som produktionens fortsatta stegring tillåter oss att antaga. Kriser och improduktiva utgifter för arméerna m. m. sluka mycket, men absorbera likväl i vår tid blott en bråkdel af totalprodukten.

Om arbetareklassen ville vänta därpå, att "kapitalet" skulle skaffa medelklasserna ur världen, kunde den i själfva verket taga sig en lång slummer. Kapitalet skulle i en form expropriera dessa klasser och åter låta dem uppstå i nya former. Det är icke "kapitalet", utan arbetareklassen själf, som skall uppfylla missionen att uppsuga de parasitiska elementen i samhällshushållningen.

Med stöd af det förhållandet, att de modärna nationernas rikedom i stigande grad sammanfaller med rikedomen på förbrukningsartiklar, har manchesterskolan framkommit med sina skönmålningar af det nuvarande samhällstillståndet. Detta har på sin tid föranledt nästan alla socialister att gå till den motsatta ytterligheten och betrakta den samhällseliga rikedom – men blott såsom fixerad rikedom, en särskild form af "kapitalet", hvilket småningom personifierades till ett mystiskt väsen. Till och med de klaraste hufvuden förlora sin sunda omdömesförmåga, så snart de tillägnat sig denna uppfattning af kapitalet. I våra dagar tro många sig hafva sagt allt, som är att säga om den samhällseliga rikedomen, om de hänvisa på företagarekapitalets särskilda form.

Den sats i min skrifvelse till partidagen i Stuttgart, hvori jag framhåller, att den samhällseliga rikedomens tillväxt icke åtföljes af ett sjunkande antal storkapitalister, utan af ett växande antal kapitalister af alla grader, har gifvit "New-Yorker Volkszei tung" anledning att i en ledareartikel påvisa, att, åtminstone hvad Amerika angår, detta är falskt, emedan det framgår af upptaxeringarna i Förenta Staterna, att produktionen i detta land behärskas af syndikater ("concerns"), hvilka i förhållande till sin sammanlagda storlek ständigt minskas till antalet. Hvilken vederläggning! Hvad jag säger om den allmänna *klassindelningen*, tror kritikern sig kunna vederlägga genom att hänvisa på de *industriella företagens* indelning. Det är som om någon ville säga, att antalet proletärer alltjämt minskas i det moderna samhället, emedan den plats, som förr intogs af den enskilde arbetaren, nu intages af *fackföreningen*.

Efteråt tillfogas visserligen den förklaringen, att denna sammanslagning af företag är hufvudsaken, om det sedan bland aktieägarna bildas en ny klass af dagdrifvare, så har detta mindre att betyda.

Detta är en åsikt om det af mig betonade sakförhållandet, icke något bevis däremot. Vid en analys af samhället måste hänsyn tagas till det ena förhållandet såväl som till det andra. Från en viss synpunkt kan väl detta förhållande vara af mindre vikt, men det är icke därom frågan gäller, utan om det är med verkligheten öfverensstämmande eller icke. I en följande sats talade jag själf om företagens sammanslagning, som icke var mig så alldeles främmande. Jag omnämmer två företeelser, och kritikern tror sig bevisa, att den ena är falsk genom att förklara, att blott den andra har någon större betydelse. Jag hoppas, att det lyckas mig tillintetgöra det spöke, som skymmer blicken för såväl honom som andra.

Älven Karl Kautsky har – redan i Stuttgart – fäst sig vid det nämnda uttalandet och framhållit, att om det vore sant, att kapitalisterna tilltaga och proletärerna aftaga i antal, skulle kapitalismen slå allt djupare rötter och vi socialister öfver hufvud icke uppnå vårt mål. Men ännu står Marx' ord fast, att kapitalets tillväxt äfven betyder proletariatets tillväxt.

Detta är i en annan, mindre krass mening samma quiproquo. Jag har aldrig sagt, att proletärerna icke tillväxa i antal. På det ställe, där jag betonar tillväxten af antalet kapitalister af alla grader, talar jag om människor, icke om idkare. Men Kautsky har tydligen hakat sig fast vid begreppet "kapital" och drog därför den slutsatsen, att kapitalisternas relativa tillväxt måste betyda

proletariatets relativa aftagande, något som vår lära motsäger. Och han anför emot mig det marxiska uttalandet.

Jag har redan förut berört en sats af Marx, som lyder annorlunda än den af Kautsky citerade. Kautskys fel beror därpå, att den identifierar kapital och kapitalister. Jag vill därför hänvisa honom på något annat, som förminskar kraften af hans invändning. Och det är den utveckling af det industriella kapitalet, som Marx kallar den organisk a. En förändring af kapitalets sammansättning på så sätt, att det konstanta kapitalet tilltager och det variabla aftager, innebär för det ifrågavarande företaget kapitalets absoluta tillväxt, proletariatets relativa aftagande. Men detta är för Marx just den moderna utvecklingens karaktäristiska form. öfverfördt på den kapitalistiska samhällsekonomin betyder detta i själfva verket: absolut tillväxt af kapitalet, relativt aftagande af proletariatet. De arbetare, som blifva sysslolösa på grund af kapitalets förändrade organiska sammansättning, erhålla blott i den mån arbete, som nytt kapital bildas på marknaden. Just i den punkt, dit Kautsky förlägger frågan, står mitt uttalande i samklang med den marxiska teorin. Skall arbetarnes antal tillväxa, måste kapitalet i jämförelse härmed tillväxa ännu hastigare, det är konsekvensen af den marxiska deduktionen. Jag tror, att Kautsky utan vidare skall medgifva detta.

Så tillvida gäller frågan endast, om det nybildade kapitalet blott såsom *direkt användt driftkapital* eller äfven såsom *andel* i företag kan betraktas såsom egentlig kapitalegendom.

Om så icke är fallet, vore förste bäste smedmästare Pasewalk, som drifver sitt yrke med sex gesäller och några lärlingar, kapitalist, men rentier Möller, som har åtskilliga hundra tusen mark i sin kassakista, eller hans svärson, ingenjör Schulze, som begåfvats med ett större antal aktier i hemgift (icke alla aktieägare äro dagdrifvare), skulle vara egendomslösa. Galenskapen i en sådan klassindelning ligger i öppen dag. Egendom är egendom, antingen den är fast eller rörlig. Aktien är icke blott kapital, den är till och med kapital i dess mest fulländade, man kunde säga sublimerade form. Den är en från hvarje yttre beröring med industriens gröfre arbete befriad anvisning på en viss andel i den nationella eller internationella samhällshushållningens merprodukt – dynamiskt kapital, om man så vill. Och om alla aktieägare blott lefde såsom sysslolösa rentierer, skulle deras växande skaror – man kan i våra dagar kalla dem aktieägarebataljonerna – redan genom sin blotta existens, arten af sin konsumtion och sitt stora följte utgöra en betydande faktor i det ekonomiska samhällslifvet. Aktien återinför på den sociala skalan de mellanled, hvilka såsom produktionschefer på grund af företagets koncentration utträngts ur industrin.

Äfven med denna koncentration förhåller det sig emellertid på ett särskildt sätt. Låtom oss något närmare betrakta den.

c) Företagens storlek och den samhälleliga rikedomens utbredning.

För England, det europeiska land, som anses vara det mest framskridna, hvad den kapitalistiska utvecklingen angår, saknas en allmän statistik öfver industriföretagens storlek. En sådan finnes blott för vissa, fabrikslagen underkastade produktionsgrenar samt för en del enstaka orter.

Hvad de fabriker och verkstäder angår, som äro underkastade fabrikslagen, voro enligt yrkesinspektörernas berättelse för 1896 sammanlagdt 4,398,983 personer sysselsatta i desamma. Detta är icke ens hälften af det antal personer, som 1891 års taxeringslängder betecknade såsom sysselsatt i industrin. Enligt det nämnda årets taxering utgjorde detta antal, transportväsendet oberäknadt, 9,025,902. Af det öfverskjutande antalet, 4,626,919 personer, torde en fjärdedel eller en tredjedel vara sysselsatt i affärsledningen af de ifrågavarande produktionsgrenarne samt i en del stora och medelstora industriföretag, hvilka icke lyda under fabrikslagen. Återstå ungefär *tre millioner* småmästare och i *småföretag* anställda personer. De fyra millionerna, fabrikslagen

underkastade arbetare voro fördelade. på tillsammans 160,948 fabriker och verkstäder, d. v. s. att på hvarje företag kommo i genomsnitt 27 à 28 arbetare.¹ Skilja vi på fabriker och verkstäder, erhålla vi 76,279 fabriker med 3,743,418 arbetare och 81,669 verkstäder med 655,565 arbetare, i genomsnitt 49 arbetare pr fabrik och 8 pr verkstad. Redan medeltalet 49 arbetare pr fabrik anger – hvad också ett noggrannare studium af berättelsens tabeller bekräftar – att åtminstone två tredjedelar af de såsom fabriker registrerade företagen höra till de medelstora företagens kategori med 6 till 50 arbetare, så att af företag med 50 arbetare och däröfver återstå högst 20 à 25,000, representerande cirka 3,000,000 arbetare. Af de i transportväsendet sysselsatta 1,171,990 personerna kunna i bästa fall tre fjärdedelar anses tillhöra stordriften. Sammanräknar man dessa med de föregående kategorierna, får man 3 ½ à 4 millioner arbetare sysselsatta inom stordriften, mot hvilka svara 5 ½ millioner i medelstora och småföretag sysselsatta personer. ”Världens verkstad” är sålunda icke på långt när i den grad, som man tror, hemfallen åt storindustrin. Äfven i det brittiska riket visa de industriella företagen den största mångfald, och företag af någon viss storlek hålla icke på att försvinna.²

Jämföra vi dessa siffror från den engelska industrin med 1895 års tyska yrkesstatistik, finna vi, att den senare i stort sedt visar samma bild som den engelska. Storindustrin intog redan 1895 samma ställning i Tyskland inom produktionen som 1891 i England. I Preussen voro 1895 38 procent af industriarbetarne sysselsatta i storindustrin. Utvecklingen till stordrift har där såväl som i det öfriga Tyskland försiggått med oerhörd hastighet. Om vissa industrigrenar (däribland textilindustrin) ännu stå tillbaka för England, så hafva åter andra uppnått den engelska medelståndpunkten (maskin- & verktygsindustrin) och några (den kemiska industrin, glasindustrin, vissa grenar af den grafiska industrin och sannolikt äfven elektrotekniken) redan öfverflyglat den. I Tyskland tillhör likväl den stora massan af de i de industriella yrkena sysselsatta personerna de

¹ Vid berättelsens afslutande hade uppgifter ännu icke inkommit från 1,931 inregistrerade fabriker och 5,624 verkstäder. Dessa skulle ytterligare hafva minskat antalet arbetare på hvarje företag.

² Till England öfverflyttade tyska arbetare hafva upprepande gånger för mig uttalat sin förvåning öfver den splittring af företagen, hvilken de påträffat i detta lands trä- och metallförädlingsindustrier. De siffror, som framgå ur våra dagars statistik öfver bomullsindustrin, utvisa en mycket måttlig ökning af koncentrationen sedan den tid, då Karl Marx skref. Här en jämförelse med de sista sifferuppgifter, som Marx framlade:

	Marx 1868	Statistik 1890	Ökning eller minskning
Fabriker	2,549	2,538	– 0,43 procent
Spinnstolar	379,329	615,714	+ 62 ”
Spindlar	32,000,014	44,304,819	+ 39 ”
Arbetare	401,064	528,795	+ 32 ”
Arbetare pr fabrik	156	208	+ 33 ”

Under en så lång tid som 22 år icke någon abnormt hög koncentration inom en industri, som i hög grad är underkastad teknikens utveckling. Visserligen ökades antalet spinnstolar med 62 procent, men spindlarnes antal växte blott föga hastigare än de anställda arbetarnas. Från år 1870 uppvisa de vuxna manliga arbetarne större tillväxt i antal än kvinnorna och barnen. (Jämf. ”Kapital,” band, Statistical Abstract for the United Kingdom from 1878 to 1892.) Inom textilindustrins öfriga grenar har koncentrationen varit ännu svagare. Från 1870 till 1890 ökades ylle- och kamgarnsfabrikerna från 2,459 till 2,546, de i desamma sysselsatta arbetarne från 234,687 till 297,553 d. v. s från 95 till 117 arbetare pr fabrik. I motsats till bomullsindustrin ökades här spindlarnes antal mycket hastigare än stolarnes. De senare uppvisa en ökning från 112,794 till 129,222, hvilken är mindre än ökningen af arbetarnes antal.

Fabrikinspektörernas berättelse för 1896 uppgifver antalet fabriker inom Storbritanniens textilindustri till 9,891, hvilka uppdelades på 7,900 företag och sysselsatte 1,077,687 arbetare, mot 5,968 fabriker med 718,051 arbetare år 1870 – en ökning från 120,3 till 136,4 arbetare pr företag.

små och medelstora företagen. Af 10 $\frac{1}{4}$ millioner i industrin verksamma personer kommo 1895 något öfver 3 millioner på stordriften, 2 $\frac{1}{2}$ millioner på den medelstora driften (6 till 50 personer) och 4 $\frac{3}{4}$ millioner på smådriften. *Handverksmästarne* utgjorde 1 $\frac{3}{4}$ million. 1895 hade deras antal (i förhållande till befolkningens tillväxt) i fem yrken stigit absolut o c h relativt, i nio blott absolut och i elfva gått tillbaka absolut och relativt.¹

I *Frankrike* står industrin kvantitativt ännu efter jordbruket; enligt taxeringen af 1894 representerar den blott 25,9 procent af befolkningen, jordbruket däremot nästan dubbelt så mycket, nämligen 47,3 procent. Liknande förhållande är rådande i *Österrike*, där jordbruket representerar 55,9 procent, industrin 25,8 procent af befolkningen. I Frankrike räknar industrin 1 million själfständiga företagare mot 3,3 millioner anställda, i Österrike 600,000 själfständiga mot 2 $\frac{1}{4}$ millioner arbetare och daglönare. Äfven här är förhållandet ungefär detsamma. Båda länderna uppvisa en rad högt utvecklade industrier (textilindustri, bergverk etc.), hvilka med afseende på företagens storlek upptaga täflan med de mest framskridna länderna, men i folkhushållningen blott utgöra enstaka företeelser.

Schweiz har 127,000 företagare och 400,000 arbetare inom industrin. *Nordamerikas Förenta Stater*, om hvilka den förut nämnde medarbetaren i "New Yorker Volkszeitung" säger, att de äro det i kapitalistiskt afseende mest utveckladeland i världen, hade visserligen enligt taxeringslängderna 1890 en jämförelsevis hög medeltalsiffra för antal arbetare i industriföretag, nämligen 3 $\frac{1}{2}$ millioner arbetare fördelade på 355,415 företag, d. v. s. förhållandet mellan arbetare och företag var 10:1. Här, liksom i England, är emellertid vid denna beräkning icke hem- och småindustrin medtagen. Tager man motsvarande siffror ur den preussiska yrkesstatistiken, erhåller man i det närmaste samma medeltal som i Förenta Staterna. Och undersöker man närmare i detta lands "Statistical Abstract" förteckningen öfver de i taxeringslängderna upptagna industrierna, finner man en massa fabriksgränar med i genomsnitt fem arbetare och därunder pr företag. Så finner man på första sidan, efter 910 fabriker för landtbruksredskap med 30,723 arbetare, 35 ammunitionsfabriker med 1,993 arbetare och 251 fabriker för konstgjorda fjädrar och blommor med 3,638 arbetare – 59 fabriker för konstgjorda lemmar med 154, och 581 segel- och tältduksfabriker med 2,873 arbetare.

Om det är sant, att tekniken och yrkescentralisationen i ett växande antal industrigrenar visa oförligt framåtskridande – och betydelsen därpå kan i vår tid icke förnekas af den mest förhärdade reaktionär – så är det icke mindre sant, att inom en hel mängd yrkesgrenar de små och medelstora företagen visa sig fullt ut lika lifskraftiga som de stora. Inom industrin gifves det icke någon utveckling, efter en för alla yrken lika schablon. Alltigenom rutinmässigt drifna affärer kunna alltjämt kvarstanna inom den lilla eller medelstora industrin, under det vissa grenar af konsthandverket, som man trodde uteslutande tillhöra smådriften, en vacker dag räddningslöst hemfaller åt storindustrin. Liknande är förhållandet med hem- och mellanhandsindustrin. I kantonen Zärich var hemväfveriet inom sidenindustrin en lång tid stadt i tillbakagång, men från 1891 till 1897 ökades antalet hemväfvere från 24,708 till 27,800, under det antalet i de mekaniska sidenväfverierna anställda personer blott ökades från 11,840 till 14,550. Huruvida denna tillväxt i hemväfvarnes antal är en ekonomiskt glädjande företeelse, är en annan fråga; det gäller här endast att konstatera förhållandet, ingenting annat.

De små och medelstora företagens fortbestånd och nybildning bestämmas af en mängd omständigheter, hvilka kunna indelas i tre grupper.

För det första ägnar sig en stor del yrken nästan lika väl för det lilla och medelstora som för det

¹ Jämf. R. Calwer, Die Entwicklung des Handwerks. Neue Zeit, XV, 2. Sid. 597.

stora företaget och äro de fördelar, som det senare äger i jämförelse med de förra, icke så betydande, att de icke kunna uppvägas af vissa fördelar, som åtfölja de mindre företagen. Som bekant gäller detta särskildt vissa grenar af trä-, läder- och metallförädlingsindustrin. Eller också äger en sådan arbetsfördelning rum, att storindustrin lämnar ifrån sig ett blott halffärdigt eller till tre fjärdedelar färdigt fabrikat, hvilket sedan får sin slutbehandling i mindre företag, innan det utsläppes i marknaden.

För det andra talar det sätt, hvarpå produkten måste hållas tillgänglig för konsumenten, i många fall till förmån för varans framställande i små företag. Tydligast visar sig detta i bageriyrket. Om det blott berodde på tekniken, vore bageriyrket för länge sedan monopoliseradt af storindustrin, ty att det med godt resultat kan drivas af denna, visa de många vinstgifvande brödfabrikerna. Men i trots af eller bredvid dessa och kexfabrikerna, hvilka likaledes småningom eröfra sig en marknad, kunna småbagerierna bibehålla sin plats på grund af de fördelar, som den omedelbara beröringen med konsumenten erbjuder. För så vidt bagaremästarna blott hafva att räkna med de kapitalistiska företagen, kunna de vara trygga för en lång tid framåt. Deras tillväxt sedan 1882 har visserligen icke hållit jämna steg med befolkningens, men är dock alltså värd att taga i betraktande (77,609 mot 74,283).

Men bageriyrket är blott ett drastiskt exempel. Förhållandet är detsamma i en hel mängd yrken, hufvudsakligen sådana, i hvilka arbetet icke uteslutande är rent produktivt. Såsom exempel må nämnas hofsmed- och vagnmakeriyrket. De amerikanska skattelängderna upptaga 28,000 hofsmeds- och vagnmakeriföretag med sammanlagt 50,867 personer, af hvilka hälften själfständiga näringsidkare. Den tyska yrkesstatistiken upptager 62,722 grof- och hofsmedmästare, och det dröjer väl ännu länge, innan den med ånga eller annan kraft drifna automobilen gör slut på dessa – för att, på samma sätt som velocipeden, blåsa lif i nya småverkstäder. På samma sätt i skraddare-, skomakare-, sadelmakare-, snickare-, tapetserare- och urmakareyrkena, i hvilka den direkta affären med kunden (och i olika grad reparationsarbeten) bidrager till de själfständiga näringsidkarnes fortsatta existens, af hvilka visserligen många, men långt ifrån alla, blott uppnå en proletärisk inkomst.

Slutligen och icke minst är det stordriften själf, som framkallar de små och medelstora företagen dels på grund af massproduktionen och den därpå följande prisnedsättningen på arbetsmaterielen (halffabrikat, hjälpmaterial), dels på grund af frigörande af kapital å ena sidan och skapande af arbetslösa arbetare å den andra. I större eller mindre poster uppträda ständigt nya profithungriga kapital på marknaden, hvars förmåga att tillgodogöra sig desamma för produktion af nya artiklar håller jämna steg med tillväxten af samhällets rikedom. Här spela de förut nämnda aktieägarna en icke obetydlig roll. På en handfull millionärer kunde marknaden icke lefva, äfven om "handen" räknade några tusen fingrar. Men de hundra tusentals rika och välbärgade hafva däremot något att betyda. Nästan alla lyxartiklar, som dessa klasser förbruka, tillverkas i början, och många äfven senare, i små och medelstora företag, hvilka för öfrigt mycket väl kunna drivas kapitalistiskt, så snart de arbeta med kostbart material och använda dyrbara maskiner (juveltillverkning, arbeten i ädla metaller, konsttryckeri). Först senare åstadkommer stordriften, såvida den icke själf öfvertager produktionen af den nya lyxartikeln, en "demokratisering" af denna genom att sänka prisen på arbetsmaterielen.

Trots en alltså fortgående förändring i industriernas gruppering och företagens inre organisation visar det sig i våra dagar, att stordriften icke ständigt uppsuger de små och medelstora företagen, utan att den uppstår *bredvid* dessa. Blott de allra minsta företagen gå absolut och relativt tillbaka. Men hvad de små och medelstora angår, så tilltaga äfven de, hvilket för Tyskland framgår af följande uppgifter öfver arbetarnes antal i de olika företagen:

	1882	1895	Tillväxt
Små företag (1–5 personer)	2,457,950	3,056,318	24,3 proc.
Medelstora företag (6–10 personer)	300,097	833,409	66,6 ”
” ” (11–50) ”	891,623	1,620,848	81,8 ”

Under samma period ökades folkmängden blott Med 13,5 procent.

Om sålunda stordriften under denna tid ökade sin armé ännu mera – med 88,7 procent – så har detta endast i enstaka fall varit liktydigt med uppsugning af de små affärerna. I själfva verket finnes det i många fall icke ens någon konkurrens mellan stor- och smådrift (vi erinra om maskin- och bra-byggnadsindustrierna). Att taga den med förkärlek anförda textilindustrin såsom exempel är i många afseende vilseledande. Den stegring i produktiviteten, som den mekaniska spinnstolen representerade gentemot den gamla spinnrocken, har blott i enstaka fall upprepats. Många stora företag äro icke öfverlägsna de små eller medelstora på grund af det använda arbetets produktivitet, utan blott på grund af sin storlek (skeppsbyggnadsindustrin), och lämna de senares affärsområden helt och hållet eller till stor del oberörda. Den som hör, att Preussen 1895 sysselsatte nästan dubbelt så många arbetare i stora företag som 1882, att de 1882 utgjorde 28,4 procent, men 1895 38 procent af samtliga i industrin sysselsatta arbetare, han kan lätt inbilla sig, att smådriften i själfva verket snart tillhör en förgången tid och utspelat sin roll i samhällshushållningen. De anförda siffrorna utvisa, att stordriftens språngvisa utbredning blott utgör en sida af den samhällsekonomiska utvecklingen.

Liksom i industrin, så i *handeln*. Trots de stora varumagasinens uppkomst bibehålla sig likväl såväl de medelstora som de små handelsaffärerna. Det kan naturligtvis här icke vara fråga om att bestrida det parasitiska elementets förekomst inom handeln, den s. k. mellanhandeln. Det bör emellertid anmärkas, att man äfven i detta afseende gått till öfverdrift. Storproduktionen och den ständigt tilltagande världssamfärdseln utkasta på marknaden alltjämt större mängder förbrukningsartiklar, hvilka på ett eller annat sätt måste tillföras konsumenterna. Hvem vill väl förneka, att detta kunde ske med mindre kostnad och mindre arbetsförbrukning än genom den nuvarande mellanhandeln? Men så länge detta icke är förhållandet, kommer äfven denna att lefva. Och liksom det är en illusion att vänta af storindustrin, att den i en öfverskådlig framtid i så hög grad skulle uppsuga de små och medelstora företagen, att endast en relativt obetydlig del af desamma blefve kvarstående, så är det också en utopi att af de kapitalistiska varumagasinen vänta någon afsevärd uppsugning af de medelstora och små butikerna. De skada enskilda affärer och bringa emellanåt hela småhandeln i förvirring. Men efter någon tid finner denna alltid någon utväg att konkurrera med den stora och utnyttja alla de fördelar, som de lokala förhållandena erbjuda dem. Nya specialiseringar och nya affärskombinationer uppstå, nya former och metoder för handelsdrifvande utbildas. De kapitalistiska varumagasinen äro för närvarande långt mera en följd af den tilltagande rikedomens på varor än verktyg för den parasitiska mellanhandels bekämpande. De hafva snarare bidragit till att upprycka denna ur en viss slentrian och vänja den af med vissa monopolistiska ansatser än utrota den. Antalet butiker är i jämn tillväxt, det steg i England mellan 1875 och 1886 från 295,000 till 366,000. I ännu högre grad ökas antalet i handeln sysselsatta personer. Då den engelska statistiken af 1891 i detta fall är upprättad efter andra principer än den af 1881¹, anför vi här siffrorna ur den preussiska statistiken:

I handel och samfärdsel (utom järnvägar och post) sysselsatta personer i Preussen:

	1885	1895	Tillväxt
I företag mcd 2 eller färre biträden	411,509	467,656	13,6 proc.

¹ Så långt man kan se af densamma, visar den en ökning af mer än 50 procent på de sista tio åren.

I ” 3-5 biträden	179,867	342,112	93,4	”
I ” 6-50 ”	157,328	303,078	92,6	”
I ” 51 eller flere biträden	25,619	62,056	142,2	”
	771,323	1,774,902		

Tillväxten är relativt störst inom de stora företagen, hvilka likväl icke representera mer än 5 procent af hela antalet anställda personer. Det är icke de stora företagen, som utsätta de små för den mest mördande konkurrensen, de senare ombesörja detta mot hvarandra ömsesidigt. Men jämförelsevis är det dock få, som stupa. Och företagen i sin helhet, hela skalan utefter, förbli oberörda. De medelstora företagen af den mindre kategorin visa den starkaste tillväxten.

Om vi slutligen öfvergå till *jordbruket*, finna vi i vår tid nästan öfverallt i Europa och delvis redan i Amerika en tendens, som uppenbart motsäger allt, som den socialistiska teorin hittills förutsatt angående företagens inbördes storleksförhållande. Industri och handel visade endast en långsammare utveckling fram mot stordriften, än man hittills antagit; jordbruket däremot visar antingen *stillastående* eller direkt *tillbakagång* i företagens storlek.

Hvad först *Tyskland* angår, så visar den räkning af jordbrukslägenheterna, som företogs 1895, i jämförelse med 1882 den relativt starkaste tillväxten i de medelstora bondeegendomarnes (5-20 hektar) antal, nämligen med nära 8 procent, och ännu starkare är den af dem brukade jordarealens tillväxt, eller cirka 9 procent. Den näst starkaste tillväxten visar den lilla bondeegendomen (2-5 hektar) eller 3,5 procent af företagens antal och 8 procent af jordarealen. Par-celldriften (småbruk under 2 hektar) växte med 5,8 procent af företagens antal och med 12 procent af den brukade arealen; den till jordbruk använda delen af denna areal visar likväl en tillbakagång af i det närmaste 1 procent. Den delvis redan kapitalistiskt drifna stora bondeegendomen (20-100 hektar) uppvisar en tillväxt af icke fullt 1 procent, hvilken för öfrigt uteslutande faller på skogshushållningen. Detsamma gäller om stordriftens (större gårdar än 100 hektar) tillväxt, som utgör icke fullt en tredjedels procent.

Siffrorna för 1895 voro följande:

	Antal företag	Till jordbr. anv. areal	Sammanlagd areal
Parcelldrift (under 2 hektar)	3,236,367	1,808,444	2,415,414
Den lilla bondeegendomen (2-5 hektar)	1,016,318	3,285,984	4,142,071
Den medelstora bondeegendomen (5-20 hektar)	998,804	9,721,875	12,537,660
Den stora jordegendomen (20-100 hektar)...	281,767	9,869,837	13,157,201
Stordriften (100 har o. däröfv.)	25,067	7,831,801	11,031,896

Öfver två tredjedelar af hela arealen komma på de tre grupperna af bondeegendomar och omkring en fjärdedel på de stora egendomarne.

I *Preussen* ställer det sig ännu gynnsammare för bondeegendomarne, i det de där upptaga *nära tre fjärdedelar* af den under jordbruk lagda arealen eller 22,875,000 af 32,591,000 hektar.

Vända vi oss från *Preussen* till det närbelägna *Holland*, finna vi:

Areal	Egendomar		Tillväxt eller	Procent
	1884	1893	minskning	
1— 5 hektar	66,842	77,767	+ 10,925	+ 16,2
5—10	31,552	34,197	+ 2,647	+ 8,4
10-70 ”	48,278	51,940	+ 3,662	+ 7,6
öfver 50	3,554	3,510	- 44	- 1,2

Här har stordriften gått direkt tillbaka och den medelstora bondeegendomen ansenligt ökats.¹

I *Belgien* undergår enligt Vandervelde² såväl jordegendomen som bruket af densamma en ständig decentralisation. Den sista allmänna statistiken visar en tillväxt af antalet *jordägare* från 201,226 år 1846 till 293,524 år 1880, af antalet *arrendatorer* från 371,320 till 616,872. Hela den till jordbruk använda arealen uppgick 1880 till icke fullt 2 millioner hektar, af hvilka mer än en tredjedel brukades af ägarne. Detta lands småbrukssystem erinrar således om kinesiska jordbruksförhållanden.

Frankrike hade år 1882 följande antal jordbrukslägenheter:

	Företag	Företag	
Under 1 hektar	2,167,767	1,083,833	hektar
1–10 ”	2,635,030	11,366,274	”
10–40 ”	727,088	14,845,650	”
40–100 ”	113,285		
100–200 ”	20,644		”
200–500 ”	7,942	22,266,104	”
öfver 500 ”	217		”
	5,672,003	48,478,023	hektar

På företag mellan 40 och 100 hektar kommo cirka 14 millioner, på sådana öfver 200 hektar cirka 8 millioner hektar; sammanlagdt representerade således stordriften en femtedel à en sjättedel af den till jordbruk använda arealen. De små, medelstora och stora bondeegendomarne upptaga nära tre fjärdedelar af den franska jorden. Från 1862 till 1882 ökades antalet jordbrukslägenheter på 5–10 hektar med 24 procent, på 10–40 hektar med 14,28 procent. 1892 års jordbruksstatistik visar en tillväxt af 30,000 i hela antalet jordbrukslägenheter, men en minskning af 33,000 i antalet företag tillhörande de sist anförda kategorierna. Detta tyder på en ytterligare styckning af den franska jorden.

Men hur förhåller det sig i *England*, de stora jordagodsens och den kapitalistiska landthushållningens land? Man känner till förteckningen öfver de stora landlorderna, hvilken tid efter annan uppenbarar sig i den engelska pressen för åskådliggörande af jordegendomens koncentration. Man känner äfven det ställe i ”*Das Kapital*”, där Marx säger, att John Brights påstående, att 150 jordägare äro i besittning af hälften af den brittiska jorden och 12 jordägare af hälften af den skottiska, icke blifvit vederlagt (”*Das Kapital*”, I, 4 uppl. sid 615). Monopolistiskt centraliserad som den engelska jorden verkligen är, är den det likväl icke i den grad, som John Bright ansåg. Enligt Brodricks ”*English Land and English Landlords*” ägdes år 1876 af 33 millioner acres i Domesday Book inregistrerad jord i England och Wales 14 millioner af tillsammans 1704 jordägare med vardera 3,000 acres (1,200 hektar) eller däröfver. De återstående 19 millionerna voro fördelade på 150,000 jordägare med vardera 1 acre eller däröfver samt en otalig mängd ägare af obetydliga smålägenheter. För hela det förenade konungariket angaf Mulhall 1892 antalet ägare af mer än 10 acres jord (sammanlagdt 10/11 af hela arealen) till 176,520. Hur brukas nu denna jord? Vi anför här uppgifterna från 1885 och 1895 för Storbritannien (England samt Wales och Skottland, men icke Irland). För att underlätta jämförelsen mellan företagens olika storlek är deras areal uträknad i hektar³:

¹ Jämför W. H. Vliegen: Nederländska socialdemokratins agrar. program. ”*Neue Zeit*” XVII I, sid 75 o. f.

² ”*Der Agrarsozialismus in Belgien*”, ”*Neue Zeit*” XV, 7, sid 752,

³ Enligt förhållandet: 1 acre = 40 ar, hvilket visserligen icke är fullt exakt, men likväl torde vara tillräckligt för ändamålet. Siffrorna äro hämtade ur den blå boken om ”*Agricultural Holdings*”.

Företag	1885	1895	Ökn. eller minskn.
2-20 hektar	232,955	235,481	+ 2,526
20-40 ”	64,715	66,625	+ 1,910
40-120 ”	79,573	81,245	+ 1,672
120-200 ”	13,875	13,568	- 307
öfver 200 ”	5,489	5,219	- 270

Således äfven här en minskning i de större och en ökning i de små och medelstora egendomarnes antal.

Företagens antal säger oss emellertid ingenting om den brukade arealen. Låtom oss därför fullständig ofvanstående siffror genom angifvande af den jordareal, som faller på de olika egendomsgrupperna. Vi erhålla då ett förvånande resultat. År 1895 kommo i Storbritannien på:

Företag	under 2 hektar	Acres à 40 ar	Procent af totalarealen
”	från 2-5 ”	366,792	1,13
”	5-20 ”	1,667,647	5,12
”	20-40 ”	2,864,976	8,79
”	40-120 ”	4,885,203	15,00
”	120-200 ”	13,875,91	42,59
”	200-400 ”	5,113,945	15,70
”	öfver 400 ”	3,001,184	9,21
		801,852	2,46
		32,577,643	100,00

I Storbritannien tillhöra alltså 27 till 28 procent af den till jordbruk använda arealen den egentliga stordriften och endast 2,46 procent komma på de allra största jordbruken. Däremot komma mer än 66 procent på den medelstora och stora bondeegendomen. Bondejordbruket (inom hvilket den redan kapitalistiska stora bondeegendomen öfverväger) är i Storbritannien gynnsammare ställt än i genomsnitt i Tyskland. Till och med i det egentliga England omfatta egendomarne på 5-120 hektar 64 procent af den brukade jorden, och blott 13 procent komma på egendomar på mer än 200 hektar. Frånsett de allra minsta småbruken äro i Wales 92 procent, i Skottland 72 procent af egendomarne bondgårdar på 2-120 hektar.

Af den odlade jorden brukas 61,014 egendomar med sammanlagdt 4,6 millioner acres jord af ägarne själfva, 19,697 egendomar dels af ägarne, dels af arrendatorer och 439,405 egendomar uteslutande af arrendatorer. Att småbönderna och småarrendatorerna fullständigt utgöra flertalet i *Irland* är allmänt bekant. Liknande är förhållandet i *Italien*.

Det är intet tvifvel underkastadt, att den lilla och medelstora jordbruksdriften tillväxer, och att den stora eller jättedriften går tillbaka såväl i hela västra Europa som i de östra staterna af den amerikanska unionen. Att den medelstora jordbruksdriften ofta är utprägladt kapitalistisk, därom råder intet tvifvel. Jordbruksföretagens koncentration försiggår icke i den formen, att den enskilda egendomen utvidgas öfver ett allt större ytområde, såsom Marx föreställde sig (Se ”Kapital” I, 4 uppl. sid. 643, noten), utan blott i form af jordbrukets större intensitet, d. v. s. öfvergång till sådan kultur, som erfordrar ökadt arbete pr ytenhet, eller till rationell boskapsskötsel. Det är känt, att detta i hög grad (icke uteslutande) är en följd af konkurrensen från de transoceanska och östeuropeiska grannstaterna eller agrarterritorierna. Och likaså att dessa ännu en lång tid skola vara i stånd att förse den europeiska marknaden med säd och andra landtbruksprodukter till

¹ Härtill komma ytterligare 579,133 småbruk på mindre än 40 ar.

så billiga priser, att på denna grund någon väsentlig förändring i utvecklingen icke är att vänta.

Om sålunda inkomststatistiken för de högst utvecklade industriländerna delvis bevisar kapitalets rörlighet och samtidigt därmed dess flyktighet och osäkerhet inom den moderna samhällshushållningen, om också de i de statistiska tabellerna upptagna inkomsterna och förmögenheterna i tilltagande grad äro pappersstorheter, hvilka en kraftig vind lätt kan blåsa bort, stå likväl dessa inkomsttabeller icke i någon principiell motsats till den rangordning, som intages af de ekonomiska företagen inom industrin, handeln och jordbruket. Inkomstskalan och företagsskalan visa i sin sammansättning en tämligen utpräglad parallellism, särskildt beträffande mellanleden. Ingenstädes se vi dessa undergå någon minskning, utan tvärtom tilltaga de ansenligt i utbredning. Hvad som fråntagas dem uppifrån, ersätta de genom förstärkning nedifrån, och för det, som de förlora nedåt, få de ersättning uppifrån. Om det moarna samhällets sammanstörtande är betingadt af försvinnandet af mellanleden mellan spetsen och foten af den sociala pyramiden, om det är beroende af att dessa mellanled uppsugas af ytterligheterna på båda sidor, så stå vi icke nu närmare dess förverkligande, hvad England, Tyskland och Frankrike angår, än under hvilken tidpunkt som helst af det nittonde århundradet.

Men en byggnad kan till det yttre synas fast och solid och likväl vara fallfärdig, om stenarne eller vissa stenlager äro murkna. Det är under kritiska tider, som ett affärsföretags soliditet pröfvas, det återstår oss därför att undersöka, huru det förhåller sig med de ekonomiska kriserna, hvilka utmärka den moderna produktionsordningen, och hvilka yttringar och återverkningar vi i den närmaste framtiden ha att vänta af dessa.

d) Kriserna och den moderna ekonomins anpassningsförmåga.

”Det kapitalistiska samhällets af inre motsägelser uppfyllda utveckling gör sig för den praktiske borgaren mest kännbar genom de periodiska växlingar, för hvilka den moderna industrin är utsatt, och deras höjdpunkt – den allmänna krisen.”

Marx, förordet till andra upplagan af ”Das Kapital”.

Om de ekonomiska kriserna i det moderna samhället, deras orsaker och deras botemedel, har knappt utkämpats mindre hårda strider än om de patologiska kriserna, sjukdomarne hos den mänskliga organismen. Den, som har lust för jämförelser, skall med lätthet finna jämförelsepunkter mellan de olika teorier, som uppställts beträffande dessa båda företeelser. Han skall t. ex. i anhängarne af J. B. Say's extrema ekonomiska liberalism, hvilken betraktar affärskrisen endast såsom den ekonomiska organismens själfläkningsprocess, igenkänna nära själsförvandter till anhängarne af den s. k. naturläkemethoden. Han skall i de olika teorier, hvilka i fråga om mänskliga sjukdomar fordra läkarens verksamma ingripande efter bestämda lagar (symptomatisk läkarebehandling, konstitutionell behandling o. s. v.), finna en viss likhet med de socialteorier, hvilka i fråga om ekonomiska kriser förklara statens ingripande mer eller mindre nödvändigt. Om han emellertid noggrannare skärskådar representanterna för de för olika företeelser uppställda systemen, skall han göra den egendomliga iakttagelsen, att det ofta är ganska illa beställt med den enhetlighet i tankegången, som genialiska historiepsykologer tillägga människorna, att en stark tro på examinerade läkare och deras konst mycket väl låter sig förena med en stel ekonomisk manchesteruppfattning och *vice versa*.

Att ur underkonsumtionen härleda de ekonomiska kriserna är i socialistiska kretsar det populäraste sättet att förklara desamma. Mot denna uppfattning har likväl Friedrich Engels flere gånger bestämt uppträdt. Skarpast i tredje kapitlet af stridsskriften mot Dühring, där Engels säger, att massornas underkonsumtion väl är ”äfvn ett villkor för kriserna”, men lika litet förklarar krisernas förekomst i våra dagar som deras tidigare frånvaro. Engels hänvisar till den engelska bo-

mullindustrins ställning 1877 och anser det vara alltför djärft att ansikte mot ansikte med denna ”förklara den nuvarande stockningen i bomullsgarnets och bomullsväfnadernas afsättning beroende af de engelska massornas underkonsumtion och icke af de engelska bomullsfabrikanternas öfverproduktion.”¹ (3 uppl. sid. 308-309). Men äfven Marx har vid flere tillfällen skarpt uttalat sig mot krisernas härledande från underkonsumtion. I andra bandet af ”Das Kapital” heter det: ”Det är en ren tautologi att säga, att kriserna uppkomma af brist på köpkraftiga konsumenter.” Om man vill gifva denna tautologi ett sken af djupare motivering genom att säga, att arbetareklassen erhåller en alltför liten del af sina egna produkter, och att missförhållandet skulle afhjälpas, om den finge en större andel, så bör härtill anmärkas, att ”kriserna alltid förberedas genom en period, i hvilken arbetslönen allmänt är i stigande och arbetareklassen i verkligheten erhåller större andel i den för konsumtion afsedda delen af den årliga produktmängden.” Det tyckes alltså, som om den kapitalistiska produktionen ”arbetade under sådana af god eller dålig vilja oberoende villkor, hvilka blott tillfälligt tillåta arbetareklassen en relativ välmåga och detta blott såsom förbud till en kris” (andra bandet sid. 406-407). I en not tillägger Engels: ”Ad notam för anhängare af Rodbertus' kristeori.”

Ett uttalande i andra delen af tredje bandet af ”Das Kapital” motsäger till en viss grad alla dessa satser. Där säger nämligen Marx om kriserna: ”Den yttersta grunden till alla ekonomiska kriser är alltid massornas fattigdom och begränsade konsumtion gentemot driften hos den kapitalistiska produktionen att så utveckla produktivkrafterna, som om dessas gränser blott utgjordes af samhällets absoluta konsumtionsförmåga” (andra bandet sid. 21). Denna uppfattning skiljer sig icke mycket från Rodbertus' kristeori, ty äfven han härleder icke kriserna uteslutande från massornas underkonsumtion, utan, alldeles såsom Marx, från denna i förbindelse med arbetets stigande produktivitet. Men på det citerade stället hos Marx framhålles massornas underkonsumtion till och med i motsats till produktionsanarkin – produktionens planlöshet i de olika industrigrenarne och prisförändringarna, som framkalla periodiska allmänna stockningar – såsom yttersta grund till alla *verkliga* kriser.

Såvida här föreligger en väsentlig olikhet med den uppfattning, som kommer till uttryck i det ofvan lämnade citatet ur andra bandet, har man att söka förklaringen därtill i de vidt skilda tidpunkter, då de båda satserna tillkommo. Emellan dem ligger en tidrymd af icke mindre än tretton till fjorton år, och det är att märka, att satsen ur tredje bandet är den äldsta. Den nedskrefs redan 1864 eller 1865, satsen ur andra bandet däremot i hvarje fall senare än 1878 (jämf. härmed Engels' uppgifter i förordet till andra bandet af ”Das Kapital”). öfver hufvud innehåller andra bandet det marxiska forskningsarbetets senaste och mest mogna frukter.

På ett annat ställe, skrifvet redan 1870, i samma andra band, bringas krisernas periodiska karaktär – den i det närmaste tioåriga produktionscykeln – i samband med det konstanta, i maskiner o. s. v. nedlagda kapitalets lifslängd. Den kapitalistiska produktionens utveckling har tendens att å ena sidan utvidga det konstanta kapitalets storlek och lifslängd, å andra sidan att förkorta denna lifslängd

genom ett ständigt revolutionerande af produktionsmedlen. Däraf den ”moraliska afsättningen” af denna del af det konstanta kapitalet, innan den är ”fysiskt utlevad.” ”Ur denna vissa år omfattande cykel af växlingar, till hvilka kapitalet med afseende på sin konstanta del är dömdt, *framgår den materiella grundvalen till de periodiska kriserna*, under hvilka affärslifvet genomlöper på

¹ I en not till detta ställe anmärker Engels ytterligare : ”Krisernas härledande från underkonsumtionen härstammar från Sismond och hade hos honom ännu *en viss mening*”. Rodbertus lånade förklaringen af Sismond, och Düring tillägnade sig den af Rodbertus. Äfven i förordet till ”Das Elend der Philosophie” polemiserar Engels på liknande sätt mot Rodbertus' kristeori.

hvarandra följande perioder af utmattning, medelmåttig ekonomisk lifaktighet, feberaktig verksamhet, kris” (andra bandet, s. 164). Visserligen äro de tidpunkter, då kapitalplaceringar äga rum, mycket olika och skilda från hvarandra; likväl bildar krisen alltid utgångspunkten för någon ny stor placering och därmed – sedd från hela samhällets synpunkt ”en mer eller mindre ny materiell grundval för nästa kretslopp” (s. 165). Denna tanke upptages åter och utföres vidare vid behandlingen i samma band af kapitalets reproduktion (d. v. s. kapitalens ständiga förnyande för produktions- och konsumtionsändamål på samhällelig basis). Marx visar huru den skillnad i det konstanta kapitalets lifslängd (om t. ex. det ena året en större del af det konstanta kapitalet försvinner än under det föregående), som uppkommer till och med vid reproduktion under normala förhållanden och med oförändrad produktivkraft hos arbetet, måste ha produktionskriser till följd. Den utländska handeln kan visserligen träda hjälpande till, men ”öfverflyttar blott motsatserna på ett större område, lämnar dem friare spelrum”. Ett kommunistiskt samhälle kunde förekomma sådana rubbningar genom en ständig relativ öfverproduktion, hvilken i sådant fall vore liktydig med ”samhällets kontroll öfver medlen till sin egen reproduktion”; inom det kapitalistiska samhället utgör däremot denna öfverproduktion ett anarkiskt element. Detta exempel på rubbningar endast på grund af det konstanta kapitalets olika lifslängd är slående. ”Missförhållandet inom produktionen mellan konstant och cirkulerande kapital är det af nationalekonomerna hälst anförda skälet vid deras förklaring af kriserna. Att ett sådant missförhållande kan och måste uppstå genom blotta *bibehållandet* af det konstanta kapitalet – är för dem något nytt; att det kan och måste uppstå äfven under förutsättning af en idealisk normalproduktion, vid enkel reproduktion af redan verksamt samhälleligt kapital” (andra bandet, s. 468). I kapitlet om ackumulation och utvidgad reproduktion omnämnas öfverproduktion och kriser endast i förbigående såsom själfklara resultat af de kombinationsmöjligheter, hvilka äro förbundna med den skildrade processen. Dock fasthållas här åter mycket energiskt begreppet ”öfverproduktion”. ”Om således t. ex. Fullarton”, heter det på sidan 499, ”icke vill veta något om öfverproduktion i vanlig mening, men väl om öfverproduktion af kapital, d. v. s. penningkapital, så är det åter ett bevis för, huru litet till och med de bästa af de borgerliga nationalekonomerna förstå mekanismen i sitt system.” Och på sidan 524 framhålles, att om den konstanta delen af det för produktionen af konsumtionsmedel afsedda kapitalet skulle vara större än lönekapitalet plus mervärdet af det för produktionen af produktionsmedel afsedda kapitalet – något som äfven kan inträffa vid kapitalistisk ackumulation – skulle detta betyda öfverproduktion och ”endast kunna utjämnas genom en stor krasch.”

Den redan utvecklade tankegången, att marknadens utvidgande öfverflyttar det kapitalistiska samhällets inre motsägelser till ett större område och därigenom stegrar dem, blir af Engels på åtskilliga ställen i tredje bandet tillämpad på modärna företeelser. Särskildt anmärkningsvärda i detta afseende äro noterna på sidan 97 i första och på sidan 27 i andra delen af detta band. I den senare noten, hvilken upprepar och fullständigar, hvad som sagts i den förra, betecknas visserligen den kolossala utveckling, som samfärdsmedlen undergått sedan den tid, då Marx skref, och som åstadkommit den egentliga världsmarknaden: det ständiga framträdandet af nya industriländer såsom konkurrenter till England och den ofantliga utvidgningen af området för placering af engelskt öfverskottskapital, såsom faktorer, hvilka ”*hafva undanröjt eller starkt minskat de gamla krishärdarne och tillfällena till krisbildning.*” Men sedan kartellerna och trusterna karaktäriserats såsom medel till konkurrensens begränsning i fråga om den inre marknaden och skyddstullarne, med hvilka den icke-engelska världen omger sig, betecknats såsom ”rustningar för det slutliga och allmänna industri-kriget, hvilket skall afgöra herraväldet på världsmarknaden”, heter det slutligen likväl: ”Sålunda döljer hvarje element, som motverkar uppreandet af de gamla kriserna, inom sig fröet till en kommande, långt väldigare kris.” Engels uppkastar den frågan, om icke industricykeln, som under världshandelns barndom (1815-1847) omfattade fem-åriga, under tiden från 1847 till 1867 tioåriga perioder, ytterligare utvidgats, och om vi icke

”befinna oss i en period, hvarunder en ny världskrasch af oerhörd våldsamhet förberedes.” Han lämnar emellertid äfven det antagandet öppet, att den periodiska processens akuta form med sin tioåriga cykel ”lämnat ruin för en mera kronisk, för de olika länderna på olika tider inträffande växling af en relativt kort, svag affärsblomstring och en relativt lång depression utan bestämd afslutning.

Den tid, som förflutit, sedan detta skrefs, har icke löst frågan. Man kan icke iakttaga tecken till någon ekonomisk världskrasch af oerhörd våldsamhet, lika litet som, man kan beteckna den under tiden inträdda affärsblomstringen såsom särskildt kortlifvad. Snarare framställer sig en tredje fråga, delvis redan innesluten i det sist anförda. Den frågan nämligen, om icke världsmarknadens väldiga utbredning i förening med den utomordentliga tidsvinst, man uppnått på rapport- och transportväsendets områden, ökat möjligheterna för rubbningarnes *utjämnande*; om icke de europeiska industristaternas enormt ökade rikedom i förening med det modärna kreditväsendets elasticitet och industrikartellernas uppkomst minskat de lokala eller enskilda rubbningarnes återverkan på det allmänna affärsläget, så att åtminstone för en längre tid framåt allmänna kriser af samma slag som förr öfverhufvudtaget kunna anses såsom osannolika.

Denna fråga, framställd af mig i en uppsats om den socialistiska katastrofteorin, har mött åtskilliga mothugg. Bland andra har den föranledt fröken doktor Rosa Luxemburg att i en artikelserie, offentliggjord under september 1898 i Leipziger Volkszeitung, gifva mig en föreläsningkurs om kapitalismens kreditväsen och anpassningsförmåga. Då dessa artiklar, som äfven stått att läsa i en del andra socialistiska tidningar, äro ypperliga exempel på en falsk, men tillika med stor talang brukad dialektik, anser jag det vara på sin plats att här i korthet bemöta dem.¹

Långt ifrån att motverka kriserna är krediten, påstår fröken Luxemburg, just medlet att drifva dem till deras höjdpunkt. Det är krediten, som först möjliggör den kapitalistiska produktionens hejdlösa utveckling, påskyndar varuutbytet och produktionens kretslopp. Krediten blir sålunda medlet att så ofta som möjligt bringa motsägelsen mellan produktion och förbrukning till utbrott. Den ställer främmande kapital och därmed medel till de galnaste spekulationer till kapitalisternas disposition. Inträder däremot stockning, förvärrar den krisen genom sitt hopsjunkande. Dess uppgift är att bannlysa den sista återstoden af stabilitet från alla kapitalistiska förhållanden och göra dessa i högsta grad tänjbara, relativa och osäkra.

För hvar och en, som en smula känner den socialistiska litteraturen i allmänhet och den marxistiska i synnerhet, är allt detta icke något alldeles nytt. Frågan är blott, om det lämnar en riktig

¹ Artiklarna hafva till rubrik: ”Socialreform eller revolution”. Fröken Luxemburg ställer emellertid icke frågan så, som det hittills varit brukligt inom socialdemokratien, d. v. s. såsom alternativ vid be. stämmandet af vägen till socialismens förverkligande, utan så, att blott det ena af de till arten motsatta medlen – enligt hennes mening revolutionen – kan leda till målet. Enligt henne blir muren mellan det kapitalistiska och det socialistiska samhället ”icke söndersprängd genom socialreformer och demokratins utveckling, utan uppbyggd fastare och högre”. Om socialdemokratien icke vill försvara arbetet för sig själf, måste den därför motarbeta socialreformer och de demokratiska institutionernas utveckling. Afhandlingen, som utmynnar i denna slutsats, inledes som sig bör med den anmärkningen, att de af mig (och d:r Conrad Schmidt) uppställda teorierna angående socialismens utveckling äro ”på hufvudet ställda återspieglingar af yttervärlden”. Hon utropar: ”En teori om socialismens införande genom socialreformer – under Stumm-Posadowskys herravälde, om fackföreningarnas kontroll öfver produktionen – efter de engelska maskinarbetarnes nederlag, om en socialdemokratisk parlamentsmajoritet – efter den sachsiska författningsrevisionen och attentaten mot den allmänna rösträtten!” Hon tyckes vara af den åsikten, att man icke skall uppställa historiska teorier i enlighet med totalbilden af de företeelser, hvilka under skilda tider iakttagits i samtliga framskridna länder, utan på grund af tillfälliga reaktionära strömningar i ett enskildt land; icke på grund af samtliga de resultat, arbetarörelsen hittills uppnått, utan med blicken fäst på utgången af en enskild strid. Mannen, som förklarade vaccinationen vara utan nytta, emedan den icke skyddade honom för att falla ned från ett träd, argumenterade på samma sätt.

framställning af förhållandet i våra dagar, eller om icke bilden äfven har en annan sida. Enligt dialektikens lagg, hvilka fröken Luxemburg så gärna bringar till användning, måste detta till och med vara fallet, och äfven om man icke tillgriper dialektiken, inser man likväl, att en företeelse, hvilken äger så många former som krediten, under olika förhållanden måste verka olika. Marx betraktar icke heller krediten blott och bart såsom förstörelseredskap. Bland annat tillägger han den äfven den funktionen att ”bilda öfvergångsform till en ny produktionsmetod”, och ögonblicket därpå framhåller han uttryckligen ”kreditsystemets dubbla karaktär.” (Band III, 1 Sid 249). Fröken Luxemburg känner mycket väl till ifrågavarande ställe, hon citerar till och med den sats, där Marx talar om dubbelkaraktären – ”hälften svindlare, hälften profet” – hos de främsta förespråkarna för krediten (John Law, Isak Pereire m. fl.). Men hon anför den blott för att framhålla den fördärfbringande sidan af kreditsystemet och har icke ett ord för detta systems återställande och skapande förmåga, hvilken Marx uttryckligen framhåller. Hvarför denna stymning, hvarför denna egendomliga tystnad med afseende på den ”dubbla karaktären”? Det dialektiska fyrverkeri, genom hvilket hon lyckas framställa kreditsystemets egenskap af anpassningsmedel blott såsom en ”dagfjäril”, upplöses i rök och dunst, så snart som man tittar närmare på saken som Luxemburg så skyggt glider förbi.

Men äfven enskilda satser af hennes bevisföring tåla icke vid närmare granskning. ”Den stegrar motsatsen mellan produktionsmetod och bytesmetod”, säger hon Om krediten, ”i det den drifver produktionen till den yttersta gräns, men vid minsta anledning lamslår utbytet.” Detta är mycket snillrikt sagdt, skada blott, att man kan vända satsen alldeles som man behagar, utan att den förlorar i giltighet. Man kan låta de båda hufvudorden i satsens senare del byta plats och satsen innehåller lika mycket sanning som förut. Eller man kan säga, att krediten upphäver motsatsen mellan produktionsmetod och bytesmetod, i det den periodvis utjämnar skillnaden i intensitet mellan produktion och konsumtion, och äfven då har man rätt. ”Krediten”, heter det vidare, ”stegrar motsatsen mellan egendoms- och produktionsförhållanden, i det den genom ett hastigt utarmande af en mängd småkapitalister förenar oerhörda produktionskrafter på ett fåtal händer.” Om satsen är sann, så är dess direkta motsats det icke mindre. Vi uttala blott en af verkligheten många gånger bekräftad sanning, om vi säga, att krediten upphäver motsatsen mellan egendoms- och produktionsförhållanden, i det den genom att förena en mängd småkapitalister förvandlar oerhörda produktivkraft ter till kollektivegendom. Alldeles tydligt framgår detta i fråga om aktiebolagen, såsom vi redan sett i kapitalet om inkomstgruppernas förändringar. Om fröken Luxemburg mot detta vill åberopa sig på Marx, hvilken på det ofvan citerade stället i kreditsystemet ser orsaken till den alltjämt försiggående minskningen af det fåtal, som utnyttjar den samhällseliga rikedom, så blir svaret, att Marx aldrig åstadkommit något empiriskt bevis för denna åsikt, icke heller kunnat göra det, men alt han däremot ofta berört sådana förhållanden, som vederlägga den. Så när han i tredje bandets tjuguantra kapitel, som handlar om räntefotens tendens att sjunka, hänvisar på den af Ramsay konstaterade tillväxten af rentierer i England. Men under det Marx upprepade gånger förväxlar juridiska och fysiska personer (ty därpå beror i sista hand det nämnda antagandet), misstager han sig likväl icke om kreditens positiva ekonomiska verkningskraft. Detta visar sig tydligast, då han talar om det kooperativa föreningsväsendet, hvars mest karaktäristiska form för honom var den gamla produktionsföreningen – han kallar den kooperativfabrik – om hvilken han därför säger, att den framvisar och måste framvisa alla det bestående systemets brister. Men, förklarar han, den upphäver dock positivt den motsats, som finnes i den kapitalistiska fabriken. Om den är ett barn af det på den kapitalistiska produktionen hvilande fabriksystemet, så är den i lika hög grad ett barn af det på denna hvilande *kreditsystemet*, utan hvilket den icke, heter det hos Marx, kunnat utveckla sig. Kreditsystemet erbjuder ”medlet till en sakta försiggående utbredning af de kooperativa företagen på mer eller mindre nationell bas.” (”Kapital”, III, 1, Sid. 428). I detta uttalande finna vi rena motsatsen till fröken

Luxemburgs påstående.

Att kreditsystemet underlättat spekulationen, är en sedan århundraden gjord erfarenhet, och gammal är älven den erfarenheten, att spekulationen icke gör halt inför produktionen, ifall dennas former och metoder äro tillräckligt utvecklade. Spekulationen är emellertid å sin sida beroende af förhållandet mellan de omständigheter, som kunna kontrolleras, och de, som undgå hvarje kontroll. Ju mer de senare öfverväga, desto bättre frodas den, ju mer de trängas tillbaka af de förra, desto större område undandrages den. De vansinnigaste utväxterna af kommersiell spekulatioon visa sig därför vid tiden för *den kapitalistiska aerans inbrott*, och det är vanligen i länder med begynnande kapitalistisk utveckling, som spekulatioonen firar sina värsta orgier. På industrins område frodas spekulatioonen bäst i *nya* produktionsgrenar. Ju äldre en produktionsgren är såsom modärn industri, desto mer upphör – fränsedt fabrikationen af rena modeartiklar – spekulatioonen att i densamma spela någon afgörande roll. Förhållandena på marknaden öfverskådas lättare och kunna beräknas med större säkerhet.

Denna säkerhet är emellertid alltid blott relativ, emedan konkurrensen och den tekniska utvecklingen utesluta en absolut kontroll af marknaden. öfverproduktion är till en viss grad oundviklig. Men öfverproduktion i enskilda industrier är ännu icke liktydig med allmän kris. Skall öfverproduktionen leda till en sådan, måste de industrier, inom hvilka den är rådande, antingen såsom konsumenter af andra industriens fabrikat vara af sådan betydelse, att deras stillastående också bringar dessa industrier att stanna, eller också måste de genom inverkan på penningmarknaden förlama den allmänna krediten och därigenom undandraga de andra industrierna medlen till fortsatt produktion. Men det är tydligt, att ju rikare ett land är och ju mera utveckladt dess kreditväsen – icke att förväxla med en öfverdrifven hushållning på kredit – desto mindre sannolik blir denna senare verkan. Här ökas nämligen möjligheterna för utjämning. På ett ställe, som jag för tillfället icke kan finna, säger Marx, och riktigheten af hans påstående kan bevisas med många exempel, att ett sådant hopsjunkande af krediten alltid öfvervinnes hastigare i pänningmarknadens centrum än på de olika platserna i periferin. Och därvid hade Marx t. o. m. i England en, i jämförelse med våra dagar, mycket begränsad pänningmarknad för ögonen. Sålunda säger han, (3:dje bandet af ”Kapital”, Sid. 18) att med marknadens utbredning krediten förlänges och det spekulativa elementet sålunda alltmer kommer att behärska affärslifvet. Men den sedan den tiden försiggångna revolutionen af samfärdsmedlen har i detta afseende mer än utjämnat verkningarna af de lokala afstånden.¹ Äfven om kriserna därmed icke skaffats ur världen, är likväl möjligheten af svårare rubbningar på pänningmarknaden till följd af spekulatiooner, utgångna från vidtomfattande och för kontroll svårtillgängliga handelsföretag, betydligt minskad.

Pänningkrisernas förhållande till handels- och affärskriserna är ingalunda så utredt, att man i fråga om något konkret fall, där båda hafva sammanfallit, med bestämdhet skulle kunna säga, att det var handelskrisen eller öfverproduktionen, som direkt förorsakade pänningkrisen. I de flesta fall har det tydligen icke varit verklig öfverproduktion, utan öfverspekulation, som förlamat pänningmarknaden och därigenom tryckt ned hela affärslifvet. Detta framgår af de enstaka moment, som Marx, med ledning af de officiella undersökningarna öfver kriserna 1847 och 1857, meddelar i tredje bandet af ”Das Kapital”, liksom det bekräftas af de fakta, som professor

¹ Engels uppskattar den minskning i afståndet, som Suezkanalen, fraktångarne o. s. v. åstadkommit mellan å ena sidan Amerika och Indien och å andra sidan Europas industriländer, till 70 à 90 procent och tillägger därjämte, att tack vare dem ”dessa båda stora krishärdar från tiden 1825 till ”857 ... förlorat en stor del af sin explosionsförmåga” (”Kapital”, III, 1 del. s. 45). På sidan 395 i samma band påvisar Engels, att vissa med kreditsvindeln förbundna spekulationsaffärer, hvilka Marx framhåller såsom faktorer vid krisernas utbrott på pänningmarknaden, upphört att existera på grund af de transoceanska telegrafkablarne. Äfven Engels' anmärkning på sidan 56 i tredje bandets andra del är af betydelse vid bedömandet af kreditväsendets utveckling.

Herkner anför i fråga om dessa och andra kriser i sitt utkast till handelskrisernas historia i ”Handwörterbuch der Staatswissenschaften”. Fröken Luxemburg antager på grund af de af professor Herkner anförda sakförhållandena, att de hittills inträffade kriserna öfver hufvud icke varit de riktiga kriserna, utan endast den kapitalistiska hushållningens *barnsjukdomar*, företeelser, som åtföljt icke begränsningen, utan *utvidgningen* af området för den kapitalistiska samhällshushållningen, att vi följaktligen ”ännu icke inträdt i det skede af fullkomlig kapitalistisk mognad, hvilket i det marx'ska schemat öfver krisperioderna förutsättes såsom redan uppnådt.” Enligt henne befinna vi oss ”i ett skede, i hvilket kriserna icke längre beteckna kapitalismens begynnelse, men icke heller ännu äro tecken på dess nedgång.” Denna tid skall först komma, då världsmarknaden är utbildad i hela sin omfattning och icke längre kan förstöras genom plötsliga utvidgningar. Sedan detta inträffat, kommer motsägelsen mellan produktivkrafterna och skrankorna för utbytet att bli allt skarpare och våldsammare.

Härtill är att anmärka, att det af Marx uppställda krisschemat för honom icke var någon framtidsbild, utan en bild af de dåvarande förhållandena, af hvilken man endast hade att vänta, att den i framtiden skulle visa sig under skarpare former och mera tillspetsad. I det fröken Luxemburg fränkänner schemat den betydelse för bakom oss liggande epoker, hvilken Marx tillerkände det, i det han framställer det såsom en hypotes, hvilken ännu icke svarade mot verkligheten, såsom en på förhand uppgjord logisk konstruktion på grund af vissa gifna, ännu outvecklade faktorer, ifrågasätter hon samtidigt riktigheten af den marx'ska prognosen om den kommande samhälleliga utvecklingen, såvida densamma stöder sig på kristeorin. Ty om denna icke hade pröfvats, innan den blef uppställd, och heller icke bekräftats sedan den tiden, på hvad grund kan man då framställa ett schema öfver densamma såsom gällande för en ännu aflägsen framtid? Hänvisandet på den tidpunkt, då världsmarknaden skall hafva utbildats i hela sin omfattning, är en teoretisk utflykt i framtiden.

Ännu kan det alls icke afgöras, när världsmarknaden i hela sin omfattning skall vara färdigbildad. Det är ju likväl icke obekant för fröken Luxemburg, att världsmarknaden undergår icke endast en extensiv, utan äfven en intensiv utvidgning, och att den senare i våra dagar är af mycket större betydelse än den förra.

I de stora industriländernas handelsstatistik spelar exporten på de gamla, sedan länge kultiverade länderna den största rollen. Englands export på Australien (samtliga australienska kolonier, Nya Zeeland o. s. v.) uppgår icke i värde till dess export på Frankrike; på Brittiska Nordamerika (Kanada, Brittiska Kolumbia o. s. v.) icke ens till exporten på Ryssland; sammanlagda exporten på båda kolonialområdena, hvilka dock bägge hafva en respektabel ålder, icke till så mycket som exporten på Tyskland. Dess utrikeshandel med de egna kolonierna, det oerhörda indiska riket oberäknadt, utgör icke en tredjedel af dess handel med den öfriga världen. Hvad de områden angår, som förvärfvats under de sista tjugo åren, är exporten dit löjligt ringa.¹ Världsmarknadens extensiva utveckling försiggår alltför långsamt, för att den ökade produktionen skulle finna tillräcklig afsättning, om icke de gamla kulturländerna erbjöde den en alltjämt större marknad. A priori kan man icke uppställa någon gräns för denna världsmarknadens intensiva utbredning, som försiggår jämsides med den geografiska utvidgningen. Om den allmänna krisen skall vara en för den kapitalistiska produktionen gällande lag, måste den i vår tid eller i den närmaste framtiden

¹ Här några uppgifter för 1895. Af hela exporten gingo 75,6 procent till utlandet – nio tiondelar däraf gamla länder – och blott 24,4 procent till brittiska kolonier. Värdet af exporten (inclusive transitotransporter) utgjorde: till Brittiska Nordamerika 6,6, Ryssland 10,7, Australasien 19,3, Frankrike 20,3, Tyskland 32,7 millioner pund sterling, till Brittiska Väst- och Ostafrika 2,4 millioner, d. v. s. icke i procent af hela exporten, som uppgick till 285,8 millioner. Exporten till brittiska besittningar var 1895 64,8 procent, till öfriga länder 77,2 procent högre än 1860 (jämf. «Constitutional Yearbook för 1897).

visa sig såsom verklighet. I annat fall är beviset för oundvikligheten af densamma en abstrakt, i luften sväfvande spekulaton.

Vi hafva sett, att kreditväsendet i våra dagar mindre än förr är utsatt för kontraktioner, hvilka halva produktionens allmänna förlamande till följd, och sålunda i detta afseende förlorat sin betydelse såsom krisfaktor. Då det däremot är medel till en drifhusmässig befordran af öfverproduktionen, kommer i våra dagar att i de olika länderna – flerstädes äfven på den internationella marknaden – allt oftare ställa sig i vägen för denna den sammanslutning af kapitalister och industriidkare, hvilken såsom kartell, syndikat eller trust söker reglera produktionen. Utan att inlåta mig på någon profetia om denna organisations slutliga lifskraft och prestationsduglighet, har jag erkänt densammans förmåga att inverka på förhållandet mellan den produktiva verksamheten och marknadens läge så, att faran för kriser förminskas. Fröken Luxemburg fränkänner den äfven denna. Till en början bestrider hon, att företagens sammanslutning kan blifva allmän. Sammanslutningens slutliga mål och verkan är att genom konkurrensens upphäfvande inom en viss branch öka de anslutna företagarnes andel i den på varumarknaden befintliga produktionsmängden. Men den ena industrigrenen kan blott vinna detta på den andras bekostnad och organisationen sålunda aldrig blifva allmän. ”Utbredd till alla produktionsgrenar upphäfver den själf sina verkningar.”

Detta bevis liknar på ett hårt det för längesedan öfvergifna beviset för gagnlösheten af fackföreningar. Det är oändligt mycket svagare än beviset för den i åminnelse saliga lönefonden. Dess stöd är det obevisliga eller snarare såsom falskt bevisade antagandet, att det på varumarknaden alltid blott finnes en konstant profitmängd att dela. Det förutsätter bland annat, att prisen bestämmas oberoende af produktionskostnadernas variationer. Men äfven om man förutsätter ett konstant pris och till och med en konstant teknisk grundval för produktionen, kan profiten genom omkostnadernas nedbringande, den illoyala konkurrensens afskaffande, produktionens bättre organisation och liknande åtgärder höjas inom en produktionsgren, utan att den samtidigt behöfver sänkas inom någon annan. Att företagarnes sammanslutning är ett verksamt medel till dessa fördelars uppnående, är alldeles tydligt. Frågan om profitens fördelning är det, som minst står i vägen för en allmän utbredning af dylika sammanslutningar.

Ett annat skäl, som talar emot kartellernas förmåga att göra slut på anarkin inom produktionen, består enligt fröken Luxemburg däri, att de söka uppnå sitt mål – förhindrande af profitens sjunkande – genom att försätta i overksamhet en del af det redan hopade kapitalet, d. v. s. i annan form åstadkomma detsamma som kriserna. Botemedlet liknar sålunda sjukdomen alldeles som den ena regndroppen den andra. En del af det genom organisationen koncentrerade kapitalet förvandlas åter till privategendom, hvarje del däraf söker lyckan på egen hand, och ”organisationerna måste brish såsom såpbubblor och åter lämna plats för den fria konkurrensen, nu uppflyttad på ett högre plan.”

Detta förutsätter till en början, att mellan det kirurgiska borttagandet af en af brand angripen lem och dennas bortfrätande af sjukdomen skulle vara samma likhet som ”mellan två regndroppar”, enär lemman i båda fallen går förlorad. Kapitals försättande i overksamhet på grund af någon elementartilldragelse, sådan som kriserna, och dess försättande i overksamhet i följd af industrins organisation äro företeelser af mycket olika art, emedan det ena blott betyder en tillfällig overksamhet för kapitalet, det andra en direkt förstöring af detsamma. Men det står ingenstädes skrifvet, att det kapital, som gjorts öfverflödigt inom en produktionsgren, blott inom denna åter kan eller måste finna användning. För omväxlings skull förutsättes här, att antalet produktionsgrenar är en gång för alla gifvet, hvilket likväl motsäges af verkligheten.

Något bättre förhåller det sig med fröken Luxemburgs sista invändning. Enligt denna äro kartellerna icke ägnade att hindra produktionsanarkin, emedan de i dem sammanslutna

företagarna i regeln uppnå en så hög profit på den inre marknaden endast därigenom, att de använda den del af kapitalet, för hvilken det icke finnes användning på denna, till produktion på utlandet och därvid beräkna betydligt lägre profit. Följden: ökad anarki på världsmarknaden, motsatsen till det eftersträfvade målet.

”I regeln” är denna manöver endast möjlig i det fall, att kartellen åtnjuter förmånen af skyddstull, hvarigenom det blir omöjligt för utlandet att återgälda med samma mynt. Inom sockerindustrin, hvilken fröken Luxemburg anför såsom exempel för sitt påstående, är det den särskilda formen af skyddstull, exportpremien, som framkallat de af henne påvisade förhållandena. Men egendomligt nog är agitationen mot denna, välsignelsebringande inrättning mycket starkare i de länder, hvilka åtnjuta förmånen af densamma, än i det land, som saknar den och hvars sockerproduktion står utan skydd mot konkurrensen från de med exportpremier och sockerkarteller lyckliggjorda länderna, jag menar England. Och engelsmännen veta mycket väl hvarför. Utan tvifvel har denna premierade konkurrens på ett kännbart sätt skadat de engelska raffinadörerna, ehuru på långt när icke i den grad, man antager, ty de engelska raffinadörerna erhålla ju äfven sin råprodukt, råsockret, med afdrag af exportpremien. Under det år 1864 424,000 ton socker raffinerades i England, raffinerades däremot 1894 623,000 och 1896 632,000 ton. Under mellantiden hade visserligen produktionen uppnått en ännu högre siffra (den utgjorde 1884 824,000 ton), men då denna låga ståndpunkt icke kunde bibehållas, tog i stället *sockerbearbetningsindustrin* (konfekt, inlagd och syltad frukt) ett uppsving, som tiofaldigt uppväger den relativa tillbakagången. Från 1881 till 1891 undergick antalet i engelska sockerraffinaderier sysselsatta personer icke någon minskning och antalet i konfektindustrin sysselsatta nästan fördubblades.¹ Men härtill kommer den kraftigt uppväxande jams- (inkokt frukt) och marmeladindustrin, hvars produkter alltmåra ingått i folkets konsumtion, och som sysselsätter tusentals arbetare. Skulle sockerpremierna och andra manövrer, som utgått från kontinentens sockerfabrikanter, hafva tillintetgjort hela den engelska raffinaderiindustrin, hvilket emellertid icke är fallet, så skulle en förlust af arbetstillfälle för omkring 5,000 arbetare hafva svarat mot en vinst af arbetstillfälle för åtminstone åtta gånger detta antal. Härvid är icke taget med i beräkningen det uppsving, som bär- och fruktodlingen tagit i England på grund af det billiga sockerpriset. Visserligen heter det, att det premierade betsockret har ruinerat odlarne af rörsocker i de brittiska kolonierna, och de västindiska odlarne upphöra icke med sina klagorop. Men denna hedervärda klass har en förtviflad likhet med dessa nödlidande agrarer, hvilka under alla omständigheter gå under på en gång ett. I själfva verket importerar England för närvarande mera rörsocker från sina besittningar än förr (från 2,3 millioner centner år 1890 steg införseln af rörsocker från brittiska kolonier till 3,1 million centner 1896); skillnaden är blott, att andra kolonier öfverflyglat Västindien. 1882 utgjorde exporten från Västindien två tredjedelar, 1896 däremot icke ens hälften af totalexporten från de brittiska kolonierna. Sockerodlarnes profit har med säkerhet minskats, men detta betyder likväl icke ruin, såvida icke tidigare skuldsättning kommer med i spelet.

Här är emellertid icke fråga om vare sig att förneka de skadliga verkningarna af våra dagars enkla eller mera utvecklade skyddssystem eller att försvara företagarnes sammanslutningar. Att kartel-

¹ Taxeringslängderna uppvisa följande siffror;

Sysselsatta personer		1881	1891		
Sockerraffinaderi:	Män	4,285	4,682	+	317
”	Kvinnor	122	238	+	116
Konfektindustri:	Män	14,305	20,291	+	5,986
”	Kvinnor	15,285	34,788	+	19,503

lerna och liknande föreningar skulle vara den ekonomiska utvecklingens sista ord och ägnade att varaktigt utjämna motsatserna i det moderna ekonomiska samhällslifvet, faller mig icke in att påstå. Jag är tvärtom öfvertygad, att i de moderna industristater, där kartellerna och trusterna understödjas och stärkas af skyddstullar, dessa sammanslutningar i själfva verket måste utbildas till krisfaktorer för den industri, de tillhöra, och, om icke genast så likväl till slut, äfven för det ”skyddade” landet själf. Frågan är sålunda blott, huru länge de ifrågavarande länderna skola nöja sig med en dylik nationalhushållning. Skyddstullen är icke någon ekonomisk produkt, utan ett ingrepp i ekonomin, utfördt af den politiska makten för uppnående af vissa ekonomiska verkningar. Annorlunda förhåller det sig med den industriella sammanslutningen. Om denna också på ett drifhusmässigt sätt gynnas af skyddstullarne, har den likväl sin rot i ekonomins egen mark; af samma väsen som denna är den ett medel till produktionens anpassning efter marknadens olika förhållanden. Att den samtidigt är, eller kan vara, ett medel till monopolistisk utsugning, skall icke bestridas. Men det kan icke heller förnekas, att den förra egenskapen gör den till det bästa, hittills kända botemedlet mot öfverproduktion. Med mycket mindre fara än privatföretaget kan den under sådana tider, då marknaden är öfverfylld, öfvergå till en tillfällig inskränkning af produktionen. Bättre än privatföretaget är den äfven rustad att möta den utländska illoyala konkurrensen. Att förneka detta är att förneka organisationens fördel framför den anarkiska konkurrensen. Men man gör så, om man icke medgifver, att kartellerna kunna inverka modifierande på krisernas natur och förekomst. I hur hög grad de kunna göra detta, är tills vidare en ren gissningsfråga, ty ännu saknas tillräcklig erfarenhet för att i detta afseende fälla en slutgiltig dom. Ännu färre hållpunkter hafva vi under sådana omständigheter vid förutbestämmandet af kommande *allmänna* kriser, hvilka ursprungligen föresväfvade Marx och Engels såsom skärpta upprepanen af 1825, 1836, 1847, 1857 och 1873 års kriser. Redan det förhållandet, att man från socialistiskt håll under lång tid ansåg en tilltagande förkortning af det industriella kretsloppet vara en naturlig följd af kapitalets växande koncentration – en utveckling i form af en spiral – under det Friedrich Engels 1894 såg sig föranlåten till den frågan, om icke en ny *utvidgning* af kretsloppet föreläge – sålunda raka motsatsen till det tidigare antagandet – redan detta varnar för den abstrakta slutsatsen, att kriserna *måste* upprepas i sina gamla former.¹

De enskilda industrigrenarnes historia visar, att kriserna inom den ingalunda alltid sammanfallit med de s. k. allmänna kriserna. Den som i första och tredje bandet af ”Das Kapital” (första bandet 13 kapitlet och tredje bandet 6 kapitlet) ånyo genomgår de upplysningar, som Marx lämnar angående den engelska bomullsindustriens historia, skall där finna bekräftadt – och den nyare historien visar det än bättre – att denna och andra stora produktionsgrenar kunna genomgå skeden såväl af lysande konjunkturen som af stockning, utan att massan af de öfriga industrigrenarne därigenom röner någon afsevärd inverkan. Såsom vi sett, trodde sig Marx i nödvändigheten af det konstanta kapitalets (verktygens o. s. v.) hastiga förnyande kunna fastställa en materiell grundval för de periodiska kriserna², och det är alldeles riktigt, att här döljer sig en viktig krisfaktor. Men det är icke eller icke längre riktigt, att dessa förnyelseperioder till tiden sammanfalla inom de olika industrigrenarne. Och därmed försvinner ytterligare en orsak till den stora allmänna krisen.

Hvad som kvarstår är sålunda, att produktionsförmågan i det nya samhället är mycket större än

¹ Det är naturligtvis här endast fråga om krisernas ekonomiska orsaker. Kriser på grund af politiska tilldragelser (krig eller allvarliga krigshotelser) eller allmänt utbredd missväxt – lokal missväxt utöfvar i detta afseende icke längre någon verkan – äro gifvetvis alltjämt möjliga, såsom redan anmärkts på tal om katastrofteorin.

² Användningen af ordet materiell på det ifrågavarande stället (II, s. 164) är icke utan intresse för bedömandet af Marx' uppfattning af detta begrepp. Enligt den i vår tid vanliga uppfattningen skulle kriseroas härledning ur underkonsumtionen vara fullt ut lika materialistisk som deras förklaring på grund af förändringar i produktionsprocessen eller i redskap och verktyg.

den verkliga, af köpförmågan beroende efterfrågan på produkter; att millioner människor lefva under otillfredsställande bostadsförhållanden, hafva otillräcklig föda och beklädnad, oaktadt det finnes rikligt med medel till anskaffande af tillfredsställande såväl bostäder som mat och kläder; att på grund af detta missförhållande öfverproduktion alltjämt förekommer inom de olika produktionsgrenarne, visande sig däri, att antingen vissa artiklar verkligen produceras i större mängd, än förbrukningen kräfver – t. ex. mera garn än väfverierna kunna använda – eller att vissa artiklar framställas, visserligen icke i större mängd än behofvet kräfver, men i större mängd än som betingas af köpförmågan; att i följd häraf arbetarne utsättas för stor oregelbundenhet i sin sysselsättning, hvilket gör deras ställning i hög grad osäker, alltjämt kvarhåller dem i ett ovärdigt beroende och framkallar öfverarbete på det ena stället, under det arbetslöshet härskar på det andra; och att af de medel, som i våra dagar användas till att motverka detta ondas öfverhandtagande, visa sig de kapitalistiska kartellerna såsom monopolistiska sammanslutningar, hvilka hafva tendens att bakom ryggen på ena sidan arbetarne och å andra sidan den stora allmänheten och på deras bekostnad utkämpa strider med liknande sammanslutningar i andra industrier eller andra länder och att genom internationella eller interindustriella öfverenskommelser godtyckligt anpassa såväl produktion som priser efter sitt partibegär. I verkligheten innesluter det kapitalistiska medlet mot kriserna fröet såväl till en ny och skarpare form af arbetareklassens *lifegenskap* som till produktionsprivilegier, hvilka i skärpt form upprepa de gamla skråprivilegierna. Från arbetarnes synpunkt synes det mig vara mycket viktigare att klargöra kartellernas och trusternas utvecklingsmöjligheter än att profetera om deras ”imptens”. Huruvida de i längden kunna afvärja kriserna är i och för sig för arbetareklassen en underordnad fråga. Men däremot blir det en mycket betydelsefull sådan, så snart man till den allmänna krisen knyter förhoppningar om arbetareklassens frigörelse. Ty i så fall kan föreställningen, att kartellerna ingenting kunna utträta mot kriserna, blifva orsak till ödesdigra underlåtenhetssynder.

Den korta redogörelsen för Marx' och Engels' förklaringar af de ekonomiska kriserna, hvilken vi lämnat i inledningen till denna afdelning, torde i förening nied det nu anförda låta krisfrågan framstå som ett problem, hvilket icke kategoriskt kan lösas med ett par nedärfda slagord. Vi kunna blott fastställa, hvilka element inom den modärna ekonomin, som inverka på kriserna, och hvilka krafter, som motverka dem. Det är omöjligt att à priori fastställa det slutliga förhållandet mellan dessa krafter eller deras vidare utveckling. Om icke sådana *yttre* händelser, hvilka icke kunna förutses, framtvunga en allmän kris – och som vi redan framhållit, kan detta inträffa hvilken dag som helst – finnes icke någon tvingande orsak att på rent ekonomiska grunder antaga det snara inträffandet af en sådan. Lokala och partiella depressioner kunna icke undvikas, men med världsmarknadens nuvarande organisation och utbredning och i synnerhet *lifsmedelproduktionens storartade utveckling* kan allmänt stillastående förhindras. Den senare företeelsen är af särskild betydelse för vårt problem. Ingenting har kanske så mycket bidragit till affärskrisernas mildrande eller undertryckande som räntornas och lifsmedelprisens sjunkande.

IV. Socialdemokratins uppgifter och möjligheter.

a) Socialismens politiska och ekonomiska förutsättningar.

Om man uppmanade ett visst antal människor, oberoende af den klass eller det parti, som de tillhöra, att lämna en kortfattad definition på socialismen, skulle de flesta af dem råka i en viss förlägenhet. Den som icke på vinst och förlust upprepar någon känd fras, måste först och främst göra klart för sig, om det är ett tillstånd eller en rörelse, en åsikt eller ett mål, som han har att definiera. Se vi efter i den äkta socialistiska litteraturen, finna vi vidt skilda förklaringar, allteftersom de utgå från den ena eller den andra af de nämnda synpunkterna, från socialismens

härledande ur rättsföreställningar (jämlighet, rättvisa) eller ett summariskt betecknande af densamma såsom samhällsvetenskap till dess likställande med arbetarnes klasskamp i det moderna samhället och förklaringen, att socialism är detsamma som kooperativ hushållning. Såsom grund till dessa olika förklaringar ligga stundom principiellt olika Uppfattningar, men oftast äro de blott resultat af att en och samma sak, som betraktas och framställes från olika synpunkter.

Den bästa definitionen på socialismen blir i alla händelser den, som lägger hufvudvikten på den kooperativa tanken, emedan såväl ett ekonomiskt som ett rättsligt förhållande därigenom framhållas. Det behöfves icke något vidlyftigt bevis för att inse, att en karaktäristik af det senare är lika viktig som af den ekonomiska metoden. Alldeles frånsedt frågan, huruvida och i hvilket afseende rätten är en primär eller sekundär faktor i samhällslifvet, lämnar utan tvifvel den för hvarje särskild tid gällande rätten den mest koncentrerade bilden af detsamma. Vi beteckna icke samhällsformerna efter deras tekniska eller ekonomiska grundvalar, utan efter grundprincipen för deras rättsinstitutioner. Vi tala visserligen om sten-, brons-, maskin-, elektricitetsåldern o. s. v., men om en feodal, kapitalistisk eller borgerlig samhällsordning. Härmed skulle stå i öfverensstämmelse, om socialismen betecknades såsom en rörelse hän mot eller ett tillstånd af kooperativ samhällsordning. I denna betydelse, som äfven motsvarar ordets etymologi (socius = kamrat), användes det i det följande.

Hvilka äro nu förutsättningarna för socialismens förverkligande? Den historiska materialismen ser dem i främsta rummet i den moderna produktionsutvecklingen. Med den kapitalistiska stordriftens utbredning inom industri och jordbruk är en varaktig och ständigt växande materiel grundval gifven för samhällets socialistiska omgestaltung. I sådana företag är arbetet redan samhälleligt organiseradt, endast ledningen är individuell och profiten tillkommer icke individen på grund af hans arbete, utan på grund af hans andel i kapitalet. Arbetaren saknar äganderätt till sina verktyg, han är bunden af ett löneförhållande, hvarur han icke under hela sitt lif kan frigöra sig och hvars tryck ökas genom den osäkerhet, som är en följd af detta beroende af företagaren i förening med de på grund af produktionsanarkin uppkommande fluktuationerna i affärlifvet. Liksom produktionen själf fordra äfven producenternas existensvillkor arbetets socialisering och kooperativa organisation. Så snart denna utveckling fortskridit tillräckligt långt, blir socialismens förverkligande en oafvislig nödvändighet för samhällets vidare utveckling. Dess genomförande tillkommer det såsom klassparti organiserade proletariatet, som för detta ändamål måste eröfra den politiska makten.

Enligt denna åskådning är den första förutsättningen för socialismens allmänna förverkligande ett visst, långt framskridet stadium af kapitalistisk utveckling, medan den andra förutsättningen är den politiska maktens utöfvande genom arbetarnes klassparti, socialdemokratien. Under öfvergångsperioden är enligt Marx formen för denna maktens utöfvande proletariatets diktatur.

Hvad den första förutsättningen beträffar, har det redan visats i kapitlet om produktions- och distributionsföretagens olika storleksklasser, att om stordriften inom industrin verkligen har öfvervikt i våra dagar, representerar den likväl, de af den beroende företagen inberäknade, till och med i ett så framskridet land som Preussen högst hälften af den i produktionen sysselsatta befolkningen. Bilden förändras icke, äfven om vi se på siffrorna för hela Tyskland, och i England, Europas i industriellt afseende främsta land, är förhållandet föga olika. I det öfriga utlandet, måhända med undantag af Belgien, är förhållandet mellan stordriften och de små och medelstora företagen ännu mycket ogynnsammare. Inom jordbruket se vi öfverallt, att de små och medelstora företagen icke blott proportionellt befinna sig i betydande öfvervikt gentemot de stora, utan äfven att de alltmer befästa sin ställning. I handeln och samfärdseln råda liknande förhållanden mellan företagens olika storlek.

Att den bild, som framgår ur de summariska sifferuppgifterna från statistiken öfver företagen, undergår åtskilliga förändringar vid en noggrannare undersökning af dess enskildheter, har jag förut själf framhållit i en artikel om sammanstörtningsteorin, sedan jag i en tidigare artikelserie, ”Probleme des Sozialismus”, uttryckligen påvisat, att antalet af de i ett företag sysselsatta personerna icke erbjuder något säkert kännemärke på graden af företagets kapitalistiska natur. De af Parvus i ”Sächsische Arbeiterzeitung” gjorde invändningarna mot det bruk, jag på angifvet ställe gjort af företagsgruppernas totalsiffror, säger ingenting annat, än hvad jag själf åtskilliga gånger förut framhållit, och äro fullkomligt betydelselösa för den fråga, det här gäller, nämligen sannolikheten af en nära förestående ekonomisk sammanstörtning.¹

Om en del af de hundratusentals småföretagen är af kapitalistisk natur, en annan del helt eller delvis beroende af kapitalistiska storföretag, kan blott föga ändra den totalbild, som statistiken öfver företagen lämnar. Företagens stora och växande mångfald, industriens skiftande sammansättning af större och mindre företag vederlägges icke därigenom. Frånräknas en fjärdedel eller till och med hälften af alla småföretag på grund af deras beroende af de medelstora och stora företagen, återstå likväl i Tyskland endast inom industrin en million företag, från kapitalistiska jätteföretag nedåt i allt bredare lager ända ned till de hundratusentals handverksmässiga småföretagen, hvilka visserligen äfven de så småningom lämna sin tribut till kondenseringsprocessen, men därför alls icke visa några tecken att försvinna. Till de siffror, med hvilka vi belyste detta förhållande i tredje kapitlets andra afdelning, må ytterligare lämnas några uppgifter från statistiken öfver den tyska byggnadsindustrin. Från 1882 till 1895 ökades antalet själfständiga utöfvare af yrket från 146,175 till 177,012 och antalet af de i yrket sysselsatta från 580,121 till 777,705, hvilket visserligen anger en måttlig ökning af medeltalet personer i hvarje företag (från 3,97 till 4,37 men icke betyder den minsta tillbakagång för handverket.²

Såvida den centraliserade driftformen är förutsättningen för produktionens och distributionens socialisering, är en sådan förutsättning till och med i Europas mest framskridna länder blott delvis för handen. Om staten i Tyskland under den närmaste framtiden ville expropriera alla företag med 20 personer och däröfver, antingen för att själf drifva dem eller för att delvis utarrendera dem, skulle det likväl återstå flere hundra tusen handels- och industriföretag med *öfver fyra millioner arbetare*, hvilka fortfarande måste drivas på enskild väg. Om alla jordbruksföretag på mer än 20 hektar förvandlades till statsägendom, på hvilket likväl ingen har någon tanke, skulle

¹ Jag skall icke vidare uppehålla mig vid den misstyndning, som Parvus gifvit min framställning, eller vid de groteska sammanställningar (droskkuskar med järnvägar etc.), hvarigenom han sökt förlöjliga min hänvisning till de små och medelstora företagens relativa styrka. I första ögonblicket kunde de förgäva mig, emedan de kommo från en man, om hvilken jag trots bättre, men en allvarlig vederläggning äro de icke värda.

Af i texten anförda skäl kan jag emellertid ej heller tillmäta någon vikt och betydelse för mina teser de fakta, som Heinrich Cunow anför mot mig i sin alltigenom duktigt hållna artikel om sammanstörtningsteorin. Att hvad han där säger om bankaffärer och handelsagenturer, ingalunda var mig obekant, skall han tro mig på mitt ord, då jag upplyser om, att jag själf i flere år varit anställd i bankaffär och äfven af erfarenhet känner den stora handeln. Och hvad filialfabriker eller filialverkstäder inom industrien beträffar, har jag själf i en tidigare artikel om ”Socialismens problem” skrifvit: ”En dylik filial, hvilken kanske arbetar med mycket kostsamt och föga variabelt kapital, kommer således, enligt den tyska riksstatistikens praxis, in under de små fabrikerne eller t. o. m. handverksföreningen, medan den i själfva verket tillhör fabriksdriften ... Vi få antaga såsom fastslaget, att handverket och den lilla fabriksdriften framträda i yrkesstatistiken numeriskt vida starkare än de i själfva verket äro.” (Neue Zeit., XV, 1. Sid. 308). Och med afseende på jordbruket heter det: ”Arealen kan vara tämligen obetydlig och likväl användas för alltigenom kapitalistisk drift. Den statistik, som hvilar på ägendomarnes utsträckning, säger alltid mindre om deras ekonomiska karakter”. Likaså i min artikel om ”sammanstörtningsteorin”, sid. 552, XVI, i i afseende å siffrorna för handel och samfärdsel.

² Jämför Schmöle: ”De socialdemokratiska fackföreningarne i Tyskland”. 2 del. 1 band. Sid. 1. o. f., där äfven småföretagens inom byggnadsyrkena skuggsidor uppvisas.

mer än fem millioner företag med tillsammans nio millioner arbetsföra personer fortfarande behöfva drivas privatekonomiskt. Om storleken af den uppgift, som skulle föreligga staten eller staterna i och med öfvertagandet af de nämnda företagen, kan man göra sig en föreställning, då man får veta, att det här är fråga om flera hundra tusen företag i handel och industri med 5 à 6 millioner i dem anställda människor och öfver tre hundra tusen jordbruksföretag med fem millioner arbetare. Hvilken rikedom på insikter, sakkunskap och förvaltningsförmåga måste icke en regering eller nationalförsamling förfoga öfver endast för att vara vuxen öfverledningen eller den ekonomiska kontrollen af en sådan jätteorganisation!

Man hänvisar måhända till det stora antal intelligenser, som den nuvarande utvecklingen frambringar och som med glädje skulle ställa sig till förfogande under öfvergångsperioden. På tilloppet från denna samhällsklass och dess goda vilja tviflar jag alls icke, jag har tvärtom för nära aderton år sedan hänvisat därpå. Men just i denna *embarras de richesses* ligger faran, och hvad motståndarnes onda vilja icke förmår genomföra, det kan lätt bringas till mognad af den goda viljan hos de många bästa vännerna. Den goda viljan är till och med under normala tider en betänklig faktor att räkna med.

Men låtom oss tillsvidare lämna denna fråga och först blott fasthålla vid det sakförhållandet, att den för produktionens och distributionens socialisering nödvändiga materiella förutsättningen, företagens långt framskridna centralisation, blott delvis är uppnådd. Den andra förutsättningen är enligt Marx' lära proletariatets eröfring af den politiska makten. Man kan tänka sig denna eröfring försiggå på olika sätt: på parlamentarisk väg genom begagnande af rösträtten och användning af öfriga lagliga medel eller på våldets väg med revolutionen som medel.¹

Det är känt, att Marx och Engels ganska länge ansågo den senare vägen såsom den nästan öfverallt oundvikliga, och olika anhängare af den marxiska läran anse den ännu i dag såsom nödvändig. Ofta anses den också vara den kortaste vägen.²

Detta beror framför allt på den föreställningen, att arbetareklassen är den talrikaste och, såsom egendomslös, äfven den mest energiska klassen i samhället. En gång i besittning af makten skulle den icke hvila, förrän den ersatt det bestående systemets grundvalar med sådana institutioner, som omöjliggjorde det gamla systemets återupprättande.

Det har redan framhållits, att Marx och Engels vid uppställande af sin teori om proletariatets diktatur såsom typiskt exempel hade den franska revolutionens skräckvälde för ögonen. Så sent som

¹ Revolution användes här och i det följande i ordets politiska bemärkelse såsom liktydigt med uppror eller utomordentligt vålds- och maktmedel. För samhällsordningens principiella förändring användes däremot ordet "social omgestaltning", hvilket lämnar frågan om medlet och vägen öppen. Denna åtskilnad göres för att förebygga missförstånd och tvetydighet.

² "Men för hvem torde det icke stå klart, att i fråga om de stora städerna. där ju arbetarna utgöra den öfvervägande majoriteten, skulle den ekonomiska revolutionen blott ha varit en fråga om månader, ja kanske blott om veckor, när arbetarne en gång fått oinskränkt förfogande öfver den offentliga makten, öfver förvaltning och lagstiftning?" (Jules Guesde : "Adertonde Mars (1871) i landsorten." "Zukunft" 1877. Sid. 87).

"Men vi förklara: "Gifven oss regeringsmakten ett halft år, och det kapitalistiska samhället tillhör historien". (Parvus i "Sächs. Arbeiterzeitung" 6 mars 1898).

Sist anförda sats står i slutet af en artikel, där bl. a. framhålles, att äfven sedan den socialrevolutionära regeringen tagit regleringen af hela produktionen i sin hand, går det icke an att ersätta varuutbytet med ett artificiellt uttänkt bytessystem. M. a. o. Parvus, som allvarligt sysslat med ekonomi, inser å ena sidan, "att varuomsättningen så djupt inträngt i alla det ekonomiska livets förhållanden, att den icke kan ersättas med ett artificiellt uttänkt bytessystem, och trots denna sin öfvertygelse, hvilken sedan lång tid tillbaka äfven är min, inbillar han sig, att en socialrevolutionär regering skulle kunna, så sammansatt af olika leder som ekonomin är, "reglera" hela produktionen och på ett halft år utrota med rubb och stubb det ur varuproduktionen framvuxna, med denna nära förenade kapitalistiska systemet. Man ser, till hvilka politiska barn pratet om våld och makt kan förvandla eljest upplyst folk.

i Anti-Dühring förklarar Engels det för en högst genialisk upptäckt af Saint-Simon, att år 1802 ha uppfattat skräckväldet såsom de egendomslösa massornas herravälde. Detta innebär väl åtskillig öfverskattning, men hur högt man än må värdera denna upptäckt, skönjes verkan af de egendomslösas herravälde icke starkare hos Saint-Simon än hos den i våra dagar såsom ”spetsborgare” utropade Schiller. 1793 års egendomslösa hade blott förmåga att kämpa för andra. De kunde blott ”härska”, så länge skräcken varade. Då denna upphörde, hvilket den måste göra, var det totalt slut med deras herravälde. Enligt Marx' och Engels' åsikter skulle en sådan fara icke förefinnas i fråga om det modärna proletariatet. Men hvaraf består det modärna proletariatet?

Diträknar man alla egendomslösa, alla som sakna inkomst af egendom eller af någon privilegierad ställning, utgör det utan tvifvel i alla framskridna länder befolkningens absoluta flertal. Det är blott att märka, att detta ”proletariat” är en blandning af vidt skilda element, af samhällslager, bland hvilka större olikheter göra sig gällande än bland folket 1789, hvilka visserligen, så länge de nuvarande egendomsförhållandena äga bestånd, ha flera gemensamma eller åtminstone likartade intressen än motsatta, men hvilka så snart de nuvarande egendomsägarna och maktinnahafvarne blifvit afsatta eller beröfvade sin ställning, genast skulle inse olikheten i de behof och intressen, som hittills förenat dem.

Vid ett tidigare tillfälle har jag framhållit, att de modärna lönearbetarna icke utgöra den likartade, i fråga om ägendom, familj o. s. v. lika obundna massa, som det kommunistiska manifestet förutsätter, att det just i de högst stående fabriksindustrierna finnes en fullständig, af olika utbildade arbetare bestående hierarki, mellan hvars grupper blott en måttlig solidaritetskänsla är rådande. I detta påstående ser H. Cunow en bekräftelse på att jag haft speciellt engelska förhållanden för ögonen, äfven när jag talar i allmänna ordalag. I Tyskland och öfriga kulturländer på kontinenten ha icke såsom i England de bättre ställda arbetarne skilt sig från den revolutionära rörelsen. I motsats till förhållandet i England skulle de bättre betalda arbetarne stå i spetsen för klasskampen. Den engelska kastandan är icke en följd af den nutida sociala differentieringen, utan en efterverkan af det forna skrå- och gilleväsendet och den till dettas former anknyttande äldre fackföreningsrörelsen.

Åter måste jag svara Cunow, att det han säger, ingalunda är något nytt för mig, hvarken nytt i hvad det är riktigt eller nytt i hvad det är oriktigt. Oriktigt är exempelvis slutet af det sagda. Den teori, som ställer de engelska fackföreningarna i förbindelse med skråen, hvilar på mycket svaga grunder. Den förbiser, att skråväsendet i England, med undantag af London, redan upplöstes under reformationen, och just i London har fackföreningsrörelsen aldrig velat skjuta riktig fart, hvartill likväl de där ännu existerande gillena äro alldeles oskyldiga. Om det kan spåras ett visst skråmässigt drag i den engelska fackföreningsrörelsen, så är det mindre ett arf från det gamla skråväsendet, som ju i Tyskland fortlefde mycket längre än i England, än framför allt en produkt af den anglosachsiska friheten – af det faktum, att den engelske arbetaren, till och med under koalitionsförbudens tid, aldrig stått under polisstatens färla. Under fria förhållanden utvecklas sinnet för individualiteten eller, för att en gång tala med Stirner, egenheten. Det utesluter icke erkännandet af det allmännas eller andras intresse, men det blir lätt orsak till en viss kantighet, som förefaller hård och trångbröstad, äfven då den blott till formen uppträder ensidigt. Jag vill visst icke förnära de tyska arbetarne och vet fullkomligt väl att uppskatta den idealism, som förmått t. ex. -Hamburgs arbetare att under årtionden uppoffra sig för proletariatets allmänna befrielsekamp, uppoffringar som äro utan motstycke i arbetarerörelsens historia. Men så långt jag känner den tyska arbetarerörelsen och haft tillfälle följa dess utveckling, framträda äfven där återverkningar af den ofvan skildrade industriella differentieringen. Att dessa icke framträda särskildt påfallande beror på särskilda omständigheter såsom den politiska rörelsens öfvervikt, det konstlade förtrycket mot fackföreningarna och det förhållandet, att olikheterna beträffande

lön och arbetstid äro mindre i Tyskland än i England. Men den som uppmärksamt iakttagit den tyska arbetareorganisationen, skall finna tillräckligt med fakta, som bestyrka det af mig sagda. Jag underlåter att nämna några exempel, ehuru sådana äro mig väl bekanta äfven från min verksamhet i Tyskland. Beträffande denna sak inskränker jag mig därför till följande:

Fackföreningarna äro icke orsak till den ofvan nämnda företeelsen, utan denna tager sig endast uttryck i dessa såsom ett oundvikligt resultat af verkliga olikheter. Hvad är naturligare än att stora olikheter i sysselsättning och inkomst slutligen medföra olika lefnadssätt och olika anspråk på lifvet? Finmekanikern och kolbäraren, den utbildade dekorationsmålaren och stufveriarbetaren, bildhuggaren eller modellören och maskineldaren föra i regel ett mycket olika lif och ha mycket olika behof. Då kampen för tillvaron icke bringar dem i kollision med hvarandra, kan emellertid det förhållandet, att de alla äro lönearbetare, utplåna denna skillnad ur föreställningen och medvetandet om, att de föra en likartad kamp mot kapitalet, kan framkalla en lefvande, ömsesidig sympati. En sådan sympati existerar också i England, de mest aristokratiska af de aristokratiska fackföreningsmedlemmarne ha mycket ofta understödt sämre ställda arbetare, liksom många af dem i politiskt afseende äro goda demokrater, om än icke socialister.¹ Men emellan en sådan politisk eller socialpolitisk sympati och ekonomisk solidaritet är det ännu en stor skillnad, som visserligen kan neutraliseras af starkt politiskt och ekonomiskt förtryck, men som, i den mån detta bortfaller, alltid på ett eller annat sätt åter gör sig märkbar. Det är ett stort misstag att antaga, att England utgör något principiellt undantag härutinnan. I annan form visar sig för närvarande samma företeelse i Frankrike. Likaså i Schweiz, Förenta Staterna och, som sagdt, till en viss grad äfven i Tyskland.

Äfven om vi antaga, att denna differentiering icke visar sig bland industriarbetarne eller att den icke utöfvar någon inverkan på dessa arbetares tänkesätt, måste vi likväl ihågkomma, att industriarbetarne öfverallt utgöra befolkningens mindretal. I Tyskland utgöra de tillsammans med de i hem-industrin sysselsatta sju millioner af nitton millioner anställda. Vi hafva dessutom de på det tekniska och andra områden anställda tjänstemännen, handelsbiträdena och landtarbetarne.

Här är öfverallt differentieringen ännu mera utpräglad, hvarom bättre vittnesbörd icke kan finnas än den lidandets historia, som förtäljer om rörelserna för dessa yrkens organisering i fackliga intresseföreningar. Öfver hufvud finnes det icke något mera vilseledande än att på grund af en viss formell likhet i situationen sluta sig till ett verkligt likartadt handlingssätt. Den i handelsaffären anställde tjänstemannen intager i formellt afseende samma ställning gentemot sin principal som den industrielle arbetaren mot sin, och likväl känner sig den förre – delvis med undantag af den lägre personalen i de större affärerna – i socialt afseende mera jämbördig med sin arbetsgifvare än den senare med sin, ehuru skillnaden i inkomst ofta är mycket större. På landet åter är på de mindre gårdarne bondens och drängens lefnadssätt och arbete alltför likartadt, på de medelstora gårdarne arbetets olikhet och differentiering för stora och personalen i förhållande därtill för liten för att gifva spelrum åt en klasskamp i samma mening som stadsarbetarnes. Solidaritetskänslan mellan stordrängen, daglönaren och vallpojken är där endast obetydligt utvecklad. Återstå de stora ägendomarne, hvilka, såsom vi sett, utgöra ett mindretal af jordbruksföretagen och dessutom ofta utvisa principiella olikheter i det arbetsförhållande, hvori de olika grupperna af personalen stå till sin arbetsgifvare. Med afseende på de sociala sträfvandena kan man alldeles icke jämställa de fem, sex millionerna jordbruksarbetare, hvilka den tyska yrkesstatistiken upptager, sedan den frånräknat det högre arbetsbefälet, bokhållare o. s. v., med de

¹ I Englands socialistiska rörelse är det, alldeles som annorstädes, de bättre betalda eller de kvalificerade, andligt högre stående arbetarne som bilda kärntrupperna. På de socialistiska föreningarnes medlemsmöten skall man finna ytterst få s. k. okvalificerade arbetare.

industriella arbetareskarorna. Blott hos en försvinnande del kan man förutsätta eller förvänta en allvarlig benägenhet för och förståelse af sträfvanden, som afse högre mål än blott och bart arbetsvillkorens förbättrande. För den stora massan af dem kan jordbrukets socialisering icke vara mycket mera än ett tomt ord. Deras ideal är tills vidare att erhålla-egen jord.

Äfven de industriella arbetarnes längtan efter en socialistisk produktion är ännu till stor del mera ett antagande än en bevisbar verklighet. Af de socialistiska rösternas tillväxt vid de allmänna valen kan man väl sluta sig till den socialistiska rörelsens alltjämt fortgående tillväxt, men ingen kan vilja påstå, att alla på socialister afgifna röster verkligen härröra från socialister. Till och med om vi låta de icke-socialistiska och icke proletariatet tillhörande valmän, hvilka rösta på socialdemokrater, uppväga de vuxna socialistiska arbetare, hvilka ännu icke ha rösträtt, finnes likväl i Tyskland, där socialdemokratien är starkare än i något annat land, blott 2,1 millioner vuxna industriarbetare, till hvilka ytterligare kan räknas en half million vuxna i handel och samfärdssysselsatta män. Mer än hälften af Tysklands industriarbetare förhåller sig ännu dels likgiltig och oförstående, dels till och med fientlig mot socialdemokratien.

När allt kommer omkring, är den socialistiska röstsedelns snarare ett uttryck för en obestämd fordran än för en bestämd *afsikt*. I det positiva arbetet för den socialistiska emancipationen deltaga en vida mindre procent af arbetaremassorna. Fackföreningsrörelsen i Tyskland befinner sig i ett glädjande framåtgående. Likväl räknade den i slutet af 1897 icke mera än 420,000 organiserade arbetare i sådana yrken, i hvilka arbetarnes hela antal uppgick till 6,165,735. (Jämf. ”Korrespondenzblatt der Generalkommission der Gewerkschaften Deutschlands” 1. och 8 augusti 1898). Diträknas ytterligare 80,000 medlemmar af de Hirschska föreningarna, kommer i de ifrågasvarande yrkena icke mer än 1 organiserad arbetare på 11 oorganiserade.¹ Antalet af Tysklands politiskt organiserade arbetare, de frånräknade som tillika äro medlemmar i fackföreningar, torde icke öfverstiga 200,000, och om vi till samma antal beräkna de arbetare, hvilka blott på grund af yttre orsaker hindras att aktivt deltaga i den politiska eller fackliga kampen, komma vi till sammanlagdt inemot 900,000 arbetare, som i handling visa något större intresse för sin frigörelse. De utgöra 40 procent af de socialdemokratiska valmännen. Men af de 5½ millioner röster, hvilka afgåfvos för icke socialistiska kandidater, kan man godt räkna en tredjedel eller en fjärdedel till socialdemokratins klassmedvetna motståndare, hvilka sålunda representera nästan dubbla antalet.

Jag är fullt medveten om den mycket relativa bevisningskraften hos sådana sammanställningar som den nu gjorda, vid hvilken t. ex. frågan om gruppernas lokala fördelning och socialpolitiska betydelse alldeles lämnas ur räkningen. Men det gäller ju här endast att vinna en något så när tillförlitlig måttstock vid bedömandet af den allmänna hållningen hos de element, hvilka den af teorin antagna dispositionen för socialism bringat till större mognad, än som kännetecknas af blott tillfälliga och obestämda demonstrationer. Hvad skall man t. ex. säga om den efter rent yttre kännemärken uppställda tabell öfver de sociala stridskrafterna, som Parvus i den sjunde af sina artiklar trott sig kunna utspela mot mig ? Som om de egendomslösas stora numeriska öfvervikt öfver de besittande, hvilken han där låter uppmarschera, vore obekant för någon och öfver hufvud ett nytt historiskt faktum. Och dock fanns det socialistiska tidningar, som trodde sig kunna sluta till den nära förestående revolutionen på grund af den ställning, som den af Parvus till femton millioner beräknade ”proletariatets armé” måste intaga gentemot den till 1,6 millioner beräknade ”kapitalets armé” (förutom 3 millioner ”af kapitalet ruinerade”, men ännu icke till proletariatet nedsjunkna småbönder och handverkare, samt 820,000 af kapitalet relativt oberoende existen-

¹ I flera yrken voro emellertid mera än en tredjedel af arbetarne organiserade, nämligen: typografer 61,8, bildhuggare 55,5, hamnarbetare 38, kopparslagare 33,6 och handskmakare 31,, procent. Närmast i ordningen kommo litografer med 21,8 och porslinsarbetare med 21 procent af de anställda.

ser). Det verkligt asiatiska sinneslugn, hvarmed Parvus inrangerar yrkesstatistikens 5,6 millioner i jordbruk anställda personer i ”proletariatets armé”, öfverträffas blott af den oförskräckthet, som tillåter honom räkna med två millioner ”handelsproletärer”*. Äfven om man antager, att alla dessa element med jubel skulle hälsa en revolution, som bragte socialismen till makten, skulle därmed mycket litet vara vunnet för lösningen af det viktiga och afgörande problem, som det här är fråga om.

Att det icke kan vara tal om statens omedelbara öfvertagande af hela produktionen och distributionen, därom behöfver man väl icke tvista. Staten skulle icke en gång kunna öfvertaga den stora mängden af de stora och medelstora företagen. Men äfven kommunerna såsom mellanled kunde föga utträta. De kunde möjligen kommunalisera de affärer, som arbeta på platsen eller producera för kommunens eget behof, och de skulle redan därmed få ganska vackert att göra. Men inbillar man sig, att de företag, som hittills arbetat för den stora marknaden, plötsligt samt och synnerligen skulle kunna kommunaliseras?

Om vi såsom exempel taga en blott medelstor industristad, Augsburg, Barmen, Dortmund, Hanau, Mannheim eller någon annan, så kan väl ingen människa vara nog dåraktig att tro, att dessa kommuner under en politisk kris eller vid någon annan tidpunkt kunde öfvertaga och med framgång själfva drifva alla de olika fabriks- och handelsaffärer, som finnas på dessa platser. De skulle antingen låta dem förblifva i händerna på de förutvarande innehafvarne eller, om de nödvändigt ville exproprierade dessa, vara tvungna att på vissa arrendevillkor öfverlåta affärerna på kooperativa arbetareföreningar.

Sålunda förvandlas frågan i alla liknande fall praktiskt till frågan om *kooperationens ekonomiska utvecklingsförmåga*.

b) De kooperativa föreningarnes verksamhetsområde.

Frågan om, huru mycket den kooperativa rörelsen förmår åstadkomma, har hittills blott flyktigt behandlats i den marxistiska litteraturen. Bortser man från sextiotalets litteratur och några uppsatser af Kautsky, finner man i densamma, utom en del allmänna, vanligen negativa uttalanden, mycket litet om det kooperativa föreningsväsendet.

Orsakerna till detta åsidosättande behöfver man icke söka långt borta.

För det första är marxismen i sin praktiska verksamhet öfvervägande politisk med den politiska maktens eröfring som mål, och till och med den fack- liga rörelsen tillerkännes blott såsom en direkt form för arbetarnes klasskamp någon principiell betydelse. Med afseende på Kooperationen hyste Marx till en början den öfvertygelsen, att den i liten skala vore ofruktbar och på sin höjd kunde få ett, för öfrigt mycket begränsadt, experimentelt värde. Med mindre än alla samhällets medel kunde man icke börja. I denna riktning uttalar sig Marx i ”18 Brumaire” om arbetareassociationerna.¹ Senare modifierade han sin dom öfver de kooperativa föreningarna, hvilket

* Yrkesstatistikens siffror för handel och samfärdsel äro:

Själfständiga och affärsledare	843,556
Kontorspersonal	261,907
Vaktmästare, betjante, kuskar och medverkande familjemedlemmar	1,233,045
Tillsammans	2,338,508

För öfrigt har Parvus' tabell haft sina föregångare. I Höchbergs »Zukunft» räknade 1877 C. A. Schramm med stöd af den då nyligen offentliggjorda preussiska yrkesstatistiken af 1876 en »socialistisk kontingent» af 85 procent af Preussens befolkning, 4,6 millioner eventuella anhängare af socialismen mot 992,000 klassmotståndare. (»Zukunft», Sid 186 o. f.). Schramm drog dock icke ur siffrorna den djärfva moraliska konsekvens, som Parvus drager.

¹ »Delvis kastar det (proletariatet) sig på doktrinära experiment, bytesbanker och arbetareassociationer, således in i

bland annat framgår af de resolutioner öfver det kooperativa föreningsväsendet, som af generalrådet förelades den af Internationalen afhållna kongressen i Génève och Lausanne, likaså af det sannolikt från Marx härrörande, i hvarje fall af honom gillade stället i G. Eccarius' "Eines Arbeiters Widerlegung", där de kooperativa föreningarna såsom framtidens förelöpare tilläggas samma betydelse som skråen hade i Rom och under den tidigare medeltiden, och ytterligare af det redan omnämnda stället i tredje bandet af "Das Kapital", hvilket, författadt samtidigt med de ofvan nämnda resolutionerna och Eccarius' arbete, framhåller de kooperativa föreningarnas betydelse såsom öfvergångsformer till socialistisk produktion. Brevet angående utkastet till Gotha-programmet (1875) låter redan mycket mera skeptiskt med afseende på Kooperationen, och denna misstro behärskar sedan från midten af sjuttioalet hela den marxistiskt-socialistiska litteraturen.

Delvis kan detta vara verkan af den reaktion, som inträdde efter Pariserkommunen och gaf hela arbetarörelsen en ny, nästan uteslutande på politiken riktad karaktär. Men det kan äfven vara en produkt af de sorgliga erfarenheter, som man öfverallt gjort om de kooperativa företagen. De högtflygande förväntningar, hvilka den engelska kooperativa rörelsens uppsving gifvit anledning till, hade icke gått i uppfyllelse. För alla sextioalets socialister hade den kooperativa produktionsföreningen varit den egentliga formen för Kooperation, konsumtionsföreningen kom i bästa fall endast med på ett hörn. Den öfvervägande meningen var den, hvilken äfven Engels gaf uttryck åt i sina uppsatser om bostadsfrågan, att ett allmänt utbredande af konsumtionsföreningarna ovillkorligen skulle medföra lönereduktioner. ("Wohnungsfrage". Ny upplaga. Sid. 34-35). Den af Marx författade resolutionen vid Génèvekongressen uttalade:

"Vi tillråda arbetarna att lägga större vikt vid kooperativ produktion än vid kooperativa handelsbodas. De senare beröra endast ytan af den nuvarande ekonomin, de förra angripa den i dess grundvalar. För att förhindra, att de kooperativa sammanslutningarna urarta till vanliga borgerliga kommanditbolag, borde alla af dem sysselsatta arbetare, antingen de äro aktieägare eller icke, erhålla lika andel i vinsten. Blott såsom ett tillfälligt medel må medgifvas, att aktieägarna erhålla en måttlig ränta."

Men just de på sextioalet grundade produktionsföreningarna hade nästan öfverallt misslyckats, de hade antingen varit tvungna att fullkomligt upplösas, eller smält tillsammans till små bolagsaffärer, hvilka endast med svårighet drogo sig fram, ifall de icke aflönade sina arbetare på samma sätt som andra affärer. Konsumtionsföreningarna åter hade eller tycktes hafva urartat till "spetsborgerliga" affärsbutiker. Intet under, att man i socialistiska kretsar alltmer vände den kooperativa rörelsen ryggen. I Tyskland, där dessutom sinnena ännu voro upptagna af motsättningen mellan Lassalle och Schulze-Delitzsch, var reaktionen starkast. Den starka böjelsen för ytterligt gående statssocialism, som under sjuttioalet kan förmärkas hos en stor del af den tyska socialdemokratin (icke blott hos Lassalleanerna) och som mången gång sällsamt kontrasterade mot partiets politiska radikalism, var i hög grad en följd af de ledsamma erfarenheter, som man haft af de kooperativa föreningarna. Det var nu blott med skadeglädje, man tog kännedom om kooperativa själfhjälpsföretags undergång. I Gotha-programmet, och till och med redan i dess utkast, framställdes fordran på produktionsföreningar med statsunderstöd i oantaglig form. Den kritik af ifrågavarande paragraf, som Marx framlade i brevet om programmet, träffade i detta afseende mera uttrycksättet än tankegången, som låg till grund för densamma. Marx visste icke, att just "Berliner-Marx" – Hasselmann – som han hufvudsakligen gjorde ansvarig för paragrafen, var utbildad blanquist. Liksom Marx skulle äfven Hasselmann såsom reaktionära hafva betecknat arbetarne på den af Buchez omhuldade "atelieren" (verkstaden).

"Den omständigheten, att det hos Marx saknas någon mera djupgående kritik af den kooperativa

en rörelse, där det afstår från att omhvälfva den gamla världen med dess egna stora medel". (18:de Brumaire 1 uppl. sid. 8).

rörelsen, beror på tvänne orsaker. För det första hade man, då Marx skref, icke gjort tillräckliga erfarenheter angående kooperationens olika former för att på grund därpå kunna fälla en dom. Det var endast bytesbasarerna, tillhörande en ännu tidigare period, hvilka visat sig fullständigt misslyckade. Men för det andra betraktade öfver hufvud icke Marx de kooperativa företagen med den teoretiska fördomsfrihet, som skulle hafva låtit hans teoretiska skarpblick se längre än genomsnittsocialisten, som nöjde sig med sådana etiketter som arbetare- och småmästareföreningar. Här stod den redan utbildade doktrinen eller, om jag så får uttrycka mig, expropriationsformeln i vägen för hans stora analytiska förmåga. Kooperationen var endast sympatisk för honom i den form, där den utgjorde den mest direkta motsatsen till det kapitalistiska företaget. Därpå uppmaningen till arbetarne att endast sysselsätta sig med produktionsföreningar, emedan dessa angripa det bestående ekonomiska systemet ”i dess grundvalar”. Detta är fullkomligt i dialektikens anda och står formelt i full motsvarighet till den samhällsteori, som utgår från produktionen såsom den faktor, hvilken i sista hand är bestämmande för samhällsformen. Till det yttre motsvarar det äfven den uppfattning, som i motsatsen mellan det redan socialiserade arbetet och det privata tillägnandet ser den djupaste motsägelsen i den moderna produktionsmetoden. Produktionsföreningen förefaller såsom den praktiska lösningen af denna motsats inom ramen för det enskilda företaget. Från denna synpunkt ansåg Marx, att äfven om det kooperativa företaget, där ”de associerade arbetarne äro sin egen kapitalist”, nödvändigt måste uppvisa alla det nuvarande systemets brister, vore dock motsatsen mellan kapital och arbete ”positivt” upphäfd i detsamma, och att det sålunda lämnat bevis för den kapitalistiske företagarens öfverflödighet. Erfarenheten har dock sedermera lärt, att just den sålunda konstituerade industriella produktionsföreningen icke var och icke är i stånd att lämna detta bevis, att den är den mest olyckliga formen för kooperativt arbete, och att Proudhon i sak hade fullkomligt rätt, då han med hänvisande till denna gentemot Louis Blanc häfdade, att associationen ”icke vore någon ekonomisk kraft.”¹

Den socialdemokratiska kritiken sökte orsakerna till de rena produktionsföreningarnas ekonomiska undergång endast i deras brist på kapital, kredit och omsättning, och den förklarade de icke ekonomiskt förolyckade föreningarnas förfall beroende på det korrumpierande inflytande af den omgifvande kapitalistiska eller individualistiska världen. Detta är också i visst afseende riktigt, men det uttömmar icke frågan. Man vet, att en hel mängd finansiellt misslyckade produktionsföreningar hade tillräckligt driftkapital och icke större afsättningssvårigheter än genomsnittsföretagaren. Om en dylik produktionsförening verkligen vore en ekonomisk kraft, öfverlägsen eller blott jämbördig med det kapitalistiska företaget, så hade den åtminstone bort uppnå samma ställning som de många privatföretag, hvilka börjat under de blygsammaste villkor, och hade icke behöft så bedröfligt duka under för den omgifvande kapitalistiska världens moraliska inflytande, hvilket nu så ofta varit fallet. De icke finansiellt misslyckade produktionsföreningarnas historia talar nästan ännu starkare än de ruinerades mot denna form af den ”republikanska fabriken”. Den visar att de förras utveckling alltid fordrar exklusivitet och privilegier. Långt ifrån att angripa den nuvarande ekonomins grundvalar ha de snarare lämnat bevis för deras relativa styrka.

Däremot har konsumtionsföreningen, på hvilken** sextiotalets socialister sågo ned så ringaktande, under tidernas lopp verkligen visat sig såsom en ekonomisk kraft, såsom en organism med storartad prestations- och utvecklingsförmåga. Mot de jämmerliga siffror, som uppvisas af statistiken öfver de rena produktionsföreningarna, förefalla siffrorna för arbetarekonsumtionsföreningarna såsom ett världsrikes ekonomi i förhållande till en småstads. Och de af konsum-

¹ Om Proudhon uppträdde än som afgjord motståndare, än som förespråkare för associationen, så förklaras denna motsägelse därpå, att han ena gången hade i tanken en helt annan form för association än vid andra tillfällen. Han bestred i fråga om den väsentligt monopolistiska kooperationen hvad han tillerkände den socialistiska kooperationen d. v. s. association i ett ömsesidighetssystem.

tionsföreningarna upprättade och för deras räkning ledda verkstäderna producera redan mer än hundra gånger så stor varumängd som den, hvilken framställes af de rena eller i det närmaste rena produktionsföreningarna.¹

De djupare orsakerna till de rena produktionsföreningarnas ekonomiska såväl som moraliska misslyckande ha på ett förträffligt sätt blifvit påvisade af fru Beatrice Webb i det under hennes flicknamn – Potter – offentliggjorda arbetet om den brittiska kooperativa rörelsen, äfven om det i denna bok här och hvar kanhända icke saknas öfverdrifter. För fru Webb, liksom för det stora flertalet af de engelska kooperatorerna, är den Kooperation, som äges af de i densamma sysselsatta arbetarne, icke socialistisk eller demokratisk, utan ”individualistisk”. Man kan stöta sig på användningen af ordet, men tankegången är alldeles riktig. Denna kooperativa förening är i själfva verket icke socialistisk, hvilket för öfrigt redan Rodbertus framhållit. Den är, hvad författningen angår, just i det fall, då arbetarne själfva äro uteslutande ägare, en lefvande motsägelse till sig själf. Den förutsätter jämlikhet inom verkstaden, full demokrati, republik. Men så snart den uppnått en viss storlek, som kan vara jämförelsevis mycket blygsam, försvinner jämlikheten, emedan funktionernas differentiering och därpå följande underordnande under hvarandra blir nödvändig. Upphäfves jämlikheten, borttages också byggnadens hörnsten, och de öfriga sterna följa förr eller senare efter, upplösning eller öfvergång till vanligt affärsföretag äger rum. Håller man åter fast vid den gamla formen, afskäres möjligheten till utveckling, och då kan Kooperationen endast drifvas i obetydlig skala. Detta är alternativet för alla rena produktionsföreningar, i denna konflikt antingen krossas de eller aftyna. Långt ifrån att vara en den modärna storproduktionen motsvarande form för kapitalisternas undanträngande, representera de tvärtom en återgång till förkapitalistisk produktion. Detta är i så hög grad förhållandet, att de få fall, i hvilka de haft relativ framgång, inskränka sig till handtverksmässiga företag, af hvilka flertalet icke komma på England, där den storindustriella andan behärskar arbetarne, utan på det starkt ”småborgerliga” Frankrike. Folkpsykologer framställa gärna England såsom det land, där folket söker jämlikheten i friheten, Frankrike såsom det land, där det söker friheten i jämlikheten. De franska produktionsföreningarnas historia uppvisar i själfva verket många blad, där upprättandet af en formell jämlikhet med rörande hängifvenhet bragts de största offer. Men den uppvisar icke en enda ren produktionsförening inom den modärna storindustrins område, oakadt

¹ Siffrorna för sistnämnda slag af produktionsföreningar äro oerhördt svåra att framleta, enär den officiella statistiken öfver den kooperativa produktionen icke skiljer mellan dem och de vida talrikare och större arbetareaktiebolagen för produktionsändamål. Enligt brittiska handelsdepartementets uppgifter var år 1897 årsproduktionens värde för de Kooperationer, som afgåfvo rapport till departementet i kr:

För konsumtionsföreningar med egna verkstäder	118,592,460
För varuföreningar	22,513,356.
För irländska mejerier	6,376,797
För arbetarekooperationer för produktionsändamål	28,941,732

De kooperativa föreningarna inom kvarnindustrien, nio till antalet, hade 6,373 medlemmar och sysselsatte år 1895-96 404 personer, de irländska mejerierna och arbetarekooperationerna för produktionsändamål, inalles 214 föreningar, hade 32,133 aktieägare och sysselsatte 1895-96 7,635 personer. Vi taga till mycket högt, om vi antaga, att omkring tjugodelen af arbetarekooperationerna kunna betecknas såsom sådana, där de sysselsatta arbetarne såsom association äro sina egna kapitalister.

Däremot hade de registrerade brittiska arbetarekonsumtionsföreningarne år 1897:

Medlemmar	1,468,955
Kapitalförmögenhet	363,275,625
Afsättning	1,008,057,610
Vinst	113,963,218

denna har en mycket stor utbredning i Frankrike.

Förtjänsten af att ha väsentligen utvidgat och fördjupat fru Potter-Webbs undersökning tillkommer d:r Franz Oppenheimer i hans bok ”Die Siedlungs genossenschaft”. I bokens första kapitel lämnas en lätt öfverskådlig, analytisk framställning af de olika formerna för Kooperation, en analys, som i kritisk skärpa knappast kan öfverträffas. Oppenheimer inför i klassifikationen af de kooperativa föreningarna den principiella skillnaden mellan köpare- och säljare-föreningar, en skillnad, hvars betydelse han enligt vår mening i vissa afseenden något öfverskattar, men som i stort sedt måste betraktas såsom mycket fruktbar och som möjliggör en verkligt vetenskaplig förklaring af de rena produktionsföreningarnas misslyckande – en förklaring, vid hvilken personlig skuldsättning, brist på kapital o. s. v. fullständigt träda tillbaka i andra planet såsom tillfälligheter, hvilka förklara det enskilda fallet, men icke regeln. Blott i den mån som den kooperativa föreningen hufvudsakligen är en *köpareförening*, göra såväl dess allmänna ändamål som dess egna intresse en utvidgning önskvärd. Men i ju högre grad den kooperativa föreningen är en *säljareförening* och i ju högre grad den är en förening för försäljning af inom densamma framställda industriprodukter (i fråga om landtmannakooperation ställer sig förhållandet något annorlunda), ju starkare blir den inre motsägelsen. Allteftersom den växer, ökas svårigheterna. Risken blir större, kampen för omsättningen blir allt svårare, anskaffandet af kredit likaså och äfvenså kampen om profiten, d. v. s. den enskildes andel i den allmänna profitmassan. Den tvingas därför alltjämt till exklusivitet. Dess profitintresse är icke blott motsatt köparenes, utan äfven alla öfriga säljares intresse. Köpareföreningen däremot har principiell fördel af utvidgning. Äfven om densammans intresse med afseende på profiten är motsatt säljarenes, öfverensstämmer det däremot med alla öfriga köparens. Den sträfvar efter att nedbringa profiten och göra produkterna billigare, en sträfvan, som är gemensam för alla medborgare i deras egenskap af köpare liksom öfver hufvud för hela samhället.

Ur denna olikhet i den ekonomiska naturen hos de båda slagen af kooperativa föreningar framgår den af fru Potter-Webb uppvisade skillnaden i deras förvaltning: den väsentligen *demokratiska* karaktären hos alla äkta köpareföreningar och den mot oligarki tenderande karaktären hos alla rena säljareföreningar, som blott utdela vinst till ett begränsadt antal delägare. Härvid måste anmärkas, att den konsumtionsförening, som utdelar dividender blott till ett begränsadt antal aktieägare, af Oppenheimer fullt konsekvent räknas till säljareföreningarna. Blott den konsumtionsförening, som tillerkänner alla köpare andel i vinsten efter samma beräkning, är en äkta köpareförening.¹

De kooperativa föreningarnas uppdelning i sådana, som bestå af köpare, och sådana, som bestå af säljare, är af stort värde för teorin om det kooperativa föreningsväsendet, särskildt med afseende på dettas förhållande till den socialistiska läran. Den, som tager anstöt af uttrycken ”köp” och

¹ Oppenheimer anser lämpligare att skilja mellan köpare- och säljareförening än såsom hittills mellan produktions- och distributionsförening redan af det skäl, att sistnämnda beteckning utgår från en oriktig begreppsbestämning. Det är alldeles oriktigt att beteckna ett föremåls transporter till marknaden eller köparen såsom en icke produktiv handling. Detta åtgörande är lika väl en produktionsakt (produktion af ”producere” – bringa fram, frambringa) som tillverkningen af ett föremål (fabrikat) af ett annat (råämnet). Distribution åter betyder helt enkelt fördelning, och att man använder detta ord äfven för en annan funktion förorsakar svår begreppsförvirring.

Detta är äfven vår mening, och det vore säkerligen önskvärdt, att olika uttryck användas för så skilda funktioner som att tillställa någon en vara och att fördela den. Däremot skulle en sammanfattning af funktionerna förfärdiga och tillställa under samma begrepp ”produktion” blott framkalla ny förvirring. Att det i praktiken gifves fall, då de knappt kunna hållas strängt i sär, är intet skäl för att icke skilja på begreppen. Öfvergångar och nyanser förekomma öfverallt.

Den bakom en bestämd åtskilnad lurande tendensen att blott beteckna fabriktionsarbetet såsom produktivt kan man mota på annat sätt.

”försäljning” såsom alltför speciellt afpassade till den kapitalistiska produktionen, kan ersätta dem med begreppen anskaffning och afyttring, och han skall då blott tydligare inse, huru mycket större betydelse för samhället det förra har framför det senare. Varornas anskaffande utgör det fundamentala, allmänna intresset. Med afseende därpå hafva alla samhällets medlemmar i princip samma intresse. Alla konsumera, men icke alla producera. Så länge den blott är en försäljnings- eller afyttringsförening, skall till och med den bästa produktionsförening alltid stå i ett latent motsatsförhållande till samhället, alltid ha ett särskildt intresse gentemot detta. Till en produktionsförening, som för egen räkning drefve någon industri eller på ett eller annat sätt ginge allmänheten tillhanda, skulle samhället stå i samma motsatsförhållande som till ett kapitalistiskt företag, och det komme att bero endast på omständigheterna, om det lättare skulle komma öfverens med den förra än med det senare.

Men för att återkomma till utgångspunkten, hvarifrån vi lockades in på området för den kooperativa föreningsteorin, har det visat sig, att förutsättningen, att den modärna fabriken i sig själf innesluter en större naturlig disposition för kooperativt arbete, måste betraktas såsom alldeles felaktig. Man må betrakta hvilken del som helst af den kooperativa rörelsens historia, och man skall finna, att den kooperativa fabriken med själfstyrelse öfverallt visat sig såsom ett olösligt problem, att, äfven om den i öfrigt varit oklanderligt ledd, den likväl strandat af brist på disciplin. Där råder samma förhållande som mellan republiken och det modärna centraliserade statsväsendet. Ju större staten är, desto svårare att genomföra en republikansk förvaltning. På samma sätt växa svårigheterna att införa republiken i det industriella företaget, ju större och mera olikartadt detta är. Då det gäller utomordentliga ändamål, kan det gå för sig, att människorna själfva utnämna sina omedelbara ledare och själfva ha rätt att afsätta dem. Men för de uppgifter, som tillkomma ledningen af ett fabriksföretag, där det dag för dag och timme för timme måste vidtagas prosaiska åtgärder och där det alltid finnes tillfällen till konflikter, går det helt enkelt icke an, att ledaren, anställd af de ledda, uteslutande är beroende af deras goda eller dåliga lynne. I längden har detta alltid visat sig ohållbart och ledd till förändringar i den kooperativa fabriken organisation. Med ett ord, äfven om fabriksväsendets tekniska utveckling skapat de materiella förutsättningarna för den kollektivistiska produktionen, har den ingalunda i samma grad skapat de *andliga* förutsättningarna för den kooperativa driften. Behovvet att i företaget införa kooperativ drift med motsvarande ansvar och risk står i omvänt förhållande till företagens storlek. Men svårigheterna växa i stigande proportion med denna.

Låtom oss föreställa oss saken i konkret form och såsom exempel taga något stort, modärnt industriföretag, en mekanisk verkstad, ett elektricitetsverk, en stor kemisk fabrik eller en modärnt inrättad förlagsanstalt. Alla dessa och liknande storindustriella företag kunna mycket väl drifvas för kooperativa föreningar, till hvilka äfven de anställda arbetarne kunna vara anslutna, men för kooperativ drift, ledd af de däri anställda arbetarne själfva, lämpa de sig absolut icke. Konflikterna mellan de olika afdelningarna och mellan de olika kategorierna af funktionärer skulle aldrig taga slut. Det skulle i ett sådant fall bäst visa sig – något som Cunow bestrider – att solidaritetskänslan mellan de olika, till bildningsgrad, lefnadsvanor, etc. skilda yrkesgrupperna blott vore ganska svag. Det man vanligen menar med kooperativt arbete är blott en på missförstånd beroende förväxling med de enklaste formerna af gemensamt arbete, sådant det utföres af likställda arbetaregrupper, och som i själfva verket ingenting annat är än gruppäckorsarbete.¹

Endast ett betraktelsesätt, som dömer efter yttre kännetecken, kan antaga, att med den kapitalis-

¹ ”Saken var icke lätt. Folk som bomullsarbetare ordna sig icke så lätt till den likartade massa, som erfordras för en kooperativ förenings framgångsrika verksamhet”. (Redogörelsen för Burnleys Själfhjälpskooperation i ”*Co-operative Workshops in Great Britain.*”)

tiske egendomsägarens aflägsnande det viktigaste steget redan vore taget till de kapitalistiska företagens omdaning till lifskraftiga, socialistiska institutioner. Så enkel är saken dock icke. Dessa företag äro mycket invecklade organismer, och aflägsnandet af centrum, hvori alla organen ha sin medelpunkt, betyder för dem en snart förestående upplösning, så vida aflägsnandet icke åtföljes af organisationens fullständiga omgestaltning.

Hvad samhället icke kan taga i egen hand, vare sig genom stat eller kommun, kommer det att just i upprörda tider i början öfverlåta att reda sig på egen hand. Det till utseendet radikalare tillvägagångendet skulle mycket snart visa sig som det mest oändamålsenliga. Lifskraftiga kooperativa föreningar låta icke stampa sig ur jorden eller framtråda på kommando, de måste organiskt *växa fram*. Men där, hvarest jordmånen lämpar sig för dem, skjuta de också fart.

De brittiska kooperativa föreningarna äro redan i besittning af större förmögenhet än de hundra millioner thaler, hvilka Lassalle såsom *statskredit* ansåg tillräckliga för genomförande af sin associationsplan. I förhållande till den brittiska nationalförmögenheten är dock detta ännu blott en liten bråkdel; om man fråndrager det i utlandet nedlagda kapitalet och sådant kapital, som beräknas dubbelt, utgör den kanske högst en fyrahundrededel af nationalförmögenheten. Men den utgör på långt när icke de brittiska arbetarnes hela kapitalförmögenhet. Den är dessutom i ständigt stigande. Under de tio åren 1887-1897 har den nästan fördubblats, den har växt hastigare än antalet medlemmar. Detta ökades från 851,211 till 1,468,955, förmögenheten från 11,5 millioner till 20,4 millioner pund sterling. De kooperativa föreningarnes *produktion* tillväxer ännu hastigare. Dess värde 1894 uppgick sammanlagdt till 88 millioner kronor och redan 1897 till nästan dubbla beloppet eller 166 millioner kronor. Af denna summa kommo närmare två tredjedelar på inköpsföreningarnas egen produktion, under det den tredje tredjedelen fördelade sig på olika föreningar, af hvilka en stor del voro eller äro modifierade inköpsföreningar eller föreningar, som producera för sådana. Konsumtions- eller inköpsföreningarnas produktion för eget behof mer än fördubblades under de tre åren, värdet af densamma steg från 46 till 108 millioner.

Detta är så förvånande siffror, att, när man läser dem, man ovillkorligen frågar sig, hvar gränsen går för denna utveckling? Kooperativa entusiaster ha räknat ut, att om de brittiska kooperativa föreningarna ackumulerade sin vinst i stället för att dela ut den, skulle de inom loppet af tjugo år vara i stånd att inköpa hela landets jord med därå befintliga hus och fabriker. Detta är naturligtvis en uträkning af samma slag som den underbara räntepåränteberäkningen med det berömda, år 1 aflagda öret. Den glömmer, att det finnes något, som heter jordränta, och förutsätter en fysiskt omöjlig progression i utvecklingen. Den förbiser, att konsumtionsföreningen knappast kan nå de allra fattigaste klasserna eller att dessa endast småningom kunna vinnas för den. Den förbiser, att konsumtionsföreningen på landsbygden blott har ett mycket inskränkt verksamhetsområde, att den visserligen kan minska omkostnaderna vid mellanhandeln, men icke upphäfvat dem. Det uppväxer sålunda alltjämt nya möjligheter för privatföretagarne att anpassa sig efter de nya förhållandena, och den kooperativa rörelsens tillväxt blir från en viss tidpunkt med nästan matematisk nödvändighet långsammare än förut. Men framför allt förbiser denna uträkning eller lämnar utan afseende, att konsumtionsföreningen utan utbetalning af någon dividend öfver hufvud skulle stanna i växten, att konsumtionsföreningens starkaste dragningskraft för stora befolkningsklasser är just dividenden, detta af de doktrinära kooperatörerna fördömda syndäpplet. Om det än är öfverdrifvet, hvad som i våra dagar ofta påstås, att konsumtionsföreningarnas utdelning icke är någon måttstock på varornas större prisbillighet, att den enskilde handlanden i genomsnitt lämnar de flesta varorna lika billigt som konsumtionsföreningen, och att sålunda dividenden blott utgör resultatet af små, omärkliga prisförhöjningar på vissa artiklar, så är detta påstående likväl icke alldeles ogrundadt. Arbetarekonsumtionsföreningen är lika mycket ett slags sparbank som ett medel till bekämpande af det utsugningssystem, som den parasitiska mellanhandeln representerar

för de arbetande klasserna.¹ Men då hos många människor driften att spara icke är så särdeles stark, göra de för bekvämlighetens skull hellre sina inköp hos närmaste handlande, än de för vinstens skull utsätta sig för ett omständligare tillvägagående. Detta är en af de faktorer, som särskildt i England mycket försvårat och ännu försvåra konsumtionsföreningarnes utbredande. Den engelske arbetaren är icke synnerligt böjd för att spara. Det vore öfver hufvud oriktigt, om man ville påstå, att England från början erbjudit en särskild tacksam jordmån för konsumtionsföreningarna. Tvärtom. Arbetareklassens vanor, städernas stora, på cottagesystemet beroende utbredning uppväga i detta afseende fullständigt fördelen af de högre lönerna; hvad man där uppnått är först och främst frukten af segt, oförskräckt organisationsarbete.

Och det är ett verk, som varit och fortfarande är värdt mödan. Äfven om konsumtionsföreningen icke utträttade något annat än att genom sänkandet af mellanhandelns vinst småningom röja vägen för sig själf, skulle den utföra ett för folkhushållningen utomordentligt nyttigt arbete. Och att den verkar i den riktningen, därom kan icke råda något tvifvel. Här är ett medel, hvarigenom arbetarklassen utan omedelbart tillintetgörande af existenser, utan att taga tillflykt till våld – hvilket, som vi sett, icke är en så alldeles enkel sak – kan för sin räkning lägga beslag på en betydande del af den samhällliga rikedom, hvilken eljest skulle tjäna till att öka och därigenom äfven stärka den ägendomsbesittande klassen.

Hvilka summor det här är fråga om, visar statistiken öfver de kooperativa föreningarna. På ett kapital af 326 millioner och en omsättning af 714 millioner kr. hade år 1897 Englands 1483 arbetare-konsumtionsföreningar en vinst af 109 millioner kr.² Detta gör en vinst på de sålda varorna af 15 ¼ procent och på det använda kapitalet af 33 ½ procent. Liknande är förhållandet med de kooperativa bageriföreningarna, hvilka egentligen blott äro konsumtionsföreningar.³ På ett kapital af 4 ½ millioner och en försäljning på 7 ½ millioner hade de 1,330,000 kr. i vinst, d. v. s. 14 procent på kapitalet i ränta. De kooperativa kvarnföreningarna, om hvilka det i hufvudsak gäller detsamma som om bagerierna, uppnådde en medelvinst af 14 procent af kapitalet.

Vida blygsammare är genomsnittsprofiten för de produktionsföreningar, som icke tillverka näringsmedel. 120 föreningar med tillsammans 13 millioner i kapital och 21 millioner i omsättning uppnådde en vinst på 685,000 kr. d. v. s. 3 ¼ procent på omsättningen och 5 procent på kapitalet.

Skulle dessa siffror vara typiska för profitförhållandena inom industrin och detaljhandeln, skulle de komma satsen, att arbetaren exploateras såsom producent och icke såkom konsument, att framstå i en mycket tvifvelaktig dager. Och i själfva verket uttalar denna sats blott en sanning med modifikation. Detta framgår redan däraf, att den värdeteori, hvarpå den stöder sig, alldeles bortser från detaljhandeln. Värdeteorin förutsätter vidare, att en oinskränkt frihet är rådande inom handeln med den vara, som heter ”arbetskraft”, så att en minskning af dennas framställningskostnad (d. v. s. arbetarnes lifsmedel o. d.) måste medföra sänkning i priset – lönen. För en stor del arbetare har denna fara i vår tid afsevärdt inskränkts genom fackföreningarna, lagstadgad arbetarskydd och den allmänna opinionens makt. Och för det tredje förutsätter den, att arbetaren i

¹ Ordet parasitisk gäller vanligtvis endast saken, icke personerna, som ha med den att skaffa. Ville man kalla dem parasiter, måste man äfven som sådana beteckna många s. k. ”produktiva” arbetare, emedan det, som de producera, är utan nytta för samhället.

Parasitartad är mellanhandeln hufvudsakligen därför att mellanhändernas tillväxt från en viss gräns icke medför billigare priser på grund af ökad konkurrens, utan *fördyring* af varorna.

² Vi bortse här från partiinköpskooperationerna, som lämna sina varor till konsumtionsföreningarne med beräkning af en ytterst låg vinst.

³ De hade 230 föreningar och 7,778 personer såsom aktieägare samt sysselsatte inalles 1,196 personer, hvilket erinrar om en inköpskooperation. Här äro då icke inräknade de af allmänna konsumtionsföreningar själfva administrerade bagerierna.

afseende på dem, med hvilka företagaren måste dela merprodukten, framför allt jordägarne, icke kan göra sitt inflytande gällande, något som äfven långsamt börjar ändras genom de faktiska förhållandena. Så länge arbetarne t. ex. stå oorganiserade och såsom lagstiftningens parias gentemot arbetsgifvaren, är det fullt riktigt, att en sådan fråga som t. ex. jordens beskattning mera är ett tvisteämne de besittande emellan än en angelägenhet, hvori arbetarne ha något intresse.¹ Men ju mer denna förutsättning försvinner, desto större blir säkerheten för, att sänkning af jordräntan icke medför ökad kapitalprofit, utan ett högre välfärdsminimum. I längden skulle däremot en ohämmad utveckling af jordräntan göra de flesta af de fördelar illusoriska, hvilka fackföreningarna, de kooperativa. föreningarna etc. kunna åstadkomma med afseende på höjningen af arbetarnes lefnadsstandard.

Detta i förbigående. Vi kunna anse såsom bevisadt, att den kooperativa konsumtionsföreningen redan nu framstår såsom en betydande ekonomisk kraft, och om andra länder i detta afseende ännu stå tillbaka för England, så har den likväl fattat fast fot i Tyskland, Frankrike, Belgien m. fl. länder och utbreder sig alltjämt vidare. Jag anför icke några siffror, enär förhållandet är känt och siffror i längden blifva tröttande. Naturligtvis kunna rigorösa lagbestämmelser hindra konsumtionsföreningarnas utbredning och den fulla utvecklingen af deras inre möjligheter, och deras framgång är beroende af en viss ekonomisk utveckling. Här gäller det emellertid framför allt att uppvisa, hvad Kooperationen öfver hufvud kan åstadkomma. Och om det hvarken är nödvändigt eller möjligt, att den kooperativa föreningen, sådan vi känna den för närvarande, någonsin skall omfatta varornas hela produktion och tillförsel – om å andra sidan det alltjämt växande området för statens och kommunens verksamhet uppdrager vissa gränser härför, står dock på det hela taget ett så vidsträckt fält öppet för den, att man, utan att öfverlämna sig åt några utopier, är berättigad till stora förväntningar beträffande Kooperationen. Har rörelsen, som började med Rochdaleväfvarnes 28 pund sterling, på mindre än femtio år hunnit en sådan utveckling, att den förfogar öfver ett kapital på tjugo millioner pund, behöfves det verkligen ett visst mod att förutsäga, huru nära vi befinna oss den tidpunkt, då gränserna äro uppnådda för denna tillväxt, och hvilka former rörelsen under tidernas lopp kommer att antaga.

För många socialister är konsumtionsföreningen mindre sympatisk, emedan den är för ”borgerlig”. Där finnas aflönade tjänstemän och arbetare, där uppstår profit, utbetalas ränta och tvistas om utdelningens storlek. Det är sant, att håller man sig till formen, är t. ex. folkskolan en mycket mera socialistisk institution än konsumtionsföreningen. Men organisationen af de offentliga funktionerna har sina gränser och behöfver tid för sin utveckling, och under tiden är konsumtionsföreningen den för arbetareklassen lättast tillgängliga formen för Kooperation, just emedan den är så ”borgerlig”. Liksom det är en utopi att tro, att samhället med ett språng skulle kunna kasta sig in i en organisation och tillvaro, diametralt motsatta dess nuvarande, så är eller var det utopi att vilja börja med den svåraste formen för kooperativ organisation.

Jag minns, med hvilken känsla af teoretiskt medlidande jag 1881 lyssnade till min vän Louis Bertrand från Brüssel, då han på kongressen i Chur började tala om den kooperativa rörelsen. Hur kunde en för öfrigt så förnuftig människa vänta sig något af denna? När jag sedan 1883 lärde känna ”Vooruit” i Gent, fick jag klart för mig bageriets betydelse; att man dessutom sålde linne, skodon o. d. skadade i alla händelser icke. Men då ledaren af ”Vooruit” ytterligare utvecklade sina planer för mig, tänkte jag åter: Stackars människor, I skolen ruinera eder. De ha icke ruinerat sig, utan helt lungt arbetat vidare med klar blick för denna väg, som erbjuder minsta motståndet, och åstadkommit en form af Kooperation, afpassad efter sitt lands förhållanden och som för Belgiens arbetarerörelse visat sig vara af stort värde och blifvit den fasta kärna, hvaromkring de

¹ Jag säger endast ”mera”, alldenstund saken äfven då icke alldeles saknar materiellt ntesse för arbetarne.

dittills skilda elementen kunnat samla sig för att föra rörelsen framåt.

Det beror framför allt på, hur man griper sig an med en sak, när man vill lära känna alla dess möjligheter.

Kortligen, den kooperativa produktionen kommer att förverkligas, om än sannolikt i andra former, än den kooperativa rörelsens första teoretiker tänkte sig. Tills vidare är den alltså den svåraste formen för kooperativitetens förverkligande. Jag nämnde, att de engelska kooperativa föreningarna redan äga mer än de hundra millioner thaler, som Lassalle begärde för sin plans utförande. Och vore saken blott en finansfråga, skulle mycket större penningmedel än nu stå till förfogande. De fria understöds-kassorna och fackföreningarna veta icke längre, hvar de skola göra af sina samlade fonder. (De senare fordra nu af regeringen, att de skola tillåtas placera sina fonder i sparkassorna, där de erhålla högre ränta än regeringen betalar kapitalisterna.) Men det är icke eller icke blott en fråga om ekonomiska medel, det är icke heller en fråga om upprättandet af nya fabriker på en redan öfverfylld marknad. Det saknas icke tillfälle att för godt pris köpa redan bestående och väl inrättade fabriker. Det är i främsta rummet en fråga om organisation och ledning, och i det afseendet fattas ännu mycket.

”Är det i första rummet kapital, som vi behöfva?” läsa vi i en artikel i Cooperative News, de brittiska kooperativa föreningarnas hufvudorgan – och artikelförfattaren besvarar frågan med ett bestämt nej. ”Som det ser ut, ha vi för närvarande några tiotal millioner pund sterling till vårt förfogande, hvilka blott vänta på kooperativ användning, och utan tvifvel kunde snart ytterligare tio millioner anskaffas, om vi vore i den ställning, att vi på ett nyttigt sätt kunde använda dem i vår rörelse. Låtom oss icke förtiga den sanningen – ty det är en sanning – att det till och med i närvarande stund inom den kooperativa världen är större behof af mera intelligens och duglighet än mera pänningar. Huru många af oss skulle icke vilja köpa endast sådant, som vore framställt under rent kooperativa förhållanden, om det blott vore möjligt att uppnå detta ideal! Huru många af oss hafva icke åter och åter försökt att använda af de kooperativa företagen tillverkade varor, utan att ha blifvit fullt tillfredsställda!” (”Cooperative News”, 3 dec. 1898).

Med andra ord, de ekonomiska medlen ensamma lösa icke det kooperativa arbetsproblemet. Frånsedt andra betingelser behöfver detta arbete sin egen organisation och sin egen ledare, och dessa båda stå icke att taga på hyllan. Båda måste uppletas och pröfvas, och därför är det mer än tvifvelaktigt, om en tidpunkt, sådan som under en revolution, då alla sinnen äro upphetsade, alla lidelser på sin höjdpunkt, kan befordra lösningen af detta problem, som redan under normala tider visat sig så svårlöst. Mänskligt att döma måste just motsatsen vara fallet.

Till och med de engelska kooperativa partiaffärernas verkstäder, som äro utrustade med tillräckliga medel och äga tillfredsställande omsättningsmöjligheter, behöfva ofta, såsom generalförsamlingarnes berättelser och debatter utvisa, ganska lång tid, innan deras produkter kunna upptaga konkurrensen med privatindustrins.

Emellertid visa oss de växande siffrorna för den af konsumtionsföreningarna själfva bedrifna produktionen, att problemet kan lösas. Till och med enskilda produktionsföreningar ha på sitt eget sätt lyckats lösa det. Den låga dividend, som vi ofvan omnämmt, gäller icke för alla. Undersöka vi närmare, finna vi, att med få undantag de produktionsföreningar stå sig bäst, hvilka ekonomiskt ledas af fack- eller konsumtionsföreningar, icke producera med de i företagen anställdas profit såsom uteslutande mål, utan med den stora allmänhetens intresse för ögonen, och hvilka de anställda, om de själfva så vilja, kunna tillhöra som medlemmar, sålunda en form, som kommer den socialistiska tanken närmare. Till belysning häraf anföra vi några siffror ur 1897 års berättelse, utgifven af de kooperativa arbetareandelsföreningarnas förbund. De gälla arbetsåret 1896.

Föreningarnes namn	Antal deläg.	Antal arbet.	Andelskapital i mark	Lönekapital i mark	Vinst	
					Summa	proc.
Fustian(mollskins-)väfveri, Hebden Bridge	797	294	528,340	129,420	96,580	14,7
Kaminfabrik, Dudley	71	70	40,800	31,360	23,100	32
Skofabrik, Kettering	651	(210?)	97,800	75,720	40,020	23
Konfektionsskrädderi, Kettering	487	(50?)	79,160	35,660	28,240	24,6
Skofabrik, Leicester	1,070	—	197,580	286,680	49,680	10,25
Låsfabrik, Walsall	87	190	52,280	48,200	22,080	9,24
Tricotvarufabrik, Leicester	660	(250?)	300,160	246,540	56,040	22

Alla dessa fabriker betala naturligtvis fackföreningslöner och tillämpa normalarbetsdag. Skofabriken i Kettering har en arbetsdag på 8 timmar. Den är stadd i jämnt framåtskridande och håller nu på att tillbygga en ny flygel till sina fullt modärnt inredda fabriksbyggnader. Angående delägarnes antal är det att märka, att en mängd juridiska personer (konsumtionsföreningar, fackföreningar etc.) befinna sig däribland. Delägarna i Mollskinnsväfveriet i Hebden Bridge bestå af: 297 arbetare, som utgöra fabriken personal, med 147,960 mark i andelskapital, 200 enskilda utomstående personer med 140,640 mark och 300 föreningar med 208,300 mark. Det lånta kapitalet består hufvudsakligen af tillgodohafvanden, som medlemmarna låta inestå och som förräntas med fem procent. Vinstens fördelning försiggår efter rätt olika principer. I en del fabriker betalas en något högre profit på aktiekapitalet än på lönesumman; skofabriken i Kettering utdelade däremot för första halfåret 1896 blott 7 ½ procent till aktieägarna, men 40 procent till arbetarne på deras löner. Samma utdelning erhöles kunderna på de af dem köpta varorna (föreningen närmar sig sålunda en köpareförening).¹

En liknande fördelning af vinsten äger rum i de små kooperativa skofabrikerna i Leicester. De flesta produktionsföreningarna afsätta en stor del af sin tillverkning inom kooperativa sammanslutningar.

Andra kooperationsformer (förskotts- och kreditföreningar, råämnes- och magasinsföreningar, mejeriföreningar etc.) behöfver jag icke uppehålla mig vid, då de icke hafva någon betydelse för lönarbetare-klassen. Då emellertid frågan om småbönderna, som äfven tillhöra arbetareklassen, äfven om de icke äro löntagare, är af stor vikt för socialdemokratien, och då handtverket och småindustrin, åtminstone beträffande de däri sysselsattas antal, ännu spela en betydande roll, vill jag likväl hänvisa till det uppsving, som den kooperativa rörelsen tagit inom dessa kretsar. Fördelarna af gemensamt inköp af utsäde, gemensamt anskaffande af maskiner o. d., gemensamt afyttrande af produkter och möjligheten af en billig kredit kunna icke rädda redan ruinerade bönder men tusen och åter tusen småbönder kunna de skydda mot ruin. Härom kan icke råda något tvifvel. Oberoende af de uppgifter, som statistiken lämnar oss angående företagen, finns det i vår tid ett rikligt bevisningsmaterial för den lilla, men ännu icke dvärg-artade bondegendomens motståndskraft och räntabilitet. Det vore förhastadt att påstå, såsom en del författare göra, att med afseende på fördelarna af det stora och lilla företaget inom jordbruket förhåller det sig omvänt

¹ Till belysning häraf meddelas här siffrorna. För ett halft år erhöles:

Andelsägarna (utom räntorna)	1,164 mark
Kunderna	8,325 ”
Arbetarne	8,068 ”
Den ledande kommittén	700 ”
Fonden för uppfostringsändamål	525 ”
” ” understödsändamål	1,050 ”

mot förhållandet inom industrin. Men det är icke för mycket sagdt, att olikheten är utomordentligt stor, och att fördelarne särskildt af det stora, kapitalkraftiga och väl utrustade företaget jämförda med det lilla icke äro så betydande, att de icke med kooperationens tillhjälp kunde uppnås äfven af det sistnämnda. Bättre tillgodogörande af den mekaniska kraften, lättare kredit, större säkerhet för afsättningen – allt detta kan kooperationen tillförsäkra bonden, under det hans ekonomis art och beskaffenhet låter honom lättare än den store godsägaren öfvervinna tillfälliga kriser. Ty den stora mängden af bönder är alltså icke endast varuproducenter, utan framställa själfva en anseelig del af sina nödvändigaste lifsförnödenheter.

I alla länder med hög kultur tillväxer hastigt den kooperativa rörelsen i alla riktningar. Belgien, Frankrike, Holland, på sista tiden äfven Irland, framvisa härvidlag samma bild som en stor del af Tyskland. I stället för att ur statistiken framleta bevis för den förutfattade teorin om småböndernas ruin, är det af vikt för socialdemokratien att grundligt undersöka den kooperativa rörelsen på landsbygden och innebörden af densamma. Statistiken öfver tvångsförsäljningar, hypoteksskulder o. s. v. är i många fall vilseledande. Otvifvelaktigt är egendomen i våra dagar rörligare än någonsin förr, men denna rörlighet verkar icke blott åt den ena sidan. Hittills hafva de på grund af tvångsauktionerna uppkomna luckorna alltid åter blifvit fyllda.

Dessa allmänna anmärkningar må här vara tillräckliga. Ett speciellt agrarprogram är det icke min mening att framlägga. Men det är min fasta öfvertygelse, att ett sådant, mycket mera än hittills skett, har att taga hänsyn till de erfarenheter, som vunnits med afseende på de kooperativa landtmannaföreningarna, och att det därvid mindre gäller att bevisa att de i längden icke kunna hjälpa småbönderna, än att påvisa, på hvad sätt de måste kompletteras och utvecklas. Där den lilla bondgården är den förhärskande, är af en mängd orsaker landtarbetarnes fackliga organisation en chimär. Det är blott genom kooperationens utveckling som deras befrielse från löneförhållandet kan genomföras.

Högst anmärkningsvärda äro de sakförhållanden, som doktor O. Wiedfeldt, Dresden, meddelar i ”Soziale Praxis” (Årg. VIII, n:r 13) angående de *franska jordbrukssyndikatens* verksamhet och uppnådda resultat. Enligt Wiedfeldt finnas i Frankrike 1,700 jordbrukssyndikat, fördelade på 10 förbund, hvilka tillsammans ha öfver 700,000 medlemmar.” Dessa föreningar ha först och främst tagit hand om inköpen af *foder- och gödningsämnen*, och deras centralupplag (Cooperatives Agricoles) ha redan vunnit ett visst inflytande på handeln med dessa artiklar. De ha vidare anskaffat *tröskmaskiner, skördemaskiner* o. s. v., utfört *dräneringar* och *bevattningsanläggningar*. De ha upprättat kooperativa afvelsföreningar, mjölk- och ostmejerier¹, bagerier, kvarnar, konservfabriker o. s. v. och inom vissa grenar med godt resultat själfva öfvertagit jordbruksprodukternas försäljning.” För att uppnå detta mål hafva de icke nöjt sig med att träda i förbindelse med konsumtionsföreningarna, som äfven hålla på att utbreda sig i Frankrike, utan ha *själfva* grundat sådana.” Så i La Rochelle, Lyon, Dijon, Avignon, Tornelle m. fl. platser. Hit hör äfven upprättandet af kooperativa företag såsom slakterier, kvarnar, bagerier, hvilka dels äro *produktiva jordbruksföreningar*, dels *konsumtionsföreningar*.” Ensamt i departementet Charente Inférieure finnas 130 sådana kooperativa bageriföreningar. Vidare ha syndikaten uppsatt konservfabriker, korf-, stärkelse- och makaronifabriker och eftersträfvat sålunda i viss mening en *lokalisering af industrin*, i den mån den ”sammanhör med jordbruket.” Flertalet *syndikat upptaga arbetarne såsom medlemmar*; syndikatet i Castelnau-dary räknar på 1,000 medlemmar 600 arbetare. Syndikaten medverka dessutom till upprättandet af olika ömsesidighetsinstitutioner: försäkringsföreningar, skiljedomstolar, folksekretariat, landtbruksskolor, föreningar för förströelse etc.

¹ Enligt ”Emancipation” för 15 nov. 1898 finnas ensamt i Frankrike 2,000 kooperativa ostmejerier, de flesta i Jura och Savoyen.

Så långt artikeln i "Soziale Praxis".

Närmaste fråga blir nu, hvilka arbetarnes faktiska rättigheter äro i dessa kooperativa föreningar. I artikeln talas det helt kort om vinstutdelning bland tjänstemän och arbetare, något som kan tydas på många olika sätt. I hvarje fall har arbetarnes upptagande i föreningarna icke åstadkommit någon förändring i det förhållandet, att de senare såsom jordbruksföreningar hufvudsakligast äro *företagssyndikat*. Detta framgår redan däraf, att, hur många kooperativa institutioner de än upprättat, är det dock en sak, som de icke kunnat underordna Kooperationen: jordbruket själf, d. v. s. brukandet af åker och äng och den egentliga kreatursskötseln. Arbeten, förbundna med jordbruket eller nära anslutna till detta, kunna drivas kooperativt eller åtminstone för kooperativa föreningars räkning, men i Frankrike såväl som på andra ställen undandraget sig själfva jordbruket ännu kooperativt arbete.¹ Är detta mindre fördelaktigt för jordbruket än den enskilda driften? Eller är det endast bondägendomen, som här står i vägen?

Att bondägendomen – jordens fördelning på många ägare – utgör ett stort hinder för jordens kooperativa brukande, har redan ofta påpekats. Men den utgör icke det enda hindret eller, för att uttrycka det annorlunda, den ökar svårigheterna för Kooperationens genomförande, men den är icke ensam orsak till dessa svårigheter. Afståndet i rummet mellan de arbetande liksom den individualistiska karaktären hos en stor del jordbruksarbeten spela äfven en viss roll. Möjligt är att jordbrukssyndikaten, som ännu äro unga, under sin vidare utveckling kunna öfvervinna dessa hinder eller – något, som synes mig mera sannolikt – steg för steg utvidga sina nuvarande gränser. Tillsvidare kan man emellertid icke räkna härmed.

Till och med jordbruk, drifvet för kooperativa föreningars räkning, är hittills ett olöst problem. De engelska konsumtionsföreningarna ha icke med några företag gjort så dåliga affärer som med sina landtegendomar. Det brittiska arbetsdepartementets tredje årsberättelse (1896) anger genomsnittspröfiten för 106 produktionsföreningar till 8,4 procent. Af dessa hade de sex kooperativa landtegendomarna och mejerierna blott 2,8 procents genomsnittspröfit. Ingenstädes afvinna bönderna jorden större afkastning än i Skottland. Afkastningen af hvete, hafre etc. är i Skottland vida större än i England. Men de skottiska kooperativa föreningarnas jordbruksfarm, som är utrustad med goda maskiner och representerar ett kapital på en kvarts millioner mark, har varit en stor missräkning. 1894 hade den en vinst af 6/10 procent, 1895 en förlust af 8 ¹/₁₀ procent. Men hur förhåller det sig med den egentliga *kooperativa landtarbetareföreningen*? Erbjuder landtarbetarnes produktionsförening större utsikter än industriarbetarnes?

Frågan är så mycket svårare att besvara, som det saknas tillräckliga exempel ur erfarenheten. Det klassiska exemplet på en sådan Kooperation, den berömda associationen i Ralahine, existerade under allt för kort tid (1831 till 1833) och stod, så länge den egde bestånd, alltför mycket under sin stiftare Vandeleurs och dennes representant Craigs inflytande för att kunna tjäna såsom fullgiltigt bevis för lifskraften hos landtarbetarnes själfständiga kooperativa sammanslutningar.² Den visar blott de stora fördelarna af gemensam hushållning under vissa omständigheter och förutsättningar.

¹ Så t. ex. äfven i de raskt uppblomstrande irländska jordbrukskooperationerna, som började år 1889 med en liten förening af 50 medlemmar, men i mars 1898 redan räknade 243 föreningar med 27,322 medlemmar, däribland talrika landtarbetare (*cottiers*).

² Densammans författning var, såsom den spirituelle oweniten Finch humoristiskt skref 1838, en förening af alla toryismens, whigismens och radikalismens goda sidor, men saknade dessa riktningars fel. "Den hade all styrka och enhet i mål och handling liksom monarkin och toryismen, all moderation och försiktighet liksom whigismen och vida mer än radikalismens frihet och jämlikhet." Vandeleur var "kung", den af skattmästare, sekreterare och magasinsföreståndare bestående ledningen var öfverhuset, och arbetarnes kommitté utgjorde "folkrepresentationen".

Med erfarenheterna från de kommunistiska kolonierna förhåller det sig på samma sätt. Dessa senare ha framgång endast i en verklig eller moralisk isolering, ofta en längre tid under svårast tänkbara omständigheter. Men så snart de uppnå ett större välstånd och träda i närmare förbindelse med yttvärlden, gå de hastigt under. Blott ett starkt religiöst band eller liknande, en sekterism, som uppreser en skiljemur mellan dem och den omgivande världen, kan sammanhålla dem äfven då, när de uppnått rikedom. Att detta behöfves, att människorna på ett eller annat sätt måste fördummas för att trifvas i sådana kolonier, bevisar, att dessa aldrig kunna blifva den allmängiltiga formen för kooperativt arbete. För socialismen intaga de samma plats som de rena industriella produktionsföreningarna. Men de hafva lämnat glänsande bevis för fördelarna af gemensam hushållning.

På grund af alla dessa förhållanden och de erfarenheter, som intelligenta jordägare gjort med andelsarrenden, landtarbetarnes delaktighet i vinsten o. s. v., har doktor F. Oppenheimer i sin redan citerade bok utvecklat tanken på en form af jordbrukskooperation, som han kallar *kooperativ landtkoloni* (Siedlungsgenossenschaft). Denna skall vara en kooperativ sammanslutning af landtarbetare eller åtminstone börja såsom sådan och förena individuell jordbruksdrift med gemensam eller, med andra ord, smådrift med kooperativ stordrift, i likhet med hvad som för närvarande är fallet på större egendomar, i hvilkas utkanter landtarbetarne mot större eller mindre arrende erhålla sina egna torp, som de ofta sköta på ett verkligt mönstergillt sätt. En motsvarande uppdelning af jorden tänker sig Oppenheimer tillämpad i den kooperativa kolonin, naturligtvis med den skillnaden, att det här icke är meningen att nedpressa priset på den arbetskraft, som erfordras för brukandet af den gemensamma centralegendomen, omkring hvilken de små företagen gruppera sig. Det gäller tvärtom att gifva hvarje enskild medlem tillfälle att på ett tillräckligt stort stycke jord åtnjuta alla det egna jordbrukets fördelar och att använda den för koloniens centralegendom icke nödvändiga arbetskraften på sådan kultur, som antingen lämnar bästa afkastning eller i öfrigt mest tilltalar den enskilde medlemmens individualitet. För öfrigt skulle kolonin draga nytta af alla den modärna stordriftens fördelar, och för medlemmarnes olika behof skola alla möjliga kooperativa och ömsesidighetsinstitutioner upprättas. Genom att bearbeta sina egna produkter och lämna tillträde åt handverkare skall föreningen alltmer få karaktären af en förenad jordbruks- och industrikoloni, sådan den föresväfvade Owen vid uppgörandet af planer till hemkolonier och andra socialister vid framläggandet af deras kommunistiska projekt. Skillnaden är blott, att Oppenheimer strängt söker hålla sig till den fria kooperationens princip. Det ekonomiska intresset ensamt skall locka till anslutning till den kooperativa landtkolonien, detta ensamt skall skydda den mot den industriella produktionsföreningens exklusivitet. I motsats till den senare är den icke endast säljareförening, utan köpare- och säljareförening, och denna omständighet utgör grundvalen för dess kredit och skyddar den mot de kriser, för hvilka i vår tid den kapitalistiska stordriften inom jordbruket är utsatt.

Här är icke platsen att närmare ingå på det Oppenheimerska förslaget och den teori, som ligger till grund därför. Så mycket tror jag mig likväl böra säga, att de icke synas förtjäna de ringaktande omdömen, som i en del partitidningar kommit dem till del. Om saken låter eller kommer att låta sig genomföras just i den af Oppenheimer utvecklade formen, kan man tvifla på. Men grundtankarne, som han utvecklar, ha ett så starkt stöd i den vetenskapliga analysen af de ekonomiska samhällsformerna, öfverensstämma så mycket med erfarenheterna från det kooperativa området, att man väl kan påstå, att, om öfver hufvud kooperativ drift inom det egentliga jordbruket någonsin kommer att förverkligas, det svårigen kan ske i väsentligt annan form, än den Oppenheimer utvecklar.¹

¹ På de brittiska kooperationsföreningarnes kongress i Peterborough i maj 1898 uppläste en delegerad, J. C. Gray

Den stora expropriation, hvilken man har för ögonen vid kritiken af dylika förslag, kan i hvarje fall icke på en natt stampa fram ur jorden organiska skapelser. Till och med den stormäktigaste revolutionära regering kunde sålunda icke undgå att se sig om efter en teori för kooperativt arbete inom jordbruket. Oppenheimer har nu sammanfört ett utomordentligt rikt material till en sådan och underkastat det skarp systematisk analys, som alltigenom gör rättvisa åt den historiska materialismens grundtankar. Ensamt denna analys gör ”Die Siedlungsgenossenschaft” väl värd ett närmare studium.

Beträffande de kooperativa landbruksföreningarna finnes här ännu en sak att lägga märke till. Såvida socialisten är politisk partiman, skall han med tillfredsställelse betrakta den nu försiggående invandringen till städerna från landsbygden. Den koncentrerar de arbetande massorna, revolutionerar tänkesätten och befördrar i alla händelser den politiska frigörelsen. Såsom teoretiker däremot, hvilken tänker längre fram än för dagen, måste socialisten också säga sig, att det i längden kan bli för mycket af det goda. Det är som bekant ofantligt mycket lättare att draga landtfolk in till städerna än vänja stadsbor vid landet och landtarbetet. Det är icke blott för de nu regerande, som invandringsströmmen till städerna och öfriga industricentra på så sätt ökar svårigheterna. Låtom oss t. ex. antaga, att arbetaredemokratien segrat och fört det socialistiska partiet fram till statsrodret. Enligt hvarje hittills gjord erfarenhet skulle den omedelbara verkan häraf blifva den, att invandringsströmmen till de stora städerna till en början betydligt stegrades, och om sedan de ”industriella arméerna för jordbruket” villigare än 1848 i Frankrike skulle låta skicka ut sig på landet, är tvifvelaktigt. Men frånsedt detta blir skapandet af lifskraftiga och dugliga kooperativa sammanslutningar under alla omständigheter en desto svårare uppgift, ju längre folkminskningen på landsbygden fortskridit. Fördelen af att förebilder till sådana redan funnes vore icke köpt till för dyrt pris, äfven om stadsvidundrens utvidgning därigenom skulle försiggå långsammare.¹

från Manchester, ett föredrag om ”Kooperation och landbruk), där han efter objektiv pröfning af alla i England gjorda erfarenheter slutligen kommer till ett förslag, som visar stor likhet med Oppenheimers projekt. ”Jorden borde vara kooperativ egendom, kooperativt äfven fyllandet af alla behof och kooperativ försäljningen af alla produkter. Men vid jordens brukning måste man sörja för ett individuellt intresse, under det man samtidigt förebygger öfvergrepp mot gemensamhetsintresset.” (”Cooperation and Agriculture”, Manchester 1898, s. 9.)

¹ Jag ser med tillfredsställelse, att Karl Kautsky i sitt nyligen utgifna arbete om agrarfrågan allvarligt upptagit frågan om Kooperationen inom jordbruket. Hvad han yttrar om de hinder, som stå i vägen för en ombildning af de små bonde-jordbruken till jordbruksdrifvande kooperativföreningar öfverensstämmer helt och hållet med Oppenheimers åsikter om samma ämne. Problemets lösning väntar Kautsky från industrin och arbetareklassens eröfring af den politiska makten. Redan nu bringar utvecklingen bönderna i allt större beroende af kapitalistiskt bedrifna brännerier, bryggerier, sockerfabriker, kvarnar, smör- och ostfabriker etc, och gör dem till delarbetare i andra slags kapitalistiska företag såsom tegelbruk, grufvor m. m., där småbönder vissa tider taga anställning för att täcka bristen i sin ekonomi. Med öfverförande i samhällets hand af alla dessa företag skulle bönderna bli asociala arbetare”, delarbetare i socialistiskt-kooperativa företag, medan å andra sidan den proletäriska revolutionen måste leda till en feivandling af den agrariska stordriften, vid hvilken nu en stor del småbönder äro fästade och bundna, till kooperativt drifna företag. Så skulle småbonde-jordbruken alltmåra förlora sin betydelse, och deras sammansmältning och uppgående i kooperativa företag komma att stöta på allt mindre svårigheter. Hypoteksväsendets öfverförande till staten och militarismens afskaffande skulle ytterligare främja och underlätta denna utveckling.

I allt detta finnes mycket sant och riktigt, endast att Kautsky synes mig hemfalla åt felet att i hög grad öfverskatta de krafter, som verka i en för honom tilltalande riktning och likaså underskatta de å annat håll verkande krafterna. En del af de industriella företag, som han uppräknar, äro på god väg att bli, icke herrar öfver bondgårdarne utan beroende binärningar till bondekooperationen, medan i andra fall, såsom t. ex. inom bryggeribranschen, förbindelsen med bonde-jordbruket är alltför lös för att en förändring af dem skulle kunna utöfva en stark återverkan på det sistnämndas driftsform. Vidare låter sig Kautsky enligt min mening alltför mycket förledas af de starka ord, som han här och där använder, till slutledningar, som vore riktiga, om dessa uttryck vore allmängiltiga; då de emellertid endast ega giltighet för en del af de verkliga förhållandena, kunna de icke göra anspråk på att anses gällande för hela verkligheten. För att tala tydligare – hos Kautsky framträder småbondens tillvaro som ett ”helvete”. Det torde äfven

För industriarbetarne åter blir det genom Kooperationen möjligt att å ena sidan motverka utsugningen genom handeln, å andra sidan anskaffa medel, som i olika afseenden kunna underlätta deras befrielsearbete. Hvilket ryggstöd arbetarne under svåra tider, vid lockouter etc., kunna hafva i konsumtionsföreningarna, är numera allmänt känt. Utom det klassiska exemplet på understöd från de stora engelska konsumtionsföreningarna åt de utestängda grufarbetarne, spinnarne och mekaniska arbetarne bör äfven nämnas, att också produktionsföreningarna kunna vara till stor nytta för arbetarne i deras kamp för bättre lefnadsförhållanden. I Leicester och Kettering hålla de kooperativa skofabrikerna lönerna inom hela distriktet uppe på samma nivå, som de själfva betala. Så gör äfven den kooperativa klen-smidesverkstaden i Wallsall; en lockout är där omöjlig. Det kooperativa spinneriet och väfveriet ”Self Help” i Burnley fortsatte med sitt arbete under hela lockouten 1892-1893 och bidrogo i förening med konsumtionsföreningarna till att tvinga arbetsgifvarne att gifva efter. Som det heter i ”Trade unionist” den 2 nov. 1898: ”Hvarhelst inom landet dessa (produktions-) föreningar äga bestånd vänjas människorna vid att icke drifva fabrikation blott för profitens skull, utan på sådant sätt, att arbetaren icke behöfver aflägga sin känsla af människa utanför fabriksdörren, utan att han kan röra sig med den känsla af frihet och den belevnhet, som det rätta medborgarsinnet framkallar i ett fritt, på lika rätt grundadt samhälle.”¹

Produktionsföreningarna ha emellertid hittills blott då visat sig lifskraftiga, när de ha stöd i konsumtionsföreningar eller själfva i sin organisation närmat sig denna form. Detta ger oss en fingervisning, i hvilken riktning vi ha att söka den utveckling af arbetarekooperationen, som för den närmaste framtiden lofvar det bästa resultatet.

c) Demokrati och socialism.

”Den 24 februari 1848 inbröt morgonrodnaden till ett nytt skede i historien.”

”Den, som nämner allmän rösträtt, utstöter ett försoningens rop.”

Ferd. Lassalle, ”Arbeiterprogramm”.

Hvad konsumtionsföreningarna betyda för profiten i varuhandeln, betyda fackföreningarna för profiten inom produktionen. De fackligt organiserade arbetarnes kamp för höjandet af sin lefnadsstandard är, sedd från kapitalisternas ståndpunkt, en kamp mot profiten och för lönen. Det är tvifvelsutant en för långt drifven generalisering att påstå, att förändringar i lön och arbetstid icke skulle hafva något inflytande på priserna. Den arbetsmängd, som åtgår för hvarje enhet af ett visst varuslag, blir naturligtvis oförändrad, antingen lönen stiger eller faller, så länge produktionstekniken förblir densamma. Men utan grundval af ett bestämdt pris på arbetet blir arbetsmängden för marknaden endast ett tomt begrepp, då det på denna icke är fråga om det abstrakta värdet af totalproduktionen, utan om de olika varuslagens värde i förhållande till

med rätta kunna sägas om en del af småbönderna, men för en annan dels vidkommande är det ett fatalt öfverord liksom äfven uppfattningen af bönderna såsom modärna ”barbarer” i våra dagar i många fall ej står i samklang med utvecklingen. Ett liknande öfverord är det att såsom ”slafarbete” beteckna det arbete, som småbonden utför på närliggande egendomar, emedan hans egen gård icke fullt behöfver hela hans arbetskraft och arbetstid. Genom att använda dylika uttryck hålla sig föreställningar kvar, hvilka förutsätta hos dessa klasser känslor, böjelser och tendenser, som blott i undantagsfall återfinnas i verkligheten.

Om jag således icke kan instämma i alla Kautskys slutledningar rörande bondeegendomens antagliga utveckling, så befinner jag mig i stället i så mycket fullständigare öfverensstämmelse med principerna i hans program för den agrarpolitik, som socialdemokratin har att följa. Men därom längre fram.

¹ ”Jag har mer än en gång på fackföreningskongresser offentligt förklarat, att kooperationsföreningarne i allmänhet äro de bästa vänner, som bageriarbetarne ha i detta land, och jag vidhåller denna förklaring ... Med de stora konsumtionsföreningarne och deras bagerier stå både jag och min fackorganisation på bästa fot och hoppas, att så må förblifva.” J. Jenkins, sekreterare i det brittiska bageriarbetare-förbundet, i ”Labour Co-partnership”, nov. 1898.

hvarandra, och för detta värde är lörens storlek icke någon likgiltig faktor. Stiger arbetarnes lön inom vissa industrier, stiger äfven i motsvarande grad de ifrågavarande produkternas värde i motsats till värdet af de produkter, som tillverkas i alla industrigrenar, där liknande löneförhöjning icke förekommit. Om man icke genom fullkomligare teknik lyckas utjämna denna stegring måste den ifrågavarande företagargruppen antingen i motsvarande grad höja produkternas pris eller vidkännas en minskning i profiten. I detta afseende äro de olika industrierna mycket olika ställda. Det finns industrier, hvilka på grund af sina produkters natur eller sin monopolistiska organisation äro tämligen oberoende af världsmarknaden, och i dessa åtföljes oftast en löneförhöjning af en stegring i priset, så att profiten icke endast icke behöfver sjunka, utan samtidigt t. o. m. kan stiga.¹ I industrier däremot, som arbeta för världsmarknaden, liksom öfver hufvud i alla industrier, där under olika förhållanden framställda produkter konkurrera med hvarandra och där marknaden blott kan bibehållas genom större prisbillighet, verka löneförhöjningarna nästan alltid ett sjunkande af profiten. Samma resultat inträder, om försöket att utjämna lönerna i proportion med en på grund af omsättningen nödvändiggjord prisnedsättning strandar på de organiserade arbetarnes motstånd. Utjämning genom teknikens förbättring betyder i allmänhet relativt större kapitalutlägg för maskiner och öfriga arbetsmedel, och detta betyder en motsvarande sänkning i profiten. Slutligen kan det ibland vid arbetarnes lönestrider faktiskt endast gälla att förhindra profitens stigande på lönernas bekostnad, hur litet detta i det gifna ögonblicket än står klart för de kämpandes medvetande.

Att kampen för kortare arbetstid på liknande sätt är en kamp om profiten, behöfver här icke särskildt framhållas. Om den kortare arbetsdagen icke medför direkt minskning i den för den hittills varande lönen presterade arbetsmängden – i många fall inträder som bekant ett motsatt förhållande – leder den dock omedelbart till ett höjande af arbetarnes lefnadsanspråk och gör sålunda löneförhöjningen till en nödvändighet.

En löneförhöjning, som medför prisernas höjande, behöfver under vissa omständigheter icke vara till nackdel för samhället, men kan likväl ofta verka mera skadligt än nyttigt. För samhället är det t. ex. tämligen likgiltigt, antingen en industri tilltvingar sig monopolpriser blott till en handfull företagens fördel eller om denna industris arbetare erhålla en viss andel i en sådan samhället afpressad vinst. Monopolpriset måste därför bekämpas likaväl som den prisbillighet, hvilken blott kan uppnås genom sänkning af lönen under genomsnittsnivån.² Men en löneförhöjning, som blott

¹ På denna partiella sanning stödde bl. a. Carey sin harmonilära. Exempel lämna vissa extruktiva industrigrenar; byggnadsyrkena in. fl.

² Ofvanstående var redan skrifvet, då Karl Kautskys artikel i n:r 14 af "Neue Zeit" kom mig till handa, där Karl Kautsky såsom fackorganisationer betecknar de nyligen i de engelska mellersta grefskapen bildade och af mig i en tidigare artikel beskrifna yrkesallianserna, hvilka "förena sig med kapitalisterna för att brandskatta allmänheten", såsom ett "de engelska fabrikanternas medel att korrumpera den fackliga rörelsen". I stället för kamp mot kapitalet skulle hos dem träda kampen mot samhället arm i arm med kapitalet ("Neue Zeit" XVII, 1, s. 421). Såsom det framgår af mina i texten följande anmärkningar och mina reflektioner om kooperationsväsendet, är jag alls icke blind för den tendens, som Kautsky där blottar och fördömer, och ställer mig lika väl som han principiellt mot de mot allmänheten riktade koalitioner, vare sig de bestå af kapitalister eller arbetare. Likväl anser jag hans kritik för öfverdrifven. En dylik organisation inom industrin, hvilken såsom i yrkesallianserna riktar sig mot smutskonkurrens och måttlös prissänkning, kan jag icke utan vidare fördöma såsom sammangaddningar till allmänhetens brandskattande. Af en dylik brandskattning spårar man föga t. o. m. hos en stor mängd truster. I tillgripande af smutskonkurrens för att nedtrycka priserna föreligger ofta nog fastmera en illojal brandskattning af producenterna. I yrkesallianserna, hvilka synas vinna allt större utbredning (f. n. förberedas de inom glas- och lervaruindustrien) och som äga ett motstycke i de tyska tariff-föreningarna, ser jag en företeelse, hvilken för visso har sina betänkliga sidor, men som liksom sina föregångare (de blandade lönekommittéerna, glidande löneskalorna etc.) må bedömas som en oaturlig produkt af en motrörelse mot anarkin inom yrkena. Samhällets intressen hotas af dem ej i högre grad än af en mängd i fackföreningspolitiken använda medel, som sedan länge brukats af de organiserade arbetarne och som

berör profiten, är under nuvarande förhållanden i allmänhet fördelaktig för samhället. Jag säger uttryckligen – i allmänhet, emedan det äfven här kan finnas fall, då motsatsen är förhållandet. Nedtryckes i någon särskild affärgren profiten under det allmänna minimistrecket, kan detta för det ifrågavarande landet betyda förlust af denna industri och dennas öfverflyttande till andra länder, där lönerna äro lägre och arbetsförhållandena sämre. Från den internationella ekonomins synpunkt kunde man betrakta detta såsom betydelselöst, enär i längden en utjämning på ett eller annat sätt äger rum; för dem det träffar är detta likväl en svag tröst. Närmast och ofta för lång tid framåt betyder en sådan industris utvandring positiv förlust såväl för dem som för allmänheten.

Lyckligtvis äro dock sådana ytterlighetsfall mycket sällsynta. Vanligen veta arbetarne mycket väl, huru långt de kunna gå i sina fordringar. Profiten tål också ett tämligen starkt tryck. Förrän kapitalisten uppger sitt företag, försöker han hellre alla möjliga utvägar för att på ett eller annat sätt göra sig betäckt för de ökade lönerna. Den stora faktiska skillnaden i profiten inom de olika produktionsgrenarna visar, att den allmänna genomsnittsprofiten lättare framkonstrueras i teorin, än den blott tillnärmelsevis förverkligas. Ingalunda sällsynta äro exemplen på, att till och med kapital, som profithungrigt uppträder på marknaden, icke söker placering där, hvarest den högsta profiten vinkar, utan i likhet med människan vid val af yrke låter bestämma sig af hänsyn, vid hvilka profitens storlek först kommer i andra rummet. Sålunda verkar till och med denna den mäktigaste faktorn vid profitens utjämning blott oregelbundet. Det redan placerade kapitalet däremot, som alltid är det öfvervägande, kan redan af materiella orsaker icke följa med profitens rörelse från den ena produktionsgrenen till den andra. Med ett ord, en höjning af priset på det mänskliga arbetet medför i de flesta fall dels industrins tekniska framåtgående och bättre organisation, dels en jämnare fördelning af arbetets afkastning. Båda lika fördelaktiga för det allmänna välståndet. Med vissa inskränkningar kan man för kapitalistiska länder förändra Destutt de Tracy's bekanta ord sålunda, att låga profiter utvisa högt välstånd bland massorna.

Till följd af sin socialpolitiska ställning utgöra fack- eller yrkesföreningarna industrins demokratiska element. Deras tendens går ut på att bryta kapitalismens absolutism och skaffa arbetaren direkt inflytande på industriens ledning. Det är fullt naturligt, att stora meningsskiljaktigheter göra sig gällande angående graden af detta eftersträfvade inflytande. För ett visst tänkesätt är det redan ett principiellt brott att för fackföreningen fordra mindre än absolut bestämmanderätt inom yrket. Medvetandet, att en sådan rätt under de gifna omständigheterna är lika utopisk som den vore förnuftsvidrig i ett socialistiskt samhälle, ha fört andra till att fränkänna fackföreningarna hvarje varaktig betydelse i samhällslifvet och blott erkänna dem såsom det mindre onda af vissa oundvikliga företeelser. Det finns socialister, i hvilkas ögon fackföreningen blott är ett demonstrationsobjekt för ett praktiskt uppvisande af hur onyttig hvarje annan aktion än den politiskt revolutionära är. I verkligheten har fackföreningen i närvarande stund och för en oöfverskådlig framtid mycket viktiga yrkespolitiska uppgifter att fylla, hvilka likväl på intet vis fordra någon allsmäktighet hos densamma.

Förtjänsten att först hafva uppfattat fackföreningarna såsom nödvändiga organ för demokratin och icke blott såsom öfvergående koalitioner tillkommer ett antal engelska skriftställare. I förbigående sagdt icke något märkvärdigt, då man tager i betraktande, att fackföreningarna i England tidigare än annorstädes uppnått stor betydelse, och att England under nittonde århundradets sista

blott därför att de formelt – men icke i verkligheten – riktas mot kapitalet, hittills stillatigande godkänts, om icke förordats af socialdemokratin.

För öfrigt befinner sig Kautsky på villovägar, när han antager, att de engelska fackföreningarna numera principiellt vända sig mot de glidande löneskalorna. De bekämpa endast den "bottenlösa" glidande tariffen. Mot glidande tariffer med en minimilön, som räcker till för att ordentligt kunna lefva, såsom "botten" och med bestämmelser, hvilka taga hänsyn till tekniska förändringar i produktionen, ha de alls ingenting att invända.

tredjedel utvecklats från en oligarkiskt regerad till en fast demokratisk statsorganisation. Det nyaste och grundligaste arbetet i denna fråga: ”De brittiska yrkesföreningarnas teori och praxis” af Sydney och Beatrice Webb, har med full rätt af författarne betecknats såsom en afhandling om *demokratin inom industrin*. Före dem hade den aflidne Thorold Rogers i sina föreläsningar öfver ekonomisk historieförklaring (hvilka för öfrigt endast ha föga gemensamt med den materialistiska historieuppfattningen, utan blott i enskilda punkter beröra densamma) kallat fackföreningen en *arbets-delägareförening* – Labour Partnership – hvilket i princip har samma betydelse, men dessutom betecknar den gräns, till hvilken fackföreningens funktioner kunna utsträckas inom ett demokratiskt samhälle och öfver hvilken de icke kunna gå. Oberoende af om staten, kommunen eller kapitalisterna äro företagare, kan fackföreningen, såsom en organisation af alla inom vissa yrken sysselsatta personer, blott så länge samtidigt skydda sina medlemmars intresse och befordra det allmännas väl som den nöjer sig med att förblifva medintressent. Sträfvar den högre, löper den fara att urarta till en sluten korporation med alla de dåliga egenskaper, som känneteckna monopolen. Det förhåller sig här på samma sätt som med den kooperativa föreningen. Fackföreningen såsom behärskare af en hel produktionsgren, detta vissa äldre socialisters ideal, vore faktiskt ingenting annat än en monopoliserad produktionsförening, och så snart den åberopade sig på sitt monopol eller utspelade detsamma, komme den i strid med socialismen och demokratin, dess inre organisation må vara hvilken som helst. Hvarför den bröte mot socialismen, inses utan vidare. Kooperation mot samhället är lika litet socialism som statsdrift i ett oligarkiskt styrdt samhälle är det. Men hvarför skulle en sådan fackförening också bryta mot demokratin?

Denna fråga nödvändiggör en annan: Hvad är demokrati?

Svaret härpå förefaller mycket enkelt. Vid första ögonkastet kunde man anse frågan besvarad med öfversättningen ”folkherravälde”. Men redan en kort eftertanke säger oss, att därmed blott en ytlig, rent formell definition vore gifven, under det nästan alla, som i våra dagar använda ordet demokrati, därmed förstå något mera än blott och bart en form för makt och maktutövning. Vida närmare komma vi saken, om vi uttrycka oss negativt och öfversätta demokrati med frånvaro af klassherravälde såsom beteckning för ett samhällstillstånd, där ingen klass innehar ett politiskt privilegium gentemot samhället. Därmed är också förklaringen gifven, hvarför en monopolistisk korporation i princip måste vara antidemokratisk. Denna negativa förklaring har dessutom den fördelen, att den mindre än ordet folkherrevälde ger rum för tanken på individens undertryckande genom flertalet, hvilken tanke är motbjudande för det modärna medvetandet. Vi finna i vår tid minoritetens undertryckande genom majoriteten ”odemokratisk”, ehuru det ursprungligen ansågs fullt förenligt med folkherravälde.¹ I begreppet demokrati ligger just för våra dagars uppfattning

¹ Blanquismens konsekventa representanter tänkte sig också demokratin alltid i början såsom en förtryckande makt. Sålunda har Hippolyte Castille försett sin historia om andra republiken med en inledning, som når sin höjdpunkt i ett verkligt förhållande af skräckherravälde. ”Det mest fullkomliga samhälle”, heter det där, ”vore ett sådant, där tyranniet vore det helas angelägenhet, där det gäfvos minsta möjliga mått af frihet i detta ords sataniska (d. v. s. individualistiska) mening . . . Hvad man kallar politiska fri- och rättigheter är blott ett vackert namn för utsmyckning af antalet berättigade tyranni. De politiska fri- och rättigheterna äro blott offret af en mängd individuella fri- och rättigheter åt de mänskliga samhällenas despotiske gud, åt det sociala förnuftet, åt det sociala kontraktet” – ”Från denna epok (tiden från oktober 1793 till april 1794, då girondister, hebertister och dantonister efter hvarandra halshöggos) dateras i själfva verket pånyttfödelsen af auktoritetens princip, detta eviga skyddsvärn för de mänskliga samhällena. Befriadt från de moderata och ytterlighetspartierna, tryggadt mot hvarje konflikt mellan statsmakterna, vinner nu det allmänna välfärdsutskottet, den ur omständigheterna framgångna regeringsformen, nödig kraft och enhet för att behärska situationen och skydda Frankrike mot en framträngande anarkis faror . . . Nej, det var icke regerandet som dödade den första franska republiken, utan parlamentaristerna, förrädarna från Thermidor. De anarkistiska och liberala republikanerna, hvilkas vimlande ras uppfyller Frankrike, fortsätta förgäfvos sina gamla smädelser. Robespierre förblir en betydande man, icke för sina talangers och dygders skull, utan för sitt sinne för myn-

en rättsföreställning innesluten: alla samhällsmedlemmars likaberättigande, och i detta finner flertalets herravälde, hvare i hvarje konkret fall folkherraväldet utmynnar, sina gränser. Ju mer den genomtränger och behärskar det allmänna medvetandet, desto mer blir demokratin liktydig med den högsta möjliga grad af frihet för alla.

Demokrati och laglöshet äro alldeles icke samma sak. Det är icke genom frånvaron af alla lagar, man kan skilja demokratin från andra politiska system, utan genom frånvaron af sådana lagar, hvilka skapa eller godkänna på egendom, härstamning eller trosbekännelse grundade privilegier, icke genom den totala frånvaron af lagar, hvilka begränsa den enskildes rättigheter, utan genom upphäfvandet af alla lagar, hvilka inskränka den allmänna rättsjämligheten. Då demokrati och anarki sålunda äro vidt skilda företeelser, vore det en ovärdig lek med begreppen, hvarvid all verklig skillnad går förlorad, att i fråga om demokratin såsom samhällsförfattning använda sådana uttryck som despoti, tyranni o. s. v. blott på den grund, att i ett demokratiskt samhälle majoritetsbesluten äro de afgörande, och att det där af hvar och en fordras, att han erkänner den af majoriteten antagna lagen. Helt visst utgör demokratin icke något absolut skydd mot lagar, som för den enskilde kunna kännas tyranniska. Men i vår tid har man en nästan absolut säkerhet för, att majoriteten i ett demokratiskt samhälle icke skall stifta någon lag till varaktigt förfång för den personliga friheten, då majoriteten i dag alltid kan blifva minoritet i morgon och hvarje lag, som förtrycker minoriteten, äfven kan hota den tillfälliga majoritetens medlemmar. Hvilket majoritetstyranni som än utöfvats under de verkliga inbördeskrigen, är detta dock i grund och botten något annat än majoritetsväldet i den modärna demokratin. I praktiken har det visat sig, att ju längre demokratiska institutioner existerat i en modärn stat, desto mer tilltaga aktningen och hänsynen för minoritetens rätt, och desto mer förlora partistriderna i hätskhet.¹

Personer, som icke kunna föreställa sig socialismens förverkligande utan våldsåtgärder, kunna häri se ett argument mot demokratin, och i själfva verket har det icke saknats sådana röster i den socialistiska literaturen. Men den, som icke hänger sig åt den utopiska föreställningen, att de modärna nationerna under inverkan af en förlängd revolutionär katastrof helt och hållet skola upplösas i en mängd af hvarandra oberoende grupper, han skall i demokratin se mera än ett politiskt medel, hvilket endast är godt, så länge det hjälper arbetareklassen att göra rent hus med kapitalet. Demokratin är på samma gång medel och ändamål. Den är medlet till socialismens uppnående och den är formen för socialismens förverkligande. Den kan, det är sant, icke göra några underverk. I ett land som Schweiz, där det industriella proletariatet utgör befolkningens mindretal (ännu ej en half million af två millioner vuxna personer), kan den icke spela den politiska makten i händerna på detta proletariat. Den kan icke heller i ett land som England, där proletariatet utgör den talrikaste klassen af befolkningen, göra detta proletariat till industrins herre, om det själf icke visar någon lust därför eller ännu icke känner sig vuxet de därmed förenade uppgifterna. Men i England liksom i Schweiz, Frankrike, Förenta staterna, de skandinaviska länderna o. s. v. har den visat sig som en mäktig häfstång i fråga om socialt framåtskridande.

dighet och auktoritet, för sin mäktiga politiska instinkt.”

Denna Robespierre-kult skulle icke öfverleva det andra kajsardömet. För den yngre generationen af blanquistiska socialrevolutionärer, som framträdde i midten af 60-talet och framför allt voro antiklerikaler, var Robespierre på grund af sin deism alltför småborgerlig. De svuro vid Hebert och Anacharsis Clootz. Men eljes resonnerade de som Castille d. v. s. de drefvo liksom han till sin spets den riktiga tanken om individuella intressens underordnande under det allmännas intresse.

¹ Från denna synpunkt är det anmärkningsvärdt att de häftigaste angreppen mot mina försyndelser mot tanken på proletariatets diktatur kommit från medlemmar af Europas mest despotiskt regerade stat – Ryssland – och vunnit största anklång i – Sachsen, där de styrande i ordningens intresse offrat en tämligen demokratisk rösträtt till landsrepresentationen för att i stället införa det orättvisa treklassvals-systemet, hvaremot hos socialister i mer demokratiska länder de ifrågavarande artiklarne dels rönt oförbehållsamt bifall, dels långt gående erkännande.

Den, som icke håller sig till etiketten utan till innehållet, skall, om han undersöker den engelska lagstiftningen sedan rösträttsreformen 1867, som gaf rösträtt åt stadsarbetarne, finna ett betydande framåtskridande i riktning mot socialismen. I tre fjärdedelar af landet existerar den offentliga folkskolan öfver hufvud först sedan den tiden; dittills funnos endast privat- och kyrkskolor. Skolbarnens antal utgjorde 1865 4, 38, 1896 14, 2 procent af befolkningen; 1872 utgaf staten 15 millioner, 1896 127 millioner mark årligen ensamt för elementarskolorna. Förvaltningen af grefskapen och kommunerna, af skol- och fattigvårdsväsendet har upphört att vara monopol för de ägendomsbesittande och privilegierade klasserna, arbetaren har där samma rösträtt som den största jorddrott eller rikaste kapitalist. De indirekta skatterna ha befunnit sig i ständigt sjunkande, de direkta i stigande (1866 upptogos 120 millioner, 1898 omkr. 330 millioner mark i inkomstskatt, hvartill ytterligare kommer en inkomst på åtminstone 80 till 100 millioner mark i höjd arfsskatt). Jordbrukslagstiftningen har afskakat sig fruktan för att röra vid jordägarnes egendomsvälde, och expropriationsrätten, som förr blott erkänts i fråga om kommunikations- och sanitetsväsendet, har i princip tagits i anspråk äfven på andra rent ekonomiska områden. Statens principiellt förändrade politik med afseende på de af densamma direkt eller indirekt sysselsatta arbetarne är bekant, likaså de utvidgningar, fabrikslagstiftningen undergått sedan 1870. För allt detta, jämte den efterbildning, som i olika grad ägt rum på kontinenten, har man att tacka, icke uteslutande men i hufvudsak, demokratin eller den realiserade del däraf, som de ifrågavarande länderna förfoga öfver. Och om i de politiskt mest framskridna länderna enskilda lagstiftningsfrågor icke få en så snabb lösning, som fallet emellanåt kan vara i politiskt jämförelsevis efterblivna länder under inflytandet af dåd-kraftiga monarker eller deras ministrar, så kan det i gengäld i länder med fast rotad demokrati icke förekomma någon tillbakagång i dessa frågor.

I princip betyder demokratin klassherraväldets upphäfvande, äfven om den ännu icke betyder det faktiska upphäfvandet af klasserna. Man talar om demokratins konservativa karaktär och i visst afseende med rätta. Absolutismen eller halfabsolutismen bedrager anhängare såväl som motståndare i fråga om området för sin förmåga. Däraf i länder, där den härskar eller äger traditioner, de öfverspända planerna, det skarpa språket, zigzag-politiken, fruktan för omstörtning och hoppet om tillfällen att undertrycka. I en demokrati lära sig snart partierna och de bakom dem stående klasserna att känna gränserna för sin makt och att blott pröfva sina krafter på sådant, som de på grund af omständigheterna rimligtvis kunna hoppas genomföra. Till och med då de ställa sina fordringar något högre, än de på allvar mena, för att vid den oundvikliga kompromissen – och demokratin är kompromissens högskola – hafva något att pruta med, sker det med en viss måtta. I en demokrati får därför äfven den yttersta vänstern merendels ett konservativt sken, och reformerna synas på grund af sin regelbundna gång långsammare, än de i verkligheten äro. Deras riktning är dock omisskänslig. Den demokratiska rösträtten gör sin innehaf vare till rättslig och formell delägare i samhället, och denna rättsliga delaktighet måste i längden medföra verklig delaktighet. För en, hvad antal och utbildning beträffar, ännu outvecklad arbetareklass kan den allmänna rösträtten under lång tid blott synas såsom rätten att själf välja ”slaktare”; med arbetarnes växande antal och kunskaper blir den emellertid ett medel att förvandla folkrepresentanterna från herrar till folkets verkliga tjänare. Då de engelska arbetarne vid parlamentsval rösta på medlemmar af de gamla partierna och sålunda, formelt sedt, bilda de borgliga partiernas svans, är det dock i de industriella valkretsarne långt mera denna ”svans” som kommer hufvudet att vackla än omvänt. Detta alldeles frånsedt, att 1884 års rösträttsutvidgning i förening med kommunalrepresentationernas reformering skaffade den engelska socialdemokratin borgarerätt såsom politiskt parti.

Och är det väsentligen annorlunda i andra länder? Den allmänna rösträtten i Tyskland kunde för ett ögonblick tjäna såsom verktyg åt Bismarck, men slutligen tvang den Bismarck att bli sitt verk-

tyg. Den kunde för en kort tid komma de ostelbiska junkrarne till godo, men är nu sedan lång tid tillbaka deras fasa. Den allmänna rösträtten kunde 1878 bringa Bismarck i läge och tillfälle att smida socialistlagen såsom vapen åt sig, men mot den visade sig detta vapen äfven slött och bräckligt, tills det slutligen med rösträttens hjälp slogs ur handen på Bismarck. Hade Bismarck 1878 med sin dåvarande majoritet i stället för en polislag stiftat en politisk undantagslag, som ställt arbetarne utan rösträtt, skulle han för en lång tid träffat socialdemokratin hårdare än nu var fallet. Men tvifvelsutän skulle han då också träffat andra klasser. Den allmänna rösträtten är åt två håll omstörtningens alternativ.

Men den allmänna rösträtten är endast en del af demokratin, om än en del, som i längden måste draga de andra delarne med sig på samma sätt som magneten drager till sig de kringströdda järnbitarne. Det går väl långsammare än mången önskar, men trots allt går arbetet framåt. Och socialdemokratin kan icke befordra detta arbete bättre än om den oförbehållsamt, äfven i teorin, ställer sig på den allmänna rösträttens, demokratis fasta grund, med godkännande af de däraf följande konsekvenserna för taktiken.

I praktiken, d. v. s. i sina handlingar, har socialdemokratin i själfva verket alltid gjort det. Men dess litterära representanter ha i sina teoretiska utläggningar ofta förgått sig däremot och skola fortfarande ofta förgå sig på samma sätt. Fraser, hvilka nedskrefvos på en tid, då öfverallt i Europa egendomsprivilegiet oinskränkt härskade, och hvilka under dåvarande omständigheter voro förklarliga och till en viss grad berättigade, men som i våra dagar blott utgöra död vikt, behandlas med en vördnad, som om den socialistiska rörelsens framgång berodde på dem och icke på den lefvande kännedomen om det, som kan göras och nödvändigt måste göras. Eller är det t. ex. någon mening i att fasthålla frasen om proletarietets diktatur i en tid, då öfverallt socialdemokratis representanter i praktiken ställa sig på det parlamentariska arbetets, den proportionella folkrepresentationens och folklagstiftningens grund, hvilket allt står i motsats till diktaturen?¹

Denna fras är i våra dagar så öfverlevnad, att den endast därigenom kan bringas i samklang med verklikheten, att man frångår ordet diktatur dess faktiska betydelse och tillägger det en försvagad sådan. Socialdemokratis hela praktiska verksamhet går ut på att skapa sådana förhållanden och sådana förutsättningar, hvilka möjliggöra och garantera en från konvulsiviska utbrott befriad utveckling af den modärna samhällsordningen till en högre form. Ur medvetandet att vara en högre kulturs pionier hämta dess anhängare ständigt ny hänförelse och nytt mod, därpå hvilas i sista hand den eftersträfvade samhälleliga expropriationens sedliga berättigande. Klassdiktaturen tillhör en lägre kultur, och frånsedt sakens ändamålsenlighet och genomförbarhet måste man betrakta det såsom ett återfall, en politisk atavism, när den tanken uppstår, att det kapitalistiska samhällets öfvergång till socialistiskt nödvändigt måste försiggå under utvecklingsformer, tillhörande en tid, som ännu icke eller blott ofullständigt kände våra dagars metoder vid agitationen för och sträfvandet efter någon viss önskad lag och som dessutom saknade de därför erforderliga organen.

Jag säger uttryckligen öfvergång från det kapitalistiska till det socialistiska samhället, icke ”från det borgerliga samhället” såsom man i våra dagar ofta uttrycker sig. Denna användning af ordet ”borgerlig” är, också den, en atavism eller i hvarje fall en språklig tvetydighet, hvilken måste betecknas såsom en olägenhet för den tyska socialdemokratis fraseologi, i det den bildar en förträfflig utgångspunkt för misstyndningar både från vän och fiende. Skulden ligger här delvis

¹ Jämför t. ex. socialisternas i Offenbach förklaring mot kränkning af den icke socialistiska minoriteten i kommunalrepresentationen och den anslutning, som denna förklaring funnit på en konferens af socialistiska kommunalrådsmedlemmar i provinsen Brandenburg. (”Vorwärts”) 28 dec. 1898.)

hos det tyska språket, som icke äger någon särskild benämning på den med öfriga samhällsmedlemmar likställde borgaren till skillnad från den privilegierade borgaren. Då alla försök att bilda och i språkbruket införa ett speciellt uttryck för antingen det förra eller senare begreppet hittills misslyckats, anser jag det vara bättre att för den privilegierade borgaren och hvad som har afseende på honom använda det främmande ordet bourgeois än att genom begreppets öfversättning med ”borgare” eller ”borgerlig” öppna dörren för alla möjliga missförstånd och missstyrdningar.

I vår tid veta i själfva verket alla, hvad som menas, då man talar om bourgeoisins bekämpande och bourgeoisisamhällets afskaffande. Men hvad betyder det borgerliga samhällets bekämpande eller afskaffande? Hvad betyder det särskildt i Tyskland, i hvars största och ledande stat, Preussen, det ännu måste gälla att först och främst afskaffa den betydande rest af feodalism, som där står i vägen för den borgerliga utvecklingen? Ingen människa hyser den tanken att vilja göra slut på det borgerliga samhället i dess egenskap af civil samhällsordning. Tvärtom.

Socialdemokratin vill icke upplösa detta samhälle och göra alla dess medlemmar till proletärer, den arbetar i stället oafflåtligt på att höja arbetaren ur proletärens sociala ställning till borgarens och sålunda göra borgaredömet eller borgarexistensen allmänna. Den vill icke sätta ett proletäriskt samhälle i det borgerligas ställe, utan en socialistisk samhällsordning i den kapitalistiska ordningens ställe. Det vore väl, om man i stället för att betjäna sig af det förra tvetydiga uttrycksättet ville hålla sig till denna senare, fullt otvetydiga förklaring. Man skulle då också slippa en stor del andra motsägelser, hvilka motståndarna till socialdemokratin icke alldeles utan skäl påvisa mellan dennas fraselogi och praktik. Enstaka socialistiska tidningar använda nu för tiden ett forceradt antiborgerligt språk, som möjligen vore på sin plats, om vi lefde som en anakoretisk sekt, men som är högst oegentligt i en tid, hvilken icke anser det som ett brott mot det socialistiska tänkesättet att inrätta sitt privatlif alltigenom ”bourgeoisismässigt.”¹

Till slut vore äfven att förorda något mera måtta i krigsförklaringarna mot ”liberalismen”. Det är ju sant, att den nyare tidens stora liberala rörelse närmast kommit den kapitalistiska bourgeoisin till godo, och att de partier, som tillägnade sig det liberala namnet, voro eller småningom blefvo kapitalismens skyddsvakter. Dessa partier och socialdemokratin måste naturligtvis vara hvarandras motståndare. Hvad åter beträffar liberalismen som världshistorisk rörelse, är socialismen icke blott dess efterföljare i tiden, utan äfven, ifråga om det ideella innehållet, dess legitime arfvinge, såsom det för öfrigt visar sig vid hvarj e principfråga, hvartill socialdemokratin har att taga ställning. Så snart någon af det socialistiska programmets ekonomiska fordringar hotat att genomföras på sådant sätt eller under sådana omständigheter, att frihetens utveckling därigenom kommit att allvarligt riskeras, har socialdemokratin aldrig dragit sig för att taga ställning däremot. Den stats-borgerliga frihetens skyddande har alltid stått högre för densamma än uppfyllandet af den ena eller andra ekonomiska fordran. Den fria personlighetens utbildande och skyddande är målet för alla socialistiska åtgärder, äfven dem, hvilka till det yttre visa sig som

¹ I denna punkt var Lassalle vida mer logisk än vi i dag äro. Väl gjorde han sig skyldig till stor ensidighet, då han uteslutande från det politiska privilegiet härledde begreppet ”bourgeois” i stället för att se dess ursprung samtidigt i den ekonomiska maktställningen. Men för öfrigt var han nog realist för att från början bryta udden af denna osanning, i det han i ”Arbeiterprogramm”, förklarade : ”I det tyska språket skulle ordet bourgeois öfversättas med borgare. Men denna betydelse har det icke för mig. Borgare äro vi alla – arbetaren, småborgaren, storborgaren o. s. v. Ordet bourgeois har fastmera under historiens gång kommit att beteckna en bestämd politisk riktning”. (Lassalles' verk II. Sid. 27). Hvad Lassalle på samma ställe säger om sansculottismens bakåtvända logik, kan särskildt rekommenderas åt skönlitterära författare, som studera borgareklassen ”naturalistiskt” på restauranten och cafeet och sedan bedöma hela klassen efter densammas torra frukter alldeles som filistern i krogkunden tror sig se typen för den moderna arbetaren. Jag skyr icke att förklara, att jag anser borgareklassen – den tyska icke undantagen – ännu i det stora hela ej blott ekonomiskt, utan äfven moraliskt ganska sund.

tvångsåtgärder. En noggrann undersökning af dessa skall alltid visa, att det därvid är fråga om ett tvång, som skall *öka* samhällets allmänna frihet, d. v. s. skänka frihet åt *vidare* kretsar och mera frihet, än det borttager. Den lagstadgade normalarbetsdagen t. ex. är faktiskt en bestämmelse om minimifriheten, ett förbud att dagligen sälja sin frihet för längre tid än ett bestämdt antal timmar och står såsom sådant i princip på samma grund som det äfven af liberalerna gillade förbudet att för lifstiden sälja sig till personligt slafveri. Det är så till vida icke någon tillfällighet, att det första land, där normalarbetsdagen genomfördes, var Europas demokratiskt mest framskridna stat, Schweiz. Demokratin är blott den politiska formen för liberalism. Såsom motrörelse till nationernas underkastande under från yttre håll påtvingade eller blott på tradition hvilande institutioner hade liberalismen till en början sökt sitt förverkligande såsom princip för tidernas och nationernas suveränitet, hvilka båda principer utgjorde det eviga diskussionsämnet för sjuttonde och adertonde århundradets statsrättsfilosofer, till dess Rousseau i sitt samhällsföredrag uppställde dem som grundvillkor för hvarje författnings rättsgiltighet och franska revolutionen – i den af Rousseaus anda fyllda demokratiska författningen af 1793 – proklamerade dem såsom oförytterliga människorättigheter.¹

Författningen af 1793 var det följdriktiga uttrycket för den tidens liberala idéer, och huru litet den stod i vägen för socialismen visar en flyktig öfverblick af dess innehåll. Babeuf och ”de jämlike” sågo också i densamma en förträfflig utgångspunkt för förverkligandet af sina kommunistiska sträfvanen och ställde i enlighet därmed återupprättandet af 1793 års konstitution i spetsen för sina fordringar. Hvad som senare utgaf sig såsom politisk liberalism, var endast en försvagad form däraf, anpassad så, att den motsvarade och tillfredsställde det kapitalistiska borgaredömet behof efter den gamla regimens störtande, alldeles som den s. k. manchesterläran endast var en försvagad och ensidig framställning af de grundsatser, som den ekonomiska liberalismens klassiker uppställt. I själfva verket finnes icke en enda liberal tanke, som icke i fråga om idéinnehållet också tillhör socialismen. Till och med principen om det ekonomiska själfansvaret, som till utseendet så fullkomligt tillhör manchesterläran, kan enligt min mening hvarken teoretiskt förnekas af socialismen eller under några tänkbara omständigheter försättas ur verksamhet. Utan ansvar ingen frihet; teoretiskt kunna vi tänka, hur vi vilja, om människans handlingsfrihet, praktiskt måste vi utgå från ansvaret som grundval för sedelagen, ty endast under denna förutsättning är en samhällsmoral möjlig. Och likaså är i kommunikationernas tidsålder, i våra milliontals medlemmar omfattande stater ett sundt socialt lif omöjligt, om icke det ekonomiska själfansvaret förutsättes hos alla, som äro i stånd att arbeta. Erkännandet af det ekonomiska själfansvaret är det af individen lämnade vederlaget åt samhället för de tjänster, som detta visar eller erbjuder honom.

Det må tillåtas mig att här citera några satser ur min redan omnämnda artikel ”Die sozialpolitische Bedeutung von Raum und Zahl”.

”I en öfverskådlig framtid är det blott i fråga om graden som någon förändring kan inträda beträffande de arbetsdugliga samhällsmedlemmarnas ekonomiska *själfansvarighet*. Arbetsstatistiken kan utvidgas högst väsentligt, arbetsförmedlingen mycket fullkomnas, *omväxlingen* i arbetet underlättas och en viss *rätt* till arbete utbildas, hvilket allt skulle medföra en ofantligt mycket större säkerhet i tillvaron och lättnad i val af yrke än under nuvarande förhållanden. De högst utbildade organen för den ekonomiska själfhjälpen – de stora fackföreningarna – visa i detta afseende redan vägen, som utvecklingen med sannolikhet kommer att taga... Då starka fackföreningar redan nu tillförsäkra sina arbetsdugliga medlemmar en viss rätt till sysselsättning; då

¹ ”Suveräniteten hvilar hos folket. Den är odelbar och oförytterlig. Art. 25. ”Ett folk har alltid rätt att revidera, reformera och ändra sin författning. Ingen generation kan binda en följande generation vid sina lagar.” Art. 28.

de för arbetsgifvarne göra det mindre tillrådligt att utan mycket giltiga, äfven af fackföreningen godkända skäl afskeda en fackföreningsmedlem; då de vid sin arbetsanvisning taga hänsyn såväl till den ordning, hvori anmälningen inkommit, som till behofvet, så äro redan däri fingervisningar gifna till den demokratiska arbetsrättens utveckling.” (”Neue Zeit”, XV, 2, s. 141). Andra ansatser till en sådan finnas för närvarande i yrkesdomstolarna, arbetarekamrarna och liknande institutioner, i hvilka den demokratiska själfförvaltningen, om än ofullkomligt, tagit sig uttryck. Å andra sidan skall utan tvifvel utvidgningen af de offentliga institutionerna, särskildt i fråga om uppfostringsväsen och ömsesidighetsinrättningar (försäkringsföreningar etc.), mycket bidraga till att afkläda den ekonomiska själfansvarigheten dess svårigheter. Men rätt till arbete i den meningen, att staten garanterar hvar och en sysselsättning i hans yrke, är för en öfverskådlig framtid fullkomligt osannolik och icke ens önskvärd. Hvad dess förespråkare ville, kan med fördel för samhället blott uppnås på den angifna vägen, d. v. s. genom kombination af olika organ, och likaså kan den allmänna arbetsplikten utan dödande byråkratism endast förverkligas på detta sätt. I så stora och invecklade organismer som våra modärna kulturstater och deras industricentra skulle en absolut rätt till arbete blott verka desorganiserande, blott vara ”tänkbar såsom källa till förhatliga villkor och eviga tvister”.

Liberalismen hade den historiska uppgiften att spränga de bojor, hvilka medeltidens ännu bundna samhällsekonomi och däremot svarande rättsinstitutioner pålade samhällsutvecklingen. Att den närmast erhöill bourgeoisliberalismens fasta gestalt hindrar icke, att den i verkligheten är uttryck för en långt mera omfattande samhällsprincip, hvars fulländning socialismen kommer att blifva. Socialismen vill icke införa något nytt tvång af ena eller andra slaget. Individens skall vara fri – icke i den metafysiska mening, som anarkisterna drömma om, d. v. s. fri från alla plikter mot samhället, utan fri från hvarje ekonomiskt tvång i sitt handlande och val af yrke.

d) Socialdemokratins närmaste uppgifter.

”Und was sie ist, das wage sie zu scheinen”

Schiller, Maria Stuart.

Ett partis uppgifter bestämmas af en mångfald faktorer: af den allmänna ekonomiska, politiska, intellektuella och moraliska utvecklingen inom området för dess verksamhet, af naturen hos de partier, som verka bredvid eller i motsatt riktning till detsamma; af naturen hos de medel, som stå detsamma till buds, och af en mängd subjektiva ideologiska faktorer beträffande partiets allmänna mål och dess uppfattning af bästa vägen till detta måls uppnående. Som bekant råda ännu stora olikheter i det första afseendet mellan de olika länderna. Till och med i länder på ungefär samma industriella utvecklingsstadium finna vi mycket betydande politiska olikheter och likaså stora olikheter i folkens själsriktning. Det geografiska läget, i folkets lif inrotade vanor, nedärfda samhällsinrättningar och traditioner framkalla olikheter i ideologin, hvilken blott långsamt underkastar sig inflytandet af denna utveckling. Äfven då socialistiska partier ursprungligen tagit samma förutsättningar till utgångspunkt för sin verksamhet, ha de under tidernas lopp tvingats att anpassa sin verksamhet efter de egna ländernas speciella förhållanden. I ett gifvet ögonblick kan man därför med anspråk på giltighet för alla länder visserligen uppställa allmänna grundsatsar för den socialdemokratiska politiken, men icke ett för alla länder lika gällande aktionsprogram.

Som vi påvisat i föregående kapitel, är demokratin socialismens förutsättning i vida högre grad, än det mångenstädes ofta antages, d. v. s. den är det icke blott i egenskap af medel, utan äfven till sitt innehåll. Utan vissa demokratiska inrättningar och traditioner vore våra dagars socialistiska samhällslära öfver hufvud icke möjlig, funnes väl en arbetarörelse, men ingen socialdemokrati.

Hvilken den teoretiska förklaringen af den moderna socialistiska rörelsen än må vara, är denna faktiskt en produkt af det inflytande, som de under franska revolutionen uppkomna och genom den allmängiltiga vordna rättsbegreppen utöfvat på industriarbetarnes kamp för högre lön och kortare arbetstid. Denna senare skulle fortfara äfven utan de förra, liksom det utan dem och före dem fanns en med urkristendomen sammanhängande folkkommunism.¹ Men denna folkkommunism var mycket obestämd och halft mystisk, och utan att kunna bygga på de nämnda rättsinstitutionerna och rättsuppfattningarna, hvilka åtminstone till stor del nödvändigt åtfölja den kapitalistiska utvecklingen, skulle arbetarörelsen sakna det inre sammanhanget, liksom, för att gifva en något så när motsvarande bild, fallet i våra dagar är i Orienten. En politiskt rättslös arbetareklass, med bristfällig undervisning och uppvuxen i vidskepelse, kan väl konspirera i smått och någon gång göra uppror, men aldrig åstadkomma en socialistisk rörelse. Det behöfs öppen blick och tämligen utvecklade rättsmedvetande för att af en tillfälligt revolterande arbetare göra en socialist. Politiska rättigheter och skolundervisning intaga därför öfverallt ett framstående rum på de socialdemokratiska programmen.

Detta i allmänhet. Det ligger icke inom ramen för detta arbete att göra en värdesättning af de socialistiska aktionsprogrammets enskilda punkter. Hvad särskildt det tyska Erfurterprogrammets närmaste fordringar angår, känner jag mig ingalunda frestad föreslå några ändringar i dessa. Liksom väl hvarje socialdemokrat anser jag icke alla punkterna lika viktiga eller ändamålsenliga. Så är det t. ex. min åsikt, att den kostnadsfria rättskipningen och rättshjälpen under nuvarande förhållanden blott böra komma till användning inom vissa gränser, att visserligen sådana åtgärder böra vidtagas, som göra det möjligt för den medellöse att söka sin rätt, men att det icke föreligger något trängande behof att låta staten öfvertaga kostnaderna för våra dagars många egendomsprocesser och helt förstatliga den juridiska rättshjälpen. Då de nuvarande lagstiftarne, om än af andra skäl, icke vilja veta af någon sådan reform, men en socialistisk lagstiftning icke utan en fullständig omdaning af rättsväsendet eller blott i mån af nya rättsinstitutioners tillkomst, såsom t. ex. yrkesdomstolarne, skulle kunna skrida till genomförande af denna reform, kan emellertid denna fordran lugnt kvarstå såsom angifvande den eftersträfvade utvecklingen.

För öfrigt gaf jag redan 1891 i en uppsats om de programförslag, som då stodo under diskussion, mycket tydligt uttryck åt mitt tvifvel på ändamålsenligheten af denna fordran i dess nuvarande form och förklarade, att den ifrågavarande paragrafen sade ”för mycket och för litet”. (”Neue Zeit”, IX, 2, s. 821.) Uppsatsen tillhör en artikelserie, som K. Kautsky och jag gemensamt skrefvo angående programfrågan och där de tre första artiklarna uteslutande äro Kautskys arbete, under det den fjärde skrefs af mig. Ur den må här ytterligare citeras två satser, som ange den ståndpunkt, jag den tiden intog beträffande socialdemokratins praxis, och som visa, huru mycket eller litet jag sedan dess ändrat mina åsikter.

”Att helt enkelt fordra statsunderhåll för alla arbetslösa innebär, att icke blott den, som icke kan finna arbete, utan äfven den, som icke vill finna arbete, skulle hänvisas till statens grytor... Man behöfver verkligen icke vara anarkist för att i de eviga hänvisningarna till staten finna för mycket af det goda... Vi vilja fasthålla grundsatsen, att den modärna proletären visserligen är fattig, men icke någon tiggare. I denna skillnad ligger en hel värld, ligger vår kamps natur, förhoppningen om vår seger.”

”Uttrycket ”de stående härarnes omdaning till folkförsvar” i stället för ”stående härar” föreslå vi därför, att det anger målet och likväl lämnar partiet fria händer att redan nu, eftersom de stående

¹ Under mina tidigare agitationsmöten har det ofta händt mig (och säkert äfven andra), att arbetare eller handtverkare, hvilka första gången hört ett socialistiskt föredrag, vid mötets slut kommit till mig och förklarat, att det, jag sagt, alltsammans redan stode i bibeln; de kunde punkt för punkt visa mig de olika ställena.

härarnes upplösning icke omedelbart är möjlig, fordra sådana åtgärder, hvilka åtminstone i möjligaste mån minska motsatsen mellan armé och folk, såsom t. ex. den särskilda militära rättskipningens upphäfvande, tjänstetidens minskning etc. etc.”

Då frågan ”stående här eller milis” nyligen varit föremål för lifliga diskussioner, kan det vara på sin plats att här inskjuta några anmärkningar i ämnet. För det första anser jag, att frågan i denna affattning är oriktigt uppställd. Det borde heta: regeringshär eller folkhär. Därmed skulle frågans politiska sida redan på förhand utan någon tvetydighet, klargöras sålunda: skall hären vara de regerandes verktyg eller utgöra nationens väpnade skyddsvakt, skall den i sista hand mottaga order från kronan eller från folkrepresentationen, skall den aflägga ed till en i spetsen för nationen stående person eller till folkrepresentationen och på författningen? För socialdemokrater kan svaret icke vara tvifvelaktigt. Visserligen är hvarken folkrepresentationen socialistisk eller författningen demokratisk, och sålunda skulle en hvar, som lyckas under folkrepresentationen, alltid kunna användas till att undertrycka minoriteter eller verkliga majoriteter, som blott äro i minoritet inom parlamentet. Men mot sådana möjligheter gifves det icke någon räddande formel, så länge öfver hufvud en del af nationen är under vapen och har att taga order från nationens representation. Till och med den s. k. ”allmänna folkbeväpningen” vore med den nuvarande tekniken enligt min mening blott ett illusoriskt skydd mot den organiserade beväpnade makten och skulle, såvida icke redan sammansättningen af denna makt skyddar folket mot våld – något, som alltmer blir fallet vid allmän värneplikt – blott medföra onödiga offer å ömse sidor. Då den i vår tid ännu vore nödvändig, skulle den aldrig beviljas af politiska orsaker, och där den kunde genomföras, vore den öfverflödig. Så mycket jag än önskar, att ett kraftigt, oförskräckt släkte måtte fostras, lika litet är för mig den allmänna folkbeväpningen ett socialistiskt ideal. Lyckligtvis vänja vi oss alltmer att afgöra politiska tvistefrågor på annat sätt än med kulor och krut.

Så långt den politiska sidan af frågan. Beträffande den ekonomiska (utbildning, tjänstetid etc.) erkänner jag öppet, att jag icke är tillräckligt fackman för att äga en bestämd mening. De exempel från äldre tider, som tala för snabbt inöfvade arméer (revolutionskrig, frihetskrig), kunna icke helt enkelt tillämpas på den nuvarande krigföringens fullkomligt förändrade villkor, och de erfarenheter, som nyligen gjorts med frivilliga i grekisk-turkiska och spansk-amerikanska kriget, anser jag icke utan vidare kunna användas med afseende på de möjligheter, med hvilka Tyskland har att räkna. Ty äfven om jag är af den åsikten, att man i våra kretsar ofta öfverdrifver den ”ryska faran” eller söker den där, hvarest den kanske minst är att frukta, medger jag dock, att ett land, hvars stora flertal af befolkningen består af politiskt viljelösa, i hög grad okunniga bönder, alltid kan blifva en fara för sina grannar. I ett sådant fall gäller det därför att vara i stånd att så hastigt som möjligt öfverflytta kriget till fiendens eget land och föra det i detta, då i moderna länder krig i det egna landet redan är halft nederlag. Frågan är således den, om en milisarmé är i besittning af den slagfärdighet, säkerhet och sammanhållning, som borga för ett sådant resultat, och hur lång utbildning under fanorna, som erfordras därtill. I detta afseende låter enligt min mening för närvarande endast så mycket med visshet sägas, att genom lämplig utbildning af ungdomen till försvarsduglighet och undanrödjande af alla spår och kvarlevor från paradexercisen, måste en mycket betydande nedsättning af tjänstetiden blifva möjlig, utan att nationens försvarskraft lider det minsta intrång. Därvid spelar visserligen den goda viljan hos dem, som stå i spetsen för armén en stor roll, men denna goda vilja kan folkrepresentationen redan nu upphjälpa genom tryck på militärbudgeten. Liksom i fråga om fabrikslagstiftningen skulle äfven här en framtvingen nedsättning af tjänstetiden möjliggöra mycket, som skråandan och de enskilda intressena förklara ”omöjligt”. Jämte den nödvändiga förändringen af arméns politiska ställning är sålunda – såvida man öfver hufvud lägger någon vikt vid upprätthållandet af ett jämväl till angrepp dugligt försvar – den första frågan icke den, om milis eller icke, utan hvilken förkortning af tjänstetiden, som

omedelbart och – steg för steg – sedermera kan företagas, utan att Tyskland utsättes för någon fara från sina grannstater.

Har emellertid socialdemokratin såsom arbetareklassens och fredens parti intresse af att upprätthålla den nationella försvarsförmågan? Från flera synpunkter ligger frestelsen nära att besvara denna fråga med nej, i synnerhet om man utgår från det kommunistiska manifestets sats: ”Proletären har icke något fädernesland.” Denna sats kunde möjligen gälla de rättslösa, från det offentliga lifvet utestängda arbetarne under fyrtiotalet, men har i vår tid, trots den oerhördt stegrade samfärdseln mellan nationerna, till stor del förlorat sin sanning och förlorar den alltmer, allteftersom arbetaren genom socialdemokratins inflytande öfvergår från proletär till – borgare. Arbetaren, som i stat, kommun etc. är en med öfriga medborgare lika berättigad valman och därigenom delägare i nationens gemensamma rikedom, arbetaren, hvars barn samhället utbildar, hvars hälsa det skyddar, och hvilken det försäkrar mot olycksfall, äger ett fädernesland, utan att därför upphöra att vara världsborgare, liksom nationerna komma hvarandra närmare, utan att därför upphöra att föra sitt eget lif. Det kan förefalla mycket bekvämt, om alla människor en dag komme att tala samma språk. Men hvilket behag, hvilken källa till andliga njutningar ginge icke därmed förlorade för framtidens människor! En fullständig upplösning af nationerna är icke någon vacker dröm och kan i hvarje fall icke väntas i en öfverskådlig framtid. Lika litet som det är önskvärdt, att någon af de andra stora kulturnationerna förlorar sin själfständighet, lika litet kan det vara likgiltigt för socialdemokratin, om den tyska nationen, som redligt lämnat och fortfarande lämnar sin andel i nationernas kulturarbete, undantränges ur nationernas rådslag.

Man talar mycket i våra dagar om den politiska maktens eröfring genbm socialdemokratin, och med den styrka, som denna uppnått i Tyskland, är det åtminstone icke omöjligt, att någon politisk tilldragelse i en nära framtid kan lämna den afgörande rollen i dess händer. Men då grannfolken ännu icke kommit lika långt, skulle socialdemokratin just då, i likhet med independenterna under den engelska och jakobinerna under den franska revolutionen, tvingas att vara nationell, såvida den ville försvara sitt herravälde, d. v. s. den hade att ådagalägga sin lämplighet och duglighet som ledande parti eller klass genom att visa sig vuxen uppgiften att med lika omsorg tillvarataga klassintresset och det nationella intresset.

Jag skrifver detta utan spår af chauvinism, som jag hvarken har anledning eller orsak att hysa, utan blott som en objektiv undersökning af de plikter, hvilka i en dylik situation skulle uppstå för socialdemokratin. För mig står internationaliteten lika högt i dag som någonsin förr, och jag tror icke, att den på något sätt kränkes af de grundsatser, som utvecklats i ofvanstående rader. Blott i det fall, att socialdemokratin skulle inskränka sig till doktrinär propaganda och socialistiskt experimenterande skulle den i de nationalpolitiska frågorna fortfarande kunna stanna vid en rent kritisk hållning. Men den politiska verksamheten är redan i och för sig en kompromiss med den icke socialistiska världen och tvingar till åtgärder, som från början icke äro socialistiska. Då utvecklingen hunnit längre, skall det nationella anses lika socialistiskt som det municipala. Redan nu kalla sig gärna socialister i demokratiska stater för nationalist och tala utan tvekan om jordens nationalisering o. d. i stället för att inskränka sig till uttrycket socialisering, som är obestämdare och mera ett provisoriskt uttryck än en förbättring af det förra ordet. I det föregående är redan den principiella syn punkt angifven, ur hvilken socialdemokratin under nuvarande förhållanden har att betrakta *utrikespolitiken*. Äfven om arbetaren ännu icke är verklig, hel medborgare, är han likväl icke i den mening rättslös, att de nationella intressena kunna vara honom likgiltiga. Och om socialdemokratin ännu icke är vid makten, intager den likväl en maktställning, hvilken ålägger den vissa förpliktelser. Dess ord falla tungt i den politiska vågskålen. Med härens nuvarande sammansättning och den fullständiga ovissheten om den moraliska verkan af skjutvapen med liten kaliber skall regeringen betänka sig mer än tio gånger, innan den inlåter sig på

ett krig, som har socialdemokratien till afgjord motståndare. Äfven utan den berömda storstrejken kan sålunda socialdemokratien inlägga sitt tungt vägande, om än icke afgörande ord för fredens upprätthållande och skall, i enlighet med Internationalens gamla devis, göra detta lika ofta och energiskt som det är nödvändigt och möjligt. Då konflikter uppstå med andra nationer och direkt samförstånd icke är möjligt, skall den också i enlighet med sitt program verka för konflikters biläggande genom skiljedom. Det finns emellertid ingenting, som tvingar socialdemokratien att afstå från skyddandet af nuvarande eller framtida tyska intressen, äfven om engelska, franska eller ryska chauvinister taga anstöt af de därför erforderliga åtgärderna. När det på tysk sida icke endast är fråga om enskilda gruppers önskingar och särintressen, betydelslösa eller direkt skadliga för det allmänna, utan då det verkligen gäller för nationen viktiga intressen, får internationalismen icke bli anledning till svag eftergifvenhet mot utländska intressenters anspråk.

Detta är icke någon ny uppfattning, utan helt enkelt en sammanfattning af den tankegång, som låg till grund för nästan alla uttalanden af Marx, Engels och Lassalle i utrikespolitiska frågor. Det är icke heller någon för freden farlig hållning, som därmed förordas. I våra dagar börja nationerna icke så lätt krig, och ett fast uppträdande kan under vissa förhållanden vara för freden tjänligare än fortsatt eftergifvenhet.

För mången gäller teorin om den europeiska jämvikten som öfverlevnad, och i sin gamla form är den det äfven. Men i förändrad gestalt spelar ännu makternas jämvikt en stor roll vid internationella stridsfrågors afgörande. Genomförandet af någon viss åtgärd är alltjämt beroende af, hur stark den kombination af makter är, som söker främja eller hindra densamma. Att för sådana fall tillförsäkra sig rätt att ha ett ord med i laget anser jag vara en legitim uppgift för den tyska utrikespolitiken, och att af princip motsätta sig de därför erforderliga åtgärderna anser jag falla utom området för socialdemokratins uppgifter.

För att välja ett bestämdt exempel. Kiautschoubuktens arrendering blef på sin tid mycket skarpt kritiserad af Tysklands socialistiska press. Så långt denna kritik gällde de omständigheter, under hvilka arrenderingen försiggick, var den socialdemokratiska pressen i sin fulla rätt, ja, fyllde sin plikt. Icke mindre riktigt var det att motsätta sig inledandet eller befordrandet af en politik, som gick ut på Kinas uppdelning, då denna uppdelning alldeles icke ligger i Tysklands intresse. Men då några tidningar gingo ännu längre och förklarade, att partiet under alla omständigheter och af princip måste fördöma buktens förvärfvande, kan jag icke ansluta mig därtill.

Tyska folket har icke något intresse af, att Kina delas och Tyskland erhåller sitt stycke af Midtens rike. Men tyska folket har stort intresse af, att Kina icke blir ett rof för andra nationer, att Kinas handelspolitik icke underordnas en enskild främmande makt eller en koalition af främmande makter – kortligen, att Tyskland i afseende på alla frågor, som röra Kina, kan inlägga ett vägande ord. Dess handel med Kina fordrar en sådan inblandningsrätt. Så till vida som förvärfvandet af Kiautschoubukten är ett medel att tillförsäkra Tyskland denna rätt och stärka den – och att det bidrager därtill, kan svårigen bestridas – ligger däri enligt min mening en anledning för socialdemokratien att icke principiellt taga parti däremot. Bortsedt från det sätt, hvarpå förvärfvandet inleddes, och de vackra tal, med hvilka det ledsagades, var förvärfvandet ingalunda något dåligt drag af den tyska utrikespolitiken.

Det gäller skyddandet af den fria handeln med och i Kina. Ty därom kan icke råda något tvifvel, att äfven utan detta förvärfvande Kina i stigande grad skulle dragits in i den kapitalistiska ekonomin, att äfven därför utan Ryssland skulle fortsatt sin utvidgningspolitik och vid första tillfälle ockuperat de mandschuriska hamnarna. Frågan var alltså den, om Tyskland lugnt skulle åse, huru Kina genom det ena fullbordade faktum efter det andra alltjämt råkade i större beroende af Ryssland, eller tillförsäkra sig en ställning för att med hjälp af denna äfven under normala förhållanden

alltid kunna göra sitt inflytande gällande på sakernas utveckling i Kina i stället för att nöja sig med för sent framburna protester. Så tillvida afsåg och afser arrenderingen af Kiautschoubukten, hvad för öfrigt än sagts därom, tillvaratagande af Tysklands framtida intressen i Kina, och så tillvida skulle äfven socialdemokratin kunna godkänna densamma, utan att det ringaste bryta mot sina principer.

Emellertid kan det med den nuvarande oansvarigheten i Tysklands utrikespolitiska ledning alldeles icke vara fråga om dennas positiva understödjande, utan blott om den riktiga motiveringen för socialdemokratins negativa hållning. Utan garanti för, att sådana företag icke bakom ryggen på folkrepresentationen användas till andra än de angifna ändamålen, t. ex. såsom medel att uppnå någon mindre framgång för dagen med prisgifvande af framtidens större intressen – utan sådan säkerhet kan socialdemokratin icke taga någon andel i ansvaret för utrikespolitiska åtgärder.

Som man ser, öfverensstämmer den här utvecklade teorin för bedömandet af de utrikespolitiska frågorna tämligen noga med den praxis, som hittills följts af socialdemokratin. Huruvida den i sina principiella förutsättningar öfverensstämmer med den inom partiet härskande åskådningen, är det icke meningen att här undersöka.

I stort sedt spelar i dylika frågor traditionen en vida större roll än vi tro. Det ligger i alla framåtsträfvande partiers natur att lägga blott ringa vikt vid redan genomförda förändringar. De ha sin hufvudsakliga uppmärksamhet riktad på det, som ännu icke omgestaltats, en böjelse hos partier, som, då det gäller uppställandet af bestämda mål, både är berättigad och nyttig. Genomträngda här af förfalla dylika partier lätt till den vanan att längre, än som är nyttigt och nödvändigt, fasthålla vid öfverlefvade åsikter, hvilkas förutsättningar i mycket ändrat sig. De förbise eller underskatta dessa förändringar, de söka mera efter bevis för riktigheten af sina åsikter, än de med stöd af alla inverkan omständigheter och förhållanden undersöka frågan, huruvida icke deras egna åsikter under tiden öfvergått till fördomar.

En dylik apriorisk åskådning synes mig ofta spela en roll vid behandlingen af *kolonialfrågan*.

Principiellt är det för socialismen och arbetarerörelsen alldeles likgiltigt, om nya kolonier i våra dagar medföra goda resultat eller icke. Föreställningen om, att socialismens förverkligande skulle fördröjas af koloniernas utbredning, bero i sista hand på den föråldrade åsikten, att socialismens genomförande är beroende af den tilltagande minskningen af de förmögnas antal och massornas stigande fattigdom. Att den förra är en saga, har förut visats, och utarmningsteorin är nu tämligen allmänt uppgifven, om icke rent ut och med alla konsekvenser, så åtminstone på det sätt, att man försöker gifva den en annan tydning.¹ Men äfven om den vore riktig, äro de tyska kolonier, om

¹ Ett sådant borttydningsförsök gör H. Cunow i sin artikel om sammanstörtningsteorin. När Marx i första bandet af *Das Kapital* talar om det "växande eländet", som inträder under den kapitalistiska produktionens fortgång, förstår man därmed, skrifver han, "icke en absolut tillbakagång i arbetarens ekonomiska ställning", utan "blott en tillbakagång i hans samhälleliga ställning i förhållande till den fortskridande kulturella utvecklingen, d. v. s. i förhållande till den ökade produktiviteten och de allmänna kulturbehovens stegring. "Elände är ett relativt begrepp." Det, som för den ene, sin arbetsgifvare i bildningsgrad underlägsne arbetaren af en viss kategori synes som ett eftersträfvansvärdt mål, det kan för den yrkeslärd arbetaren af en annan kategori, måhända andligt öfverlägsen sin arbetsgifvare, synas som ett sådant oerhördt "elände och förtryck", att han med harm reser sig däremot." ("*Neue Zeit*," XVII, i).

Tyvär talar Marx på det ifrågavarande stället icke blott om det stigande eländet, förtrycket, utan äfven om "slafveriet, urartningen, utplundringen". Skola vi nu också fatta dessa begrepp i nämnda – pickwickska mening? Antaga en arbetarens urartning, som blott är en relativ urartning i förhållande till det sedliga tillståndets allmänna höjning? Jag är icke böjd därför och antagligen icke heller Cunow. Nej, Marx talar helt positivt på det ifrågavarande stället om ett "beständigt aftagande antal storkapitalister", hvilka "draga alla fördelar" af den kapitalistiska omdaningsprocessen, och en tillväxt af "eländet, förtrycket" etc. ("*Das Kapital*", Band I, Kap. 24, 7.) På detta motsatsförhållande kan man bygga sammanstörtningsteorin; på det moraliska elände, som förorsakas af andligt

hvilka det nu är fråga, ännu icke på länge i stånd att så hastigt återverka på de sociala förhållandena i hemlandet, att de ett enda år skulle kunna fördröja en katastrof. I detta afseende har den tyska socialdemokratin ingenting att frukta af tyska rikets kolonialpolitik. Och just emedan utvecklingen af de kolonier, hvilka Tyskland förvärfvat (och detsamma gäller om dem, som ännu skulle kunna förvärfvas), skall taga så lång tid i anspråk, att det icke på många år kan bli tal om någon nämnvärd återverkan på landets sociala förhållanden, kan den tyska socialdemokratin utan förutfattad mening behandla äfven frågan om dessa kolonier. Om en allvarlig återverkan af kolonialväldet på Tysklands politiska förhållanden kan det icke en gång vara tal. Marinchauvinismen står otvifvelaktigt i nära förbindelse med kolonialchauvinismen och hämtar näring ur denna. Men den skulle fortfara äfven utan den senare, liksom Tyskland hade en flotta, långt innan det tänkte på att förvärfva kolonier. Det bör emellertid erkännas, att detta sammanhang är det, som fortfarande är bäst ägnadt att rättfärdiga ett principiellt bekämpande af kolonialpolitiken.

Väl finnes anledning för öfrigt att vid koloniers förvärfvande strängt undersöka deras värde och framtidsmöjligheter samt skarpt kontrollera såväl de in-föddes godtgörelse och behandling som den öfriga förvaltningen, men däremot finnes ingen anledning att betrakta sådant förvärf såsom något på förhand förkastligt. Den politiska ställning, som socialdemokratin intager på grund af det nuvarande regeringssystemet, förbjuder densamma att beträffande dessa saker intaga en annan hållning än en kritiserande, och frågan, om Tyskland för närvarande behöfver kolonier, kan med afseende på de kolonier, som ännu stå att erhålla, med fullt fog besvaras med nej. Men äfven framtiden har sina fordringar på oss. Om vi taga i betraktande, att Tyskland för närvarande importerar en betydande mängd kolonialprodukter, måste vi säga oss, att den tid en gång kan komma, då det vore önskligt, att åtminstone en del af dessa produkter hämtades från egna kolonier. Vi må föreställa oss utvecklingens gång i Tyskland så snabb, som den gärna är möjlig, vi kunna likväl icke hängifva oss åt den illusionen, att ett flertal andra länder i en nära framtid skola öfvergå till socialismen. Men om det icke är förkastligt att njuta af de tropiska plantagernas produkter, kan det icke heller vara förkastligt att själf gripa sig an med sådan odling. Det afgörande är här icke om, utan *huru*. Det är hvarken nödvändigt, att europeers besättande af tropiska länder skall medföra faror och fördärf för de infödda, ej heller har så alltid varit fallet. Dessutom kan man blott med vissa förbehåll tillerkänna vildarne rätt till den af dem innehafda jorden. Den högre kulturen har här i sista hand också den högre rätten. Icke jordens eröfring, utan dess odling ger den historiska rätten till densammas tillgodogörande.¹

Dessa äro de väsentliga synpunkter, som enligt min mening borde vara bestämmande för socialdemokratins ställning till de kolonialpolitiska frågorna. De skulle i praktiken icke åstadkomma någon nämnvärd förändring i partiets voteringar, men jag upprepar det, det kommer an icke blott på hur det röstas i ett gifvet fall, utan äfven på de skäl, med hvilka röstningen motiveras.

Det finns personer inom socialdemokratin, för hvilka hvarje försvar af de nationella intressena framstår som chauvinism eller som angrepp på proletariatets internationalitet och klasspolitik. Liksom på sin tid Domela Nieuwenhuis förklarade Bebels bekanta uttalande, att socialdemokratin i händelse af angrepp från Rysslands sida skulle gripa till vapen för Tysklands försvar, för chauvinism, så fann också herr Belfort Bax en förkastlig jingoism i ett liknande uttalande af H.

underlägsna förmän och som förekommer i alla hierarkiska organisationer, kan man det icke.

I förbigående sagdt är det en tillfredställelse för mig att se, hur Cunow blott därigenom kan bringa de satser, på hvilka sammanstörtningsteorin hvilar, i öfverensstämmelse med verkligheten, att han plötsligt låter arbetare af olika kategorier uppträda med fullständigt sociala begrepp. Är detta också engelska arbetare ?

¹ Till och med ett helt samhälle, en nation, ja, alla en viss tids samhällen tillsammans äro icke jordens ägare. De äro blott innehafvare af nyttjanderätten och hafva såsom bon i pa tres fam il i as att i förbättradt skick öfverlämna den till efterföljande generationer." (Marx "Kapital", III, 2, s. 309.)

M. Hyndman.¹

Det måste emellertid medgifvas, att det icke är lätt att bestämma de gränser, vid hvilka förfäktandet af den egna nationens intressen upphör att vara berättigadt och öfvergår till patentpatriotism; men botemedlet mot öfverdrifter åt detta håll ligger säkerligen icke i ännu större öfverdrift åt andra sidan. Det är snarare att söka i flitigt tankeutbyte mellan de olika kulturstaternas demokratier och i understödandet af alla för freden verksamma faktorer och institutioner.

Låt oss emellertid återvända till frågan om partiprogrammets närmaste fordringar. Om några af dessa hittills alls icke eller blott i form af vissa reformkraf uppställts på dagordningen för partiets agitation och parlamentariska verksamhet, så är med afseende på andra målet redan framflyttadt längre än programmet fordrar. Så t. ex. fordrar detta, att industriarbete förbjudes för barn under fjorton år; på arbetareskyddskongressen i Zürich 1897 betecknades däremot femton år såsom lägsta åldergränsen för dylikt barnarbete, och för åtskilliga socialister är äfven detta för litet. Det är emellertid min öfvertygelse, att under nuvarande förhållanden denna höjning icke kan anses såsom någon förbättring. Afpassas arbetstiden så, att de unga utan skada kunna tåla den, och tillräcklig tid lämnas till lek, hvila och fortsatt utbildning, så är produktivt arbete för unga, fjortonåriga människor icke något så ondt, att ett allmänt förbud däremot är nödvändigt. Det kommer därvid helt och hållet an på arbetets natur och villkor. Lagstiftningen erkänner redan nu principiellt detta, i det den fullständigt förbjuder barnarbete i vissa industrier och i andra noggrant bestämmer den tid, hvarunder det får äga rum. Jag anser, att den rationella utvecklingen af skyddsåtgärderna för barnarbete består i ett fortsatt utbildande af dylika bestämmelser och i undervisningsväsendets förbättrande, icke i ett mekaniskt höjande af åldergränsen beträffande industriarbetet.

Sammanhanget mellan denna fråga och skolfrågan erkännes för öfrigt allmänt. Barnarbetet måste regleras med hänsyn till skolan och i förbindelse med denna, om resultatet skall blifva tillfredsställande.²

Om industriarbetet gör intrång på hygienien eller på skolans andliga och sedliga uppfostringsuppgifter, bör det förbjudas; däremot är ett allmänt förbud, som äfven träffar icke skolpliktiga åldersklasser, afgjort att förkasta. Alldeles förväntat är det att i denna fråga låta bestämma sig af sådana ekonomiska hänsyn som produktionens inskränkning eller arbetarnes inbördes konkurrens. Tvärtom bör man alltid komma ihåg, att det produktiva eller, för att använda ett mindre tvetydigt

¹ Med stor bestämdhet förfäktar Hyndman åsikten, att England till skydd för sin tillförsel af lifsmedel behöfver en krigsflotta, vuxen hvarje tänkbar kombination af fientliga makter. "Vår existens såsom en nation af fria människor är beroende af vårt herravälde på hafvet. Detsamma kan icke sägas om någon annan af vår tids nationer. Så starka motståndare till rustningar vi socialister helt naturligt än äro, måste vi likväl erkänna faktiska förhållanden." ("Justice", 31 dec. 1898.)

² I en skrift, "Hur det kan utföras", har en engelsk ingenjör, John Richardsson, medlem af den socialdemokratiska federationen, utarbetat en plan till socialismens förverkligande, enligt hvilken undervisningen göres obligatorisk ända till det tjugoförsta året och lärjungar erhålla fullständigt fritt underhåll. Men från fjortonde året skola fyra timmar och från nittonde året sex timmar dagligen ägnas åt produktivt arbete. I denna och åtskilliga andra punkter utgår planen från alltigenom förnuftiga principer, hur mycket den än underskattar sakens ekonomiska svårigheter. "För att en social reform skall ha framgång", skrifer författaren, "måste den uppfylla följande villkor: För det första måste den vara genomförbar, d. v. s. den måste räkna med den mänskliga naturen, sådan denna verkligen är, icke sådan den borde vara; för det andra får den icke söka genomdrifva någon våldsam och plötslig förändring i samhällsförfattningen; för det tredje måste dess verkan under den steg för steg försiggående tillämpningen alltid vara säker och omedelbar; för det fjärde måste den, då den väl är påbörjad hafva en varaktig verkan och funktionera automatiskt; för det femte måste dess verkningar motsvara rättvisans fordringar och dess förverkligande billighetens, och för det sjätte måste den vara elastisk, d. v. s. tillåta ständig utvidgning, modifiering och förbättring." ("How it can be done, or Constructive Socialism." London, *The Twentieth Century Press*)

uttryck, det socialt nyttiga arbetet är i besittning af ett högt uppfostringsvärde och redan därför icke får betraktas som en sak, hvilken för sin egen skull måste bekämpas.

Af större betydelse än frågan om höjning af de redan på programmet stående fordringarna är för närvarande frågan om partiprogrammets *komplettering*. Här har den praktiska erfarenheten infört en mängd frågor på dagordningen, hvilka vid programmets tillkomst dels betraktades såsom liggande för långt borta för att socialdemokratien skulle taga någon särskild beaktning med dem, dels icke tillades nog stor betydelse. Hit höra agrarfrågan, frågan om kommunalpolitiken, den kooperativa frågan och de olika frågorna om arbetsrätten. Socialdemokratiens stora tillväxt under de åtta år, som gått sedan Erfurtprogrammet affattades, partiets återverkan på Tysklands inre politik, liksom erfarenheterna från andra länder, ha tvingat oss att närmare sysselsätta oss med dessa frågor, och därvid ha många åsikter, som omfattades vid tiden för programmets affattning, undergått en väsentlig förändring.

Hvad *agrarfrågan* angår, ha till och med de, som betraktade bondegendomen såsom invigd åt undergången, betydligt ändrat mening beträffande tiden för denna undergång. Vid de senaste debatterna om den agrarpolitik, som socialdemokratien har att följa, ha visserligen mycket olika meningar gjort sig gällande om denna, men i princip ha de alla rört sig därom, huruvida eller till hvilken gräns socialdemokratien bör bistå bonden i hans egenskap af själfständig jordbruksföretagare mot kapitalismen.

Frågan är lättare uppställd än besvarad. Att den stora massan af bönderna, äfven om de icke äro lönearbetare, likväl tillhöra de arbetande klasserna, d. v. s. icke ha en tom besittningsrätt eller bördsprivilegier att tacka för sin existens, ställer dem nära lönearbetarnes kategori. Å andra sidan utgöra de i Tyskland en så betydande del af befolkningen, att i många kretsar deras röster vid valen gifva utslaget mellan de kapitalistiska och socialistiska partierna. Vill socialdemokratien icke inskränka sig till att vara arbetareparti i den meningen, att den i hufvudsak blott kompletterar fackföreningsrörelsen, måste den tänka på att åtminstone hos en stor del af bönderna väcka intresse för sina kandidaters seger. Hos massan af småbönderna går detta i längden endast för sig därigenom, att man arbetar för sådana åtgärder, som i den närmaste framtiden ställa en förbättring af deras ställning i utsikt och bringa dem omedelbar lättnad och lindring. Men vid åtskilliga till detta mål syftande åtgärder kan lagstiftningen icke skilja på små och medelstora bönder, och å andra sidan kan den icke hjälpa bonden i hans egenskap af statsborgare och arbetare, utan att åtminstone indirekt understödja honom såsom "företagare".

Bland annat visar sig detta i det program till socialistisk agrarpolitik, som under rubriken "Bondeståndets neutralisering" i sina grunddrag framställts af Kautsky i slutet af hans arbete om agrarfrågan. På ett öfvertygande sätt visar Kautsky att det till och med efter en seger för socialdemokratien icke föreligger något skäl för denna att med högtryck arbeta på bondegendomens afskaffande, men han är därjämte afgj ord motståndare till understödjandet af sådana åtgärder eller uppställandet af sådana fordringar, hvilka afse "bondeskydd" i den mening, att de på ett konstladt sätt bevara bonden såsom företagare. Han föreslår nu en mängd reformer, som afse att minska landtkommunernas utgifter och öka deras inkomstkällor, och förklarar att dessa reformers understödjande kan tillåtas. Men hvilken klass skulle dessa åtgärder i första rummet komma till godo?

Enligt Kautskys egen framställning bönderna. Ty, som han betonar på ett annat ställe i sitt arbete, kan det på landet till och med under allmän rösträtt icke vara tal om något nämnvärdt inflytande af arbetareklassen på kommunernas angelägenheter. Därtill är denna på landsbygden alltför isolerad, alltför efterblifven, alltför beroende af de få arbetsgifvare, som har den under sin uppsikt. "På en annan kommunalpolitik än en sådan i jordägarnes intresse kan man där icke tänka." Lika litet kan man för närvarande "tänka på ett af kommunen skött modärnt jordbruk, på

ett kooperativt storbruk, drivet af bykommunen.” (”Die Agrarfrage”, s. 337, 338.) Om och så långt detta är riktigt, skulle emellertid sådana åtgärder som ”införlifvandet af de stora godsens jaktmarker med landtkommunerna”, ”öfverförandet på staten af utgifterna för skolväsen, fattigvård och vägunderhållning” tydligen bidraga till förbättring af böndernas ekonomiska ställning och därmed också till stärkandet af deras besittningsrätt till jorden, praktiskt sålunda likväl verka såsom skydd för bönderna.

Under tvänne förutsättningar anser jag ett sådant bondeskydd för ofarligt: För det första, om det kompletteras med ett starkt skydd för landtarbetarne och för det andra, hvilket för öfrigt är villkoret för dess genomförande, om det råder full demokrati i stat och kommun.¹ Äfven Kautsky anser båda dessa förutsättningar vara nödvändiga. Men han underskattar landtarbetarnes betydelse i den demokratiska landtkommunen. Så hjälplösa, som han på det citerade stället beskriver dem, äro i vår tid landtarbetarna blott i kommuner, hvilka sakna modärna kommunikationer och hvilka ständigt minskas i antal. I allmänhet är landtarbetaren redan nu tämligen väl medveten om sina intressen – Kautsky framlägger själf tillräckligt bevismaterial därför – och skulle under allmän rösträtt blifva det i än högre grad. I de flesta kommuner finnas dessutom mellan bönderna själfva en mängd motsatta intressen, och bykommunerna äga i handtverkare och småhandlare-element, hvilka i många fall hafva större gemensamma intressen med landtarbetarne än med bondearistokratin. Allt detta gör, att det blott i ett fåtal fall kan blifva tal om en sluten ”reaktionär massa” gentemot landtarbetarne. Äfven i landtkommunen måste demokratin i längden verka i socialistisk riktning. Jag anser demokratin i förening med återverkningarna af de stora omhvälfningarna på kommunikationsområdet vara en mäktigare häfstång för landtarbetarnes frigörelse än de tekniska förändringarna inom böndernas jordbruk.

Faktiskt är för öfrigt Kautskys program i hufvudsak och särskildt i de punkter, på hvilka han lägger största vikt, endast en tillämpning på agrarförhållandena af den borgerliga demokratins fordringar, förstärkta genom utvidgade skyddsbestämmelser för landtarbetarne. Af hvad jag förut sagt framgår, att detta i mina ögon långt ifrån är något tadel. Jag säger icke heller därmed något, som icke Kautsky själf uttryckligen framhållit. Han anser till och med, att han måste afstå från att kalla sitt program ett socialdemokratiskt agrarprogram, dels emedan dess fordringar till förmån för landtarbetarna med afseende på den kommunala själfförvaltningen i hufvudsak redan äro inneslutna i socialdemokratins kraf på arbetareskydd och närmaste politiska fordringar, dels emedan det, med undantag af fordran på skogshandteringens och vattenfallens öfvergång till staten, blott upptager ”små medel”, hvilka på andra ställen delvis redan äro tillämpade och med afseende på hvilka socialdemokratin blott skiljer sig från andra partier genom den skärpa och bestämdhet, hvarmed den förfäktar det allmännas intresse gentemot privategendomen. Det beror emellertid icke på betydelsen af de enskilda fordringarna, utan på fordringarnas hela räckvidd, sedda i sitt sammanhang, huruvida ett program kan betecknas såsom socialdemokratiskt eller icke. Socialdemokratin kan som sina närmaste fordringar blott uppställa sådana, som passa in på nutidens förhållanden och samtidigt innehålla fröet till fortsatt utveckling i riktning mot den af socialdemokratin eftersträfvade samhällsordningen. Men det finns ingen fordran af detta slag, hvilken icke det ena eller det andra icke-socialdemokratiska partiet också kunde och kommer att

¹ Jag bortser från den förvalningstekniska sidan af dessa frågor. Det vore uppenbart en orimlighet att pålägga den ena organisationen – staten – plikten att anskaffa medlen och lämna den andra – kommunen – en oinskränkt rätt att förfoga. öfver dessa medel. Antingen måste staten, i egenskap af det organ, som anskaffar medlen, erhålla en vidsträckt rätt till finansiell kontroll af kommunernas utgifter, eller också måste kommunerna själfva, åtminstone delvis, bidraga till beslutade utgifter, så att ändamålslösa sådana återfalla på dem själfva. Hvad mig beträffar, är jag af den åsikten, att staten i detta afseende bör utgöra den understödjande, icke den i första rummet bestämmande, primära finansmyndigheten.

uppställa. En fordran, som nödvändigt hade alla borgerliga partier till principiella motståndare, skulle redan därigenom kännetecknas som utopisk. Å andra sidan kan socialdemokratin icke uppställa fordringar, hvilka under våra dagars ekonomiska och politiska maktförhållanden mera skulle tjäna till att stärka än undergräfvade de nuvarande egendoms- och maktförhållandena, på den grund att de mot dem svarande åtgärderna under andra förhållanden, på ett högre stadium af utvecklingen, kunna blifva medel till produktionens socialistiska omgestaltande. En sådan fordran, från hvilken Kautsky efter omsorgsfull pröfning tagit afstånd, är t. ex. hypotekslånens förstatligande. Detta är icke för närvarande socialdemokratins sak.

Jag afstår från att i alla enskildheter genomgå Kautskys program, hvilket jag, såsom jag redan nämnt, i princip fullständigt gillar, men anser mig icke böra förbigå en del anmärkningar, som kunna göras mot detsamma. Som jag redan framhållit, kunna de hufvuduppgifter, hvilka socialdemokratin för närvarande har att fylla gentemot landtbefolkningen, uppdelas i tre grupper: 1) *Bekämpande af jordägarefeodalismans ännu återstående stöd och kvarlevor och kamp för demokratins införande i kommun och provins.* Alltså upphäfvande af fideikommissen, de stora godsens rättsliga särställning, jaktprivilegierna o. d., detsamma sålunda som Kautsky begär. I den formulering, Kautsky ger sin fordran: införande af den fullständigaste själfförvaltning i kommun och provins, anser jag ordet "fullständigaste" icke väl valdt och skulle vilja ersätta det med ordet "demokratisk". Superlativer äro nästan alltid vilseledande. Uttrycket "fullständigaste själfförvaltning" kan ha afseende på kommunens medlemmar, i hvilket fall det bättre betecknas med demokratisk själfförvaltning; men det kan äfven ha afseende på förfoganderätten öfver kommunens medel, och i detta fall skulle det innebära en kommunens absolutism, som hvarken är nödvändig eller förenlig med fordringarna på en sund demokrati. Öfver kommunen står nationens allmänna lagstiftning, som anvisar kommunen bestämda funktioner och representerar samhällets gemensamma intresse gentemot kommunernas särintressen. 2) *Frigörande och skyddande af de arbetande klasserna inom jordbruket.* Under denna rubrik hör arbetareskydd i trängre mening: tjänstehjons-stadgans upphäfvande, begränsning af arbetstiden för olika kategorier af lönarbetare, sundhetspolis, undervisningsväsen jämte åtgärder, som minska småböndernas skatter. Med afseende på arbetareskydd synes mig Kautskys förslag att förbjuda barnarbete mellan sju på aftonen och sju på morgonen icke ändamålsenligt. Under sommarmånaderna skulle detta betyda arbetets framflyttande från morgonen till den varmaste delen af dagen, då arbetet numera plägar fullständigt hvilas. På landet stiger man i allmänhet tidigt upp om sommaren, och för vissa göromål under skördetiden är det nödvändigt att tidigt börja arbetet.)¹ Normalarbetsdagen kan icke på samma sätt genomföras på landet som i industrin. Såsom Kautsky själf visar, är dess förverkligande blott möjligt genom en arbetsplan, som uppgöres för arbetets gång under hela året, som vidare tager hänsyn till de olika och af vädret beroende säsongarbetena och för hvilken en genomsnittlig maximalarbetsdag lägges till grund för arbetstidens utsträckning beträffande såväl yngre arbetare som vuxna. De senares normalarbetsdag på åtta timmar skulle då motsvaras af en sex timmars arbetsdag för de förra. 3.) *Bekämpande af egendomsenväldet och befördrande af det kooperativa föreningsväsendet.* Hit höra sådana fordringar som "inskränkning i privatägarätten till jorden för befördrande af: 1) jordens utskiftning, 2) jordens högre kultur, 3) skydd mot spridning af epidemier" (Kautsky). "Omåttliga arrendeafgifters reducering genom därför inrättade domstolar" (Kautsky). Byggande af sunda och bekväma arbetarebostäder genom kommunen. "Underlättande genom lagstiftningen af kooperativ sammanslutning" (Kautsky.) Rätt för kommu-

¹ Så t. ex. vid höskörden, då de unga arbetarne ha till uppgift att utbreda det afslagna gräset, för att det under dagen skall torka i solen. Om man icke vill förbjuda dem detta arbete och arbetet med höets vändande och stackande, så är det förmånligare såväl för dem som för arbetet att under de varmaste månaderna tillåta detta från sex till tio på morgonen och från fyra till åtta på aftonen.

nera att genom köp eller expropriation förvärfva jord och på billiga villkor utarrendera den till arbetare och kooperativa arbetareföreningar.¹

Sistnämnda fordran leder öfver till den *kooperativa frågan*. Då jag behandlat denna i afdelningen om Kooperationens ekonomiska möjligheter, kan jag här fatta mig kort. I vår tid rör sig icke längre frågan om, huruvida de kooperativa föreningarna böra finnas eller icke. De existera och skola existera, om socialdemokratin vill det eller icke. Visserligen kan denna genom sitt inflytande på arbetarklassen fördröja utbredandet af de kooperativa arbetareföreningarna, men därmed skulle den tjäna hvarken sig själf eller arbetarne. Lika litet vinnes med att betona manchesterdoktriner, hvilka inom partiet ofta utspelas mot den kooperativa rörelsen och försvaras med den förklaringen, att det icke kan finnas någon socialistisk Kooperation inom det kapitalistiska samhället. Det gäller därför att intaga en bestämd hållning och göra klart för sig, hvilka kooperativa föreningar socialdemokratin kan anbefalla och efter måttet af sina krafter understödja och hvilka icke. Den resolution, som partikongressen i Berlin 1892 fattade med afseende på den kooperativa rörelsen, är redan därför otillfredsställande att den blott tager i betraktande en form af denna, den industriella produktionsföreningen, hvilken, såvida den tänkes som ett själfständigt företag, konkurrerande med de kapitalistiska fabrikerne, för visso måste behandlas med största försiktighet. Men hvad som gäller om en sådan förenings ekonomiska möjligheter, gäller icke om andra former för kooperativa företag. Det gäller icke om konsumtionsföreningarna och de med dem förbundna produktionsverkstäderna. Och fråga är, om ej detsamma kan sägas med afseende på jordbrukskooperationer.

Vi ha sett, hvilket utomordentligt uppsving bland landtbefolkningen de kooperativa kredit-, inköps-, mejeri-, arbets- och afsättningsföreningarna tagit i alla länder. Men dessa kooperativa föreningar äro i Tyskland hufvudsakligen bondeföreningar, representerande ”medelklassrörelsen” på landet. Att de i förening med räntans sjunkande, en följd af den stigande kapitalanhopningen, i själfva verket i hög grad kunna bidra till att göra böndernas jordbruk konkurrenskraftigt gentemot stordriften, anser jag obestridligt. Dessa kooperativa bondeföreningar äro vidare ofta tummelplatser för antisocialistiska element, småborgerliga liberaler, klerikaler, antisemiter. För närvarande äro de nästan öfverallt utan betydelse för socialdemokratin, äfven om det inom dem finnes en mängd småbönder, som stå socialdemokratin närmare än de stå ofvannämnda partier. Tonen hos dem angifves af de medelstora bönderna. Om socialdemokratin någonsin haft utsikt att genom Kooperationen vinna starkare inflytande på ifrågavarande lager af landtbefolkningen, har den redan försummat tillfället. För närvarande har den endast att rikta sin uppmärksamhet på Kooperationen bland landtarbetare och småbönder, en Kooperation, hvars form man ännu icke funnit eller åtminstone ännu icke pröfvat. Om vi betänka, att fackliga organisationer bland landtarbetare hittills icke varaktigt kunnat bestå ens i England, där likväl ingen tjänstehjonsstadga eller koalitionsförbud hindra deras uppkomst, och att därför deras utsikter äfven hos oss äro mycket små, under det å andra sidan alla möjliga krafter äro i verksamhet för att genom arrendelotter fastkedja landtarbetarne vid jordtorfvan, så måste vi säga oss, att socialdemokratin har till uppgift att åtminstone anvisa en väg, som skulle sätta landtarbetarne i stånd att på sitt eget sätt draga nytta af Kooperationen. Det, som närmast erfordras härför, är tillräcklig jord och goda afsättningsmöjligheter. Med afseende på det förra villkoret synes mig ofvan nämnda fordran enligt hvilken kommunerna skulle erhålla rätt att förvärfva jord genom expropriation och utarrendera den på billiga villkor till kooperativa arbetareföreningar, såsom den, hvilken bäst ägnar sig för demokratisk utveckling. Skulle de kooperativa jordbruksföreningarna nödgas kämpa

¹ En dylik paragraf, ehuru försedd med alltför många inskränknings, finnes i den nya engelska lokalförvaltningslagen. Den var i sin ursprungliga affattning, sådan den liberala regeringen framlade den 1894, vida radikalare, men måste mildras på grund af opposition från de konservativa, bakom hvilka stod öfverhuset.

mot boykottning från den kapitalistiska affärsvärldens sida, skulle de kunna finna afsättning för sina produkter inom städernas arbetarekonsumtionsföreningar.

Emellertid finnas de kooperativa landtarbetareföreningarna ännu blott på papperet; demokratin måste först genomföras. Man kunde, såsom F. Oppenheimer föreslår, tänka sig grundandet af sådana föreningar genom själfhjälps eller på privat väg. Men detta, liksom grundandet af konsumtionsföreningar, är en sak, som ligger utanför området för socialdemokratins uppgifter såsom parti. Som politiskt kampparti kan denna icke inlåta sig på ekonomiska experiment. Dess uppgift är att undanröjda de lagstiftningens hinder, hvilka stå i vägen för arbetarnes kooperativa rörelse, och att kämpa för en ändamålsenlig omgestaltning af de förvaltningsorgan, som möjligen äro kallade att befördra rörelsen.

Men om socialdemokratin som parti icke har till uppgift att bilda konsumtionsföreningar, betyder detta likväl icke, att den icke skulle intressera sig för dylika. Den omtyckta satsen, att konsumtionsföreningarna icke äro några socialistiska företag, hvilat på samma formalism, hvarmed man länge betraktat fackföreningarna, men som nu börjar lämna plats för en motsatt ytterlighet. Huruvida en fackförening eller en arbetarekonsumtionsförening är socialistisk eller icke, beror icke på dess form, utan på dess väsen, på den anda, som genomtränger den. Helt visst äro dessa föreningar icke skogen, men de äro träd, som kunna utgöra viktiga delar af skogen och vara verkliga prydnader för densamma. Med andra ord, de äro icke socialismen, men såsom arbetareorganisationer innesluta de tillräckligt många socialistiska element för att utveckla sig till värdefulla och nödvändiga häfstänger för den socialistiska frigörelsen. De skola och kunna bäst fullfölja sina ekonomiska uppgifter, om de i fråga om organisation och förvaltning lämnas fullständigt åt sig själfva. Liksom den motvilja, ja, till och med fiendskap, som många socialister förr kände mot fackföreningsrörelsen, småningom öfver gått till vänskaplig neutralitet och längre fram till en känsla af samhörighet, så skall det äfven gå med konsumtionsföreningarna – och har delvis redan gjort det. Praktiken är äfven här den bästa vägvisaren.

De element, som äro fiender icke blott till arbetarnes revolutionära rörelse, utan till hvarje deras emancipationsrörelse, ha genom sitt bekämpande af arbetarnes konsumtionsföreningar tvingat socialdemokratin att såsom parti uppträda för dessa. Erfarenheten har äfven visat, att farhågorna för, att de kooperativa föreningarna skulle draga intellektuella eller andra krafter från den politiska arbetarörelsen äro alldeles ogrundade. På enstaka platser kan det väl för tillfället blifva fallet, men i längden skall man snarare öfverallt bevittna motsatsen. Där de ekonomiska och legala förutsättningarna förenas, kan socialdemokratin med lugn åse bildandet af arbetarekonsumtionsföreningar, och den handlar klokt, om den skänker dem sin välvilja och efter förmåga bistår dem.¹

Det är blott från en synpunkt, som arbetarekonsumtionsföreningen principiellt kunde synas farlig, nämligen såsom det goda, hvilket står i vägen för det bättre, hvarvid det bättre skulle bestå i en af kommunen ledd organisation för varuanskaffning och varuafsättning, sådan den framställes i nästan alla socialistiska system. Men för det första behöfver den demokratiska konsumtionsföreningen för att omfatta medlemmarna i den kommun, där den är lokaliserad, icke undergå någon principiell förändring, utan blott utvidgas i enlighet med sina naturliga tendenser (på en del mindre platser räkna konsumtionsföreningarna redan nu nästan alla kommunens innevånare såsom sina medlemmar), och för det andra ligger denna tankes förverkligande ännu så långt i fjärran, förutsätter så många politiska och ekonomiska förändringar och mellanstadier i utvecklingen, att det vore meningslöst att därför afsäga sig de förmåner, som arbetarne redan nu kunna

¹ Denna hjälp får likväl icke bestå däri, att man tillåter konsumtionsföreningen afyttra underhaltiga varor o. s. v.

uppnå genom konsumtionsföreningarna. Beträffande den politiska kommunen måste denna för närvarande inskränka sig till att sörja för vissa allmänna behof.

Härmed komma vi slutligen till *socialdemokratins kommunalpolitik*. Äfven denna var en lång tid den socialdemokratiska rörelsens styfbarn. Det är t. ex. icke länge, sedan en numera upphörd socialistisk tidning i utlandet, redigerad af mycket begåfvadt folk, såsom småborgerlig hånfullt tillbakavisade tanken att redan under nuvarande förhållanden använda kommunerna såsom häfstång för det socialistiska reformarbetet och, utan att därför öfvergifva den parlamentariska verksamheten, taga kommunerna till utgångspunkt vid förverkligande af de socialistiska fordringarna. Ödets ironi har velat, att hufvudredaktören för ifrågavarande tidning endast tack vare municipalsocialismen lyckats erhålla plats i sitt lands folkrepresentation. I England fann socialdemokratin i kommunerna ett fruktbart fält för sin verksamhet, innan det lyckades den att sända egna representanter till parlamentet. I Tyskland har utvecklingen varit en annan. Där hade socialdemokratin för länge sedan uppnått parlamentarisk medborgarerätt, innan den i nämnvärd grad fattade fast fot i kommunalrepresentationerna. Med den socialdemokratiska rörelsens utbredning ökades emellertid äfven dess framgångar vid de kommunala valen, så att nödvändigheten af ett socialistiskt municipal-program, liksom sådana program redan uppgjorts för enskilda stater och provinser, gjort sig alltmera gällande. Helt nyligen, 27 och 28 december 1898, har en konferens af provinsen Brandenburgs socialistiska kommunalfullmäktige enat sig om ett program för kommunalvalen, hvilket i stort sedt förträffligt torde motsvara sitt ändamål och icke i någon punkt uppfordrar till principiell kritik. Men, som man måste vänta af ett aktionsprogram, inskränker det sig till fordringar, hvilka redan med kommunens nuvarande rättigheter kunna uppfyllas, utan att inlåta sig på någon principiell undersökning af de enligt socialistisk uppfattning kommunen tillkommande rättigheter och uppgifter. Denna fråga borde däremot ett allmänt socialdemokratiskt municipalprogram upptaga till behandling. Hvad fordrar socialdemokratin för kommunen och hvad väntar den af kommunen?

Med afseende härpå säger Erfurterprogrammet endast: ”Folkets självbestämmanderätt och självförvaltning i rike, stat, provins och kommun. Val af myndigheterna genom folket”, och för alla val fordrar det allmän, lika och direkt rösträtt för alla vuxna. Om det rättsliga förhållandet mellan de uppräknade förvaltningsorganen uttalar det sig icke. I likhet med författaren uppfattade utan tvifvel de flesta delegerade saken sålunda, att ordningsföljden vid uppräknandet af organen angåfve dessas rättsliga rangordning, så att i händelse af konflikt rikslagen skulle stå öfver statslagen o. s. v. Men därmed skulle t. ex. folkets självbestämmanderätt i kommunen delvis åter upphävas eller inskränkas. Som jag förut framhållit, anser jag i själfva verket allt fortfarande, att den af nationen antagna lagen bör utgöra samhällets högsta rättsinstans. Detta betyder emellertid icke, att gränslinien mellan statens och kommunens rättigheter och befogenheter alltid skall vara densamma som den nuvarande.

För närvarande är t. ex. kommunernas expropriationsrätt mycket begränsad, så att en mängd åtgärder af ekonomisk-politisk karaktär skulle möta ett nästan öfverstigligt hinder i jordägarnes motstånd och öfverdrifna fordringar. En utvidgning af expropriationsrätten bör därför vara en af municipalsocialismens närmaste fordringar. Det är emellertid icke nödvändigt att fordra en absolutistisk, fullkomligt oinskränkt expropriationsrätt. Kommunen skulle vara skyldig att vid expropriationen alltid hålla sig till de allmänna rättsbestämmelser, hvilka skydda den enskilde mot tillfälliga majoritetens godtycke. Af den allmänna lagen erkänd äganderätt måste i hvarje samhälle vara okränkbar så länge och i den grad, som lagen erkänner den. Att lägga beslag på af lagen tillåten egendom på annat sätt än mot godtgörelse är konfiskation, som blott kan rättfär-

digas under utomordentliga och tvingande omständigheter (krig, farsoter).¹

Om en socialistisk kommunalpolitik skall vara möjlig, måste sålunda socialdemokratin för kommunernas räkning, jämte rösträttens demokratisering, fordra utvidgning af deras expropriationsrätt, hvilken i flera tyska stater ännu är mycket inskränkt. Därjämte full oafhängighet för deras förvaltning, särskildt polisens oberoende af statsmakten. Hvad partiet med afseende på *skatte- och skolpolitiken* har att fordra af kommunerna, är hufvudsakligen redan sagdt i partiets allmänna program, men har erhållit en värdefull komplettering i Brandenburgprogrammet (upprättande af skolkök, anställande af skolläkare o. s. v.). Vidare ha i våra dagar med full rätt sådana fordringar trädt i förgrunden, hvilka gå ut på en utvidgning af området för *kommunens egna företag* eller deras offentliga uppgifter och som ha afseende på kommunernas *arbetarepolitik*. I det förra afseendet kan den fordran uppställas, att alla företag, som tillgodose kommunmedlemmarnes *allmänna* behof och ha karaktär af monopol, böra drivas af kommunerna själfva, och att för öfrigt kommunen bör sträfva efter att ständigt utvidga området för de tjänster, den kan göra sina medlemmar. Med afseende på *arbetarepolitiken* måste man fordra af kommunerna, att de i egenskap af arbetsgifvare, antingen det gäller af dem själfva utförda arbeten eller entreprenadarbeten, åtminstone upprätthålla de af de ifrågavarande arbetarnes organisationer uppställda löne- och arbetsvillkoren och garantera dessa arbetare deras föreningsrätt. Det bör emellertid härvid anmärkas, att äfven om det är riktigt, att kommunerna såsom arbetsgifvare gifva de privata företagarna goda exempel med afseende på arbetsvillkor och välgörenhetsinrättningar, vore det likväl en kortsynt politik att för de kommunala arbetarne fordra så höga villkor, att de gentemot sina yrkeskamrater komma att intaga en särskild privilegierad samhällsställning, och att kommunernas produktion blefve afsevärdt dyrare än de enskilda arbetsgifvarnes. Detta skulle i längden blott leda till korruption och samhällsandans försvagande.

Den modärna utvecklingen har anvisat kommunerna äfven andra uppgifter: inrättandet och öfvervakandet af lokala sjukkassor, hvartill kanske i en icke alltför aflägsen framtid kommer öfvertagandet af invaliditetsförsäkringen. Med afseende på arbetsförmedlingen uppställer socialdemokratin som sin lägsta fordran att den erhåller en opartisk karaktär, och med afseende på skiljedomstolarne, att de blifva obligatoriska och få sina rättigheter utvidgade. Skeptisk, om icke afvisande, står socialdemokratin mot försöken till kommunal arbetslöshetsförsäkring, enär den åskådningen är den förhärskande, att denna försäkring är en af fackföreningarnas legitima uppgifter och bättre kan ombesörjas af dessa. Detta gäller emellertid blott väl organiserade yrken och arbetsgrenar, hvilka ännu tyvärr utgöra minoriteten inom arbetarevärlden. Arbetarnes stora massa är ännu oorganiserad, och det kan ifrågasättas, om icke den kommunala försäkringen mot arbetslöshet kan organiseras så, att den genom att samverka med fackföreningarna blir ett medel till att främja dessa i stället för att störande ingripa i deras legitima funktioner. Där, hvarest sådana försäkringar införas, borde i hvarje fall de socialdemokratiska kommunrepresentanterna energiskt

¹ Jag har redan för flera år sedan mycket energiskt gifvit uttryck åt dessa tankar i mitt förord till utdraget ur Lassalles "System der erworbenen Rechte", hvilket arbete, såsom Lassalle själf skrifver, just har till uppgift att förena den revolutionära rätten med den positiva rätten, d. v. s. i den revolutionära rätten taga hänsyn till och inrymma den positiva rätten. Äfven med fara för att beskyllas för en kälkborgerlig uppfattning vill jag icke underlåta att förklara, att jag anser tanken på eller föreställningen om en expropriation, som blott vore en i rättslig form företagen indragning af egendom – för att nu icke tala om en expropriation enligt Barres recept – vara alltigenom förkastlig, alldeles frånsedt, att en sådan expropriation äfven af rent ekonomiskt-utilitariska orsaker vore i hög grad olämplig." Huru starka ingrepp på de hittills varande egendomsprivilegiernas område man än därvid må förutsätta – under öfvergångsperioden till det socialistiska samhället – kunna de likväl icke vara uttryck för en meningslöst härskande brutal makt, utan för en bestämd, om också ny och med elementär kraft verkande rättsidé" (Lassalles samlade arbeten. Band IH, sid. 390 Den form af expropriatorernas expropriation, som bäst motsvarar den för socialismen karakteristiska rättsprincipen, är en med tillhjälp af olika organisationer och institutioner företagen inlösning.

arbeta för deltagande i denna verksamhet från fackföreningarnas sida.

Till hela sin natur är sålunda municipalismen en nödvändig häfstång vid utbildandet eller det fulla förverkligandet af det, som vi i förra kapitlet betecknade som *demokratisk arbetsrätt*. Men i kommuner, där de allmänna valen äro klassval, är och måste denna vara ett lappverk. Detta är fallet i mer än tre fjärdedelar af Tysklands kommuner. Och så stå vi äfven här, liksom med afseende på landtdagarne, af hvilka kommunerna ju i hög grad äro beroende, och öfriga själf-förvaltningsorgan (krets, provins), inför den frågan, hur det skall lyckas för socialdemokratien att undanrödja det bestående klassvals-systemet och genomföra kommunernas demokratisering?

Utom medlet att drifva propaganda i tal och skrift äger för närvarande den tyska socialdemokratien i rösträtten till riksdagen ett verksamt medel att göra sina fordringar gällande. Denna rösträtts inflytande är så starkt, att det sträcker sig äfven till de korporationer, från hvilka arbetareklassen genom inkomstreck eller klassvals-system är utestängd, ty partierna måste äfven där taga hänsyn till riksdagsväljarne. Vore rösträtten till riksdagen skyddad mot hvarje ingrepp, låte det sig delvis försvaras att såsom underordnad behandla frågan om rösträtt till öfriga representantförsamlingar, ehuru det i alla fall vore orätt att taga den alltför lätt. Men rösträtten till riksdagen är allt annat än säkert skyddad och tryggad. Regeringarna och regeringspartierna skola visserligen icke med lätt hjärta besluta sig för en ändring af densamma, ty de inse naturligtvis själfva, att ett sådant steg hos massan af de tyska arbetarne måste uppväcka ett hat och en förbittring, som vid lägliga tillfällen skulle på olika sätt göra sig för dem oangenämt känbara. Den socialistiska rörelsen är för stark, de tyska arbetarnes politiska själfmedvetande för utveckladt, för att man skulle kunna behandla dem på junkermanér. Äfven torde man hos en stor del af den allmänna rösträtts princippiella motståndare kunna förutsätta en viss moralisk skygghet för att fråntaga folket en sådan rätt. Men om rösträtts inskränkning under normala förhållanden skulle skapa en revolutionär spänning med alla dess faror för de styrande, så kan det däremot icke vara tal om några allvarliga tekniska svårigheter för en förändring af rösträtten i sådan riktning, att den endast undantagsvis tillåte en oafhändig socialistisk kandidatur att slå igenom. Det är endast politiska hänsyn, som här äro de bestämmande. Men att det kan gifvas situationer, då de mot en dylik inskränkning hysta betänkligheterna skulle skingras som agnar för vinden, behöfver icke här utförligt framhållas, lika litet som att det icke står i socialdemokratins makt att förekomma dem. Den kan väl i dess yttersta konsekvenser genomföra ett beslut att icke af några utmaningar låta förleda sig till våldsamma sammanstötningar, men den saknar makt att under alla förhållanden hålla den politiskt oorganiserade massan tillbaka från dylika.

Af denna och andra orsaker anser jag det icke välbetänkt att göra socialdemokratins politik ensidigt beroende af rösträtten till riksdagen. För öfrigt ha vi sett, att det icke går så hastigt framåt med denna, som man kanske ville sluta sig till af framgångarne vid 1890 och 1893 års val. Medan under treårsperioden 1887 till 1890 de socialistiska rösterna ökades med 87 procent och från 1890 till 1893 med 25 procent, ökades de under de fem åren 1893 till 1898 med blott 18 procent. En i och för sig mycket betydande tillväxt, som likväl icke berättigar till att vänta något utomordentligt under den närmaste framtiden.

Socialdemokratien är emellertid icke uteslutande hänvisad till rösträtten och den parlamentariska verksamheten. Äfven utanför parlamentet finnes ett stort och rikt arbetsfält för densamma. Den socialistiska arbetarörelsen skulle fortfara att existera, äfven om parlamenten vore stängda för den. Intet visar detta bättre än de glädjande rörelserna inom den ryska arbetarevärlden. Men i och med sitt uteslutande från representationsorganen skulle den tyska arbetarörelsen i hög grad förlora det inre föreningsband, som för närvarande sammanhåller dess olika delar, den skulle erhålla en kaotisk karaktär, och i stället för den lugna, oafslätliga frammarschen med fasta steg skulle in-

träda ett språngvis försiggående framåtskridande med oundvikliga bakslag och tider af utmattning.

En sådan utveckling hvarken ligger i arbetareklassens intresse eller kan ens synas önskelig för dem af socialdemokratins motståndare, hvilka kommit till insikt om, att den nuvarande samhällsordningen icke är skapad för all evighet, utan är underkastad förvandlingens lag, och att en af katastrofer uppfylld utveckling med all den skräck, fasa och förödelse, en sådan utveckling innebär, blott därigenom kan förhindras, att äfven i politiskt afseende hänsyn tages till klassutvecklingen och förändringarne i produktions- och samfärdsförhållandena. Och antalet af dem, som inse detta, är i ständigt stigande. Deras inflytande skulle vara vida större, än det för närvarande är, om socialdemokratien hade mod att frigöra sig från en fraseologi, som i själfva verket är öfverlefvad, och vågade synas vara, hvad den i verkligheten är: ett demokratiskt-socialistiskt reformparti.

Det är icke fråga om att afsvärja den s. k. rätten till revolution, denna rent spekulativa rätt, som ingen författning kan upptaga bland sina paragrafer och ingen lagbok i världen kan förekomma, och som skall bestå lika länge, som naturlagen tvingar oss att dö, om vi afstå från rätten att andas. Genom att man ställer sig på reformernas mark, beröres denna oskrifna rätt lika litet som rätten till nödvärn upphäfves genom att lagar stiftas för reglering af personliga och egendoms-tvister.

Men är socialdemokratien i vår tid något annat än ett parti, som sträfvar efter samhällets socialistiska omgestaltning genom demokratiska och ekonomiska reformer? Att döma af en del uttalanden, som gjordes mot mig på partidagen i Stuttgart kunde det verkligen synas så. Men i Stuttgart uppfattade man min skrifvelse till partidagen som en anklagelse mot partiet, att detta skulle segla i blanquismens farvatten, medan den i själfva verket blott var riktad mot en del personer, hvilka anfallit mig med argument och talesätt af blanquistisk natur och som ville förmå kongressen att förklara mig för upprorsstiftare. Och om några, för öfrigt lugna och objektivt dömande personer på grund af det buller som min artikel, mycket mot min vilja och förväntan, hade förorsakat, för tillfället låtit förleda sig att uppträda mot mig och sålunda skenbart instämma med dem, som ropade anatema öfver mig, har detta likväl icke ett ögonblick kunnat dölja för mig den tillfälliga karaktären af denna öfverensstämmelse. Hur kunde jag såsom annat än produkt af en öfvergående stämning uppfatta Cunows vederläggning af mina satser angående sammanstörtningsteorin, då han själf våren 1897 skref:

”Ännu äro vi långt aflägsna från den kapitalistiska utvecklingens slutmål. Då vi lefva i handelns och industrins hufvudcentra med produktionens enorma stegring och den liberala borgarklassens förfall för ögonen, underskatta vi alltför gärna det afstånd och de hinder, som ännu skilja oss från målet. I hvilket land har väl kapitalismens urartning och oduglighet till lösande af ekonomiska uppgifter hunnit så långt, att samhället kan anses tillräckligt moget för införandet af en socialistisk samhällshushållning? Icke i England, ännu mindre i Tyskland och Frankrike. (H. Cunow, Unsere Interessen in Ostasien, ”Neue Zeit”.)

Till och med en positivt fällande dom af kongressen i Stuttgart hade icke ändrat min öfvertygelse, att den stora massan af den tyska socialdemokratien långt ifrån är anstucken af blanquistiska idéer. Efter det i Oeynhausen visste jag, att det icke var att vänta någon annan hållning af partikongressen än den, som den i verkligheten intog, och har äfven förut ganska bestämdt uttalat mig i bref därom.

Talet i Oeynhausen har sedan dess delat samma öde, som så många andra tal af framstående personer, det har officiöst korrigerats och molnet förklarats för en vessla. Och i hvilken anda har partiet uttalat sig sedan Stuttgart? Bebel har i sina tal om attentaten med största energi inlagt sin protest däremot, att socialdemokratien skulle företräda en våldets politik, och alla partitidningar ha

med bifall mottagit dessa tal, ingenstädes har man hört en protest höjas. Kautsky utvecklar i sin bok om agrarfrågan socialdemokratins agrarpolitiska grundsatser, hvilka alltigenom ha samma demokratiska reformkaraktär som det i Brandenburg antagna kommunalprogrammet. I Riksdagen fordrar partiet utvidgning af de industriella skiljedomstolarnes rätt och befogenhet och deras obligatoriska införande, dessa organ för den industriella fredens befrämjande. Alla de socialdemokratiska riksdagsmännens anförenden äro reformvänliga. I samma Stuttgart, där det enligt Klara Zetkin gjordes rent hus med ”Bernsteiniaden”, ingingo socialdemokraterna strax efter kongressen valförbund med den borgerliga demokratin vid val af kommunalfullmäktige, och i andra württembergiska städer följde man exemplet. Inom fackföreningsvärlden inför den ena fackföreningen efter den andra understöd åt arbetslösa, hvilket praktiskt innebär ett uppgifvande af den rena koalitions- eller föreningskaraktären, och uttalar sig för opartiska, arbetsgifvare och arbetare omfattande kommunalanstalter för arbetsförmedling, under det på flere större partiplatser – Hamburg, Elberfeld – socialister och fackföreningsfolk deltaga i grundandet af konsumtionsföreningar. Öfverallt aktion för reformer, aktion för socialt framåtskridande, aktion för demokratins förvärligande – ”man studerar dagsfrågornas enskildheter och söker efter häfstång och stödjepunkter för att på deras mark drifva samhällslifvet framåt i socialistisk anda.” Så skref jag för jämt ett år sedan, och jag finner intet faktum, som kunde föranleda mig att ändra ett enda ord däraf.¹

För öfrigt upprepar jag, att ju mer socialdemokratin besluter sig för att synas vara, hvad den i verkligheten är, desto mer skall den också se sina utsikter växa att genomdrifva politiska reformer. Frukten är visserligen en afsevärd faktor i politiken, men man bedrar sig, om man tror, att man genom att väcka frukten förmår allt. Icke då chartiströrelsen framträdde som mest revolutionär, uppnådde de engelska arbetarne rösträtt, utan då de revolutionära slagorden förklingat och arbetarne förbundit sig med den radikala borgareklassen för reformens genomdrifvande. Den, som invänder mot mig, att sådant är omöjligt i Tyskland, honom ber jag genomläsa, hvad den liberala pressen för femton eller tjugo år sedan skref om fackföreningsstrider och arbetarelagstiftning, och huru de liberala partiernas representanter talade och röstade i riksdagen, då det gälde dylika frågors afgörande. Han skall då kanske medgifva, att den politiska reaktionen icke är den mest betecknande företeelsen i det borgerliga Tyskland.

V. Slutmål och rörelse – Kant mot ”cant”.

På flera ställen i detta arbete har hänvisats till det stora inflytande, som traditionen äfven inom socialdemokratin utöfvar vid bedömandet af idéer och tidsförhållanden. Jag säger uttryckligen ”äfven inom socialdemokratin, emedan denna traditionens makt är en mycket utbredd företeelse, från hvilken intet parti, ingen litterär eller konstnärlig riktning går fri, och hvilken t. o. m. starkt spelar in i de flesta vetenskaper. Den kommer knappt heller att någonsin fullt utrotas. Det skall alltid förgå en viss tid, innan människorna så klart inse traditionens oförenlighet med det nya, att de helt och hållet lämna den åt det förflutna. Innan detta sker eller utan skada för en viss sak kan ske, bildar traditionen vanligen det kraftigaste medlet att sammanhålla individer, hvilka icke förenas af ett starkt, ständigt verkande intresse eller af yttre tryck. Däraf alla handlingens mäns intuitiva förkärlek, de må beträffande målet vara hur revolutionära som helst – för traditionen. ”*Never swop horses whilst crossing a stream*” – byt aldrig hästar, medan du passerar en flod! – detta motto af den gamle Lincoln har samma tanke till grund, som inspirerade Lassalles bekanta anatema mot ”liberalismens häcklande ande”, mot ”den individuella meningens och snusfornuftighetens sjukdom.” Under det traditionen väsentligen verkar sammanhållande och bevarande, verkar kritiken däremot städse förstörande. I det ögonblick en viktig handling skall utföras, kan

¹ ”Der Kampf der Sozialdemokratie und die Revolution der Gesellschaft, Neue Zeit”, XVI, 1. Sid. 451.

därför äfven en sakligt berättigad kritik vara af ondo och därför förkastlig.

Att erkänna detta är naturligtvis icke detsamma som att förklara traditionen helig och förbjuda kritiken. Partier befinna sig icke alltid midt i strömfåran, där all uppmärksamhet blott är riktad på en uppgift. För ett parti, som vill hålla jämna steg med den verkliga utvecklingen, är kritiken outhärlig och traditionen kan där från att vara en motorisk kraft blifva en tung börda, en tryckande boja.

Men nu göra människorna blott i få fall fullt klart för sig betydelsen af de förändringar, som förutsättningarna, hvar på deras traditioner hvila, ha undergått. Vanligen föredraga de att blott så till vida taga hänsyn till förändringarna, då det är fråga om att erkänna förhållanden, hvilka icke kunna afvisas, och, så godt sig göra låter, bringa dem i samklang med de gamla slagorden. Medlet härtill kallas rabulistik och det slutliga resultatet för fraseologin blir i regeln "cant" (tomt pladder).

Cant – ordet är engelskt och lär ha uppkommit i sextonde århundradet såsom beteckning för puritanernas gudliga och monotona sånger. I sin allmänna betydelse betecknar det ett osant talesätt, som antingen blott är ett tanklöst eftersägende eller också, med fullt medvetande om dess osanning, användes för att uppnå ett eller annat mål, det må nu vara fråga om religion eller politik, grå teori eller lefvande verklighet. I denna vidsträckt mening är cant urgammal – inga hafva förstått sig så väl på att använda denna metod som grekerna i den sen-klassiska perioden – och den genomtränger i otaliga former hela vårt kulturella lif. Hvarje nation, hvarje klass och hvarje af samma intresse eller doktrin sammanhållen grupp har sin egen "cant." Delvis har den blifvit en ren konventionssak, endast en form, så att ingen längre låter bedraga sig i fråga om dess innehållslöshet, och kamp mot densamma blott vore att till tidsfördrif skjuta på sparfvar. Men detta gäller icke om den "cant", som uppträder i vetenskaplig dräkt, icke heller den "cant", som blifvit ett politiskt slagord.

Mitt uttalande, att "det, som man i allmänhet kallar socialismens slutmål, för mig saknar betydelse, under det rörelsen betyder allt", har uppfattats såsom ett förnekande af hvarje bestämt mål för den socialistiska rörelsen, och herr Georg Plechanow har till och med upptäckt, att jag hämtat denna "ryktbara sats" ur Gerhard von Schulze-Gävernitz' bok "Zum sozialen Frieden".¹

¹ I en artikelserie "Hvarför skola vi vara honom tacksam. Öppet brev till Kautsky", offentliggjord i 253-255 af "Sächsische Arbeiterzeitung" 1898. Kautsky hade på partikongressen i Stuttgart sagt att, om än socialdemokra icke kunde godkänna mina åsikter, kunde den likväl vara mig tacksam för den väckelse, som jag gifvit genom mina uppsatser. Detta var i herr Plechanows ögon en aldeles för mild kritik. Det var honom icke nog, att jag, såsom han menade, i Stuttgart desavouerades af en öfverväldigande majoritet af kongressens deltagare, utan jag borde också såsom en ignorant med en "frappant tankefattigdom" och "en borgerliga reformers kritisktlose efterlöpare", hvilken "gifvit den socialistiska teorin knytnefslag i ansiktet och – medvetet eller omedvetet – sträfvar efter att till 'den förenade reaktionära massans glädje och gamman' begrafva denna teori, med skymf och hån utstötas från gemenskapen med alla rättrogna eller, som herr Plechanow uttrycker sig, "begravvas af socialdemokratien". Jag afstår från att här använda det uttryck, som ordspråket har för dylika skarprättarefasoner. Enhvar följer sin natur, och af påfågeln väntar ingen melodiska toner, Men frasen att jag drifver "mitt mordiska handtverk" till den "förenade reaktionära massans glädje och gamman" nödgar mig till ett kort bemötande.

Jag har på annat ställe i denna bok citerat några socialistiska tidningar, hvilka godkänt mina slutledninga eller själfva uttalat sig i samma anda som jag. Listan kunde göras mycket längre, men för mig är icke hufvudsaken att stärka min bevisföring med mina meningsfränders antal eller anseende. För att likväl ställa herr Plechanows stridsätt i dess rätta belysning vill jag nämna, att en stor, om icke största delen af de i Ryssland verkande ryska socialdemokraterna, däribland redaktören för den ryska arbetaretidningen, afgjort uttalat sig för en med min nära besläktad ståndpunkt, och att från detta håll åtskilliga af mina "innehållslösa" artiklar blifvit öfversatta på ryska och spridda i broschyrförm. Icke till Plechanows "glädje och gamman", det är kanske sant. Men hur smakfullt att under nuvarande, honom mycket väl bekanta omständigheter tala om en "förenad" reaktionär massa – för öfrigt ett uttryck, som i meningslös-

Där heter det nämligen på ett ställe, att det visserligen för den revolutionära socialismen är oundgängligt att såsom slutmål uppställa alla produktionsmedels öfverföring i statens ägo, men för den praktiskt-politiska socialismen, som uppställer närliggande mål före det mera aflägsna, är det icke nödvändigt. Emedan sålunda här ett slutmål framställes såsom onödigt för praktiska system och äfven jag bekänt mig äga ringa intresse för ett visst slag af slutmål, är jag en ”kritiklös efterlöpare” till Schulze-Gävernitz. Man måste erkänna, att en dylig bevisföring vittnar om en frappant tankerikedom.

Då jag för åtta år sedan skref om Schulze-Gävernitz' bok i ”Neue Zeit”, lämnade jag, ehuru min kritik ännu var starkt påverkad af förutsättningar, som jag nu icke längre gillar, denna principiella motsättning mellan slutmål och praktiskt reformarbete å sido såsom oväsentlig och erkände – utan att möta någon protest – att för England var en fortsatt fredlig utveckling, sådan som Schulze-Gävernitz ställde i utsikt, åtminstone icke osannolik. Jag uttalade den öfvertygelsen, att den engelska arbetareklassen vid en fortsatt utveckling i full frihet väl skulle öka sina fordringar, men icke fordra något, hvars nödvändighet eller möjlighet att genomföra kunde betviflas. I grund och botten är detta ingenting annat, än hvad jag säger i dag. Och om man framhåller för mig den engelska socialdemokratins under tiden gjorda framsteg, så svarar jag, att samtidigt med denna tillväxt har den engelska socialdemokratien utvecklats sig från en utopisk-revolutionär sekt, såsom Engels upprepade gånger kallat den, till ett praktiskt reformparti, och först härigenom blef den praktiskt taget möjlig. Ingen omdömeskraftig socialist i våra dagars England drömmer om en nära förestående seger för socialismen på grund af någon stor katastrof, ingen drömmer om det revolutionära proletariats snabba eröfring af parlamentet. Därför riktar man alltmer sin verksamhet på kommunerna och andra själfförvaltningsorgan och har öfvergifvit det tidigare underskattandet af fackföreningsrörelsen och i stället trädt i närmare förbindelse med denna liksom här och hvar äfven med den kooperativa rörelsen.

Och slutmålet? Det fortfar att vara just slutmål. ”Arbetareklassen... har icke att genom folkbeslut införa några fullt färdiga utopier. Den vet, att den, för att uppnå sin egen befrielse och därmed den högre lifsform, som det nuvarande samhället motverkar genom sin egen ekonomiska utveckling, har att utkämpa en mängd strider, genomlöpa en hel rad historiska processer, under hvilka människorna såväl som omständigheterna kunna undergå en fullständig förändring. Den har icke några ideal att förverkliga, den har blott att försätta i frihet de element i det nya samhället, hvilka redan utvecklats i skötet af det sammanstörtande bourgeoissamhället”. ”Så Marx i ”Der Bürgerkrieg in Frankreich”. Om icke i alla punkter så likväl i hufvuddragen var det detta uttalande, hvarpå jag tänkte vid nedskrifvandet af satsen om slutmålet. Ty hvad säger det egentligen annat, än att rörelsen, serien af processerna, är allt, och att gentemot denna hvarje i detalj fixerad slutmål är oväsentligt. Jag har redan en gång förklarat, att jag gärna slopar formen för satsen om slutmålet, såvida den tillåter en sådan utläggning, att hvarje såsom princip formuleradt allmänt mål för arbetarörelsen bör förklaras för värdelöst. Men förutfattade teorier om rörelsens utgång, hvilka gå utöfver ett sådant allmänt uppställt mål, som bestämmer rörelsens principiella riktning och karaktär, skola med nödvändighet utlöpa i utopier och förr eller senare ställa sig hindrande och hämmande i vägen för rörelsens verkliga teoretiska och praktiska framåtskridande.

Den, som blott något känner socialdemokratins historia, vet äfven, att partiet blifvit stort genom att handla i strid med dyliga teorier och bryta de på grund af dem fattade besluten. Hvad Engels säger i förordet till den nya upplagan af ”Der Bürgerkrieg” med afseende på blanquisterna och proudhonisterna under kommunens dagar, nämligen att båda partierna tvungos på grund af de faktiska förhållandena att handla mot sina egna dogmer, har ofta upprepats under annan form.

Mot en teori eller en principförklaring, som icke är tillräckligt omfattande för att på hvarje utvecklingsstadium tillåta tillvaratagandet af arbetareklassens närmaste intressen, kommer alltid att brytas liksom hvarje afsvärjelse af reformarbete och understöd åt närstående borgerliga partier alltid kommer att glömmas. Och alltjämt skola partikongresserna få höra klagomål öfver, att än här, än där socialismens slutmål icke ställes tillräckligt i förgrunden under valstriderna.

I det citat af Schulze-Gävernitz, som herr Plechanow framkastar mot mig, het& det, att genom uppgifvande af påståendet att arbetarnes ställning (i det modärna samhället) är hopplös, skulle socialismen förlora sin revolutionära udd och utnyttjas till försvar för vissa lagstiftningsföreläringar. Af denna motsättning framgår med full klarhet, att Schulze-Gävernitz alltid använder begreppet revolutionär som uttryck för sträfvandet efter våldsam omstörtning. Herr Plechanow vänder om saken och räknar mig, då jag icke framställer arbetarnes ställning som hopplös, emedan jag erkänner möjligheten af densammans förbättring och åtskilliga andra sakförhållanden, hvilka borgerliga ekonomer påvisat, till ”den vetenskapliga socialismens motståndare”.

”Vetenskaplig socialism” i sanning! Om någonsin ordet vetenskap kan dragas ned till ren ”cant”, så är det i detta fall. Satsen om ”hopplösheten” i arbetarnes ställning uppställdes för mer än femtio år sedan. Den går igenom hela trettio- och fyratiotalets radikal-socialistiska litteratur, och många fastställda fakta syntes rättfärdiga den. Så är det förklarligt, om Marx i ”Das Elend der Philosophie” förklarade existensminimum för den naturliga arbetslönen, om det i det kommunistiska manifestet kategoriskt heter: ”i stället för att höja sig med industrins framsteg, sjunker däremot den modärne arbetaren allt djupare under sin klass' existensvillkor, arbetaren blir en fattiglapp, och pauperismen utvecklar sig ännu snabbare än befolkning och rikedom”, och om det i ”Die Klassenkämpfe” säges, att den ringaste förbättring i arbetarnes ställning ”förblir en utopi inom den borgerliga republiken”. Är nu arbetarnes ställning hopplös, äro naturligtvis också dessa satser riktiga. Det senare underförstås i herr Plechanows förebräelse. Hopplösheten i arbetarnes ställning är i enlighet därmed ett af den ”vetenskapliga socialismens” orubbliga axiom. Att erkänna sakförhållanden, som tala däremot, betyder enligt honom att följa i hälarne de borgerliga ekonomer, hvilka konstaterat dessa förhållanden. Dem tillkommer därför den tack, som Kautsky låtit komma mig till del. ”Må vi genast visa honom vägen till alla anhängare och tillbedjare af den ”*ekonomiska harmonien*” och naturligtvis framför allt till den – *odödlige Bastiat*.”

Den store engelske humoristen Dickens har i en af sina romaner träffande karakteriserat detta sätt att disputera. ”Din dotter har gift sig med en tiggare”, säger en i små förhållanden lefvande, men högdragen dam till sin man, och då denne svarar henne, att den nye svärsonen dock icke är alldeles utblottad, erhåller han det tillintetgörande sarkastiska svaret: ”Såå. Jag visste icke, att han var i besittning af stora legat.” Att bestrida en öfverdrift är detsamma som att försvara en motsatt öfverdrift.

Det finnes öfverallt naiva naturer, på hvilka sådana knep göra intryck. Att erkänna något, som borgerliga ekonomer haft att invända mot de socialistiska förutsättningarna – hvilken förvillelse! Men jag är nog förhärdad att anse Mrs Wilfers sarkasmer helt enkelt för barnsliga. En villfarelse är icke värd att fortleva, därför att Marx och Engels en gång ha delat den, och en sanning förlorar icke sin betydelse därigenom, att en antisocialistisk eller icke fullödig socialistisk ekonom först funnit eller framställt den.

På vetenskapens område utfärdar icke tendensen vare sig privilegier eller bannlysningsdekret. Hans ensidighet i framställningen af det modärna Englands utvecklingshistoria, som jag på sin tid säkerligen tillräckligt skarpt tillbakavisade, har icke hindrat herr von Schulze-Gävernitz att såväl i sin skrift ”Zum sozialen Frieden” som i sin monografi: ”Der Grossbetrieb ein wirtschaftlicher und sozialer Fortschritt” ha påvisat förhållanden, hvilka äro af stort värde för kannedomen om

nutidens ekonomiska utveckling, och långt ifrån att däri se en förebråelse erkänner jag gärna, att jag genom Schulze-Gävernitz liksom genom andra ekonomer ur Brentanos skola (Herkner, Sinzheimer) kommit att uppmärksamma många företeelser, hvilka jag förut icke alls eller blott flyktigt ägnat min uppmärksamhet. Jag blyges icke ens att erkänna, att äfven Julius Wolffs bok ”Sozialismus und sozialistische Gesellschaftsordnung” dock lärt mig något.

Herr Plechanow kallar detta den vetenskapliga socialismens ”eklektiska sammansmältning med de borgerliga ekonomernas läror”. Som om icke nio tiondelar af den vetenskapliga socialismens element, vore hämtade ur ”borgerliga ekonomers” arbeten, som om det öfver hufvud funnes någon partivetenskap !¹

Till olycka för herr Plechanows vetenskapliga socialism ha de här citerade marxska satserna om det hopplösa i arbetarens ställning blifvit kullkastade i en bok, som bär namnet ”Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie.” Där läsa vi om den genom 1847 års fabrikslag framkallade ”fysiska och moraliska pånyttfödelsen” bland Lancshires textilarbetare, hvilken ”tydligt framträdde äfven för de svagaste ögon”. Icke ens den borgerliga republiken var sålunda nödvändig för att skapa en viss förbättring för en stor arbetarekategori. I samma bok kan man läsa, att det nuvarande samhället icke är ”någon fast kristall, utan en föränderlig och i en ständig omdaningsprocess befintlig organism”, att äfven i fråga om de ekonomiska frågornas behandling kan iakttagas ”ett tydligt framsteg” hos detta samhälles officiella representanter. Vidare finner man att författaren ägnat den engelska fabrikslagstiftningens resultat ett så stort utrymme i boken för att sporra kontinentens länder till liknande åtgärder och därigenom värka därefter, att samhällets omdaningsprocess må försiggå i allt humanare former. (Förordet.) Detta betyder icke hopplöshet i arbetarnes ställning, utan möjlighet till förbättring af densamma. Och då sedan 1866, när detta skrefs, den skildrade lagstiftningen icke försämrats, utan gått framåt, blifvit mera allmän, och genom i lika riktning verkande lagar och institutioner ytterligare utvidgats, kan det i våra dagar

¹ En rysk socialist, S. Prokopowitsch, som står nära mina åsikter, riktar i en belgisk socialdemokratisk tidskrift i en mycket skarp artikel om partikongressen i Stuttgart den förebråelsen mot mig, att jag i min kamp mot ofoget att göra vetenskapen till partisak icke varit nog konsekvent. Därigenom att jag tillmätte teorin inflytande på partiets taktik, bidroge jag själf till den förvirring, som i detta afseende härskar inom socialdemokratien. ”Partiets taktik”, skriver han, ”bestämmas vida mer än det teoretiska vetandet af de verkliga sociala förhållandena. Det är icke det teoretiska vetandet, som utöfvar inflytande på partiets taktik, tvärtom är det partiets taktik, som äger ett obestriddigt inflytande på de doktriner, hvilka ha kurs inom partiet ... I fråga om de modärna massrörelserna det är alltid Vollmar-anhängare, som gå före Bernsteinianer. Vetenskapen skall alltid vara ”partisak”, så länge handlingens män fasthålla vid den idén, att en viss uppfattning af den ekonomiska utvecklingen kan utöfva inflytande på partiets taktik. Vetenskapen blir först från det ögonblick fri, då man erkänt, att den har att tjäna partiets mål, icke att bestämma dem”. I stället för att vända mig mot, att man gjorde partiets taktik beroende af en af mig såsom falsk ansedd doktrin, borde jag ha vändt mig mot, att man öfver hufvud gjorde den beroende af någon teori angående den sociala utvecklingen. (Avenir Social, 1899. I. Sid. 15, 16).

Jag kan till stor del instämma i det här sagda, hvilket jag ju äfven framhållit i första kapitlet vid behandlingen af eklekticismen, som redan var tryckt, då jag erhöi Prokopowitschs artikel. Där doktrinen upphäft sig till härskarinna, är det eklekticismen, hvilken såsom rebell gör bresch för den fria vetenskapen. Men jag kan icke tänka mig någon varaktig kollektiv vilja utan en kollektiv tro, hvilken dock, hur mycket intresset än bidrager till dess utbildning, är beroende af någon allmänt utbredd åsikt eller kunskap om det som är allmänt önskvärdt och genomförbart. Utan en sådan kollektiv öfvertygelse icke heller något konsekvent och varaktigt kollektivt handlande. Det är detta faktum, som min af Prokopowitsch angripna sats fastställer. ”Det andra momentet (vid bestämmandet af taktiska frågor) är af intellektuell natur: graden af kunskap om samhällstillståndet, den uppnådda insikten i samhällskroppens och dess elements natur och invecklingslagar.” (”Neue Zeit”, XVI, i. Sid. 485). Utgående från att detta är fallet, kan jag icke underkänna den teoretiska kunskapens betydelse vid taktiska frågors behandling och afgörande, utan blott vända mig däremot, att man behandlar vetenskapen såsom sådan som en angelägenhet utanför partiet. Att tjäna en sak innebär för öfrigt att äfven utöfva inflytande på densamma. ”Till slut äro vi dock beroende af de varelser, vi själfva skapat”, säger redan Mefistofeles.

vara ännu mindre tal om arbetarnes hopplösa ställning än det var då. Om det kallas att vara efterföljare till den ”odödlige Bastiat”, då man konstaterar sådana fakta, så är denna liberale ekonomns främsta efterföljare – Karl Marx.

Herr Plechanow citerar med stort välbehag Liebknechts uttalande på partikongressen i Stuttgart: ”En ande sådan som Marx måste lefva i England för att där kunna skrifva sitt ”Kapital”, Bernstein däremot låter imponera på sig af den engelska bourgeoisins kolossala utveckling.” Han finner emellertid detta uttalande alltför gynnsamt för mig. Man behöfver icke vara någon Marx för att i England förblifva trogen den vetenskapliga socialismen (i Marx' och Engels anda). Mitt affall skulle i stället bero därpå, att jag är ”föga förtrogen” med denna socialism.

Helt naturligt kan det icke falla mig in att upptaga striden med en man, hvars vetenskap fordrar, att man under alla omständigheter ända till den stora omstörtningen förklarar arbetarens ställning för hopplös. Annorlunda med Liebknecht. Om jag rätt förstått dennes uttalande, gick det ut på att tillerkänna mig förmildrande omständigheter. Så gärna jag än konstaterar detta, måste jag likväl förklara, att jag icke kan acceptera de förmildrande omständigheterna. Naturligtvis vare det långt ifrån mig att mäta mig med tänkaren Marx. Men det är här icke fråga om min större eller mindre underlägsenhet gentemot denne. Mot Marx kan äfven någon ha rätt, som icke når upp till honom i vetande och begåfning. Hvad det gäller är, om de af mig konstaterade fakta äro riktiga eller icke, och om de rättfärdiga de konsekvenser, som jag dragit ur dem. Som det framgår af det föregående, har ej heller en ande som. Marx blifvit förskonad från ödet att i England afsevärdt modifiera sina förutfattade meningar, att också han i England affalla från vissa af sina dit medförda åsikter.

Man kan invända mot mig, att Marx visserligen erkänt dessa förbättringar, men huru litet dessa detaljer inverkat på hans grundåskådning, skulle framgå af kapitlet om den kapitalistiska ackumulationens historiska tendens i slutet af första bandet af ”Das Kapital”. Härpå har jag blott att svara, att, om det förhåller sig så, talar det mot detta kapitel, men icke mot mig.

Man kan uppfatta detta ofta citerade kapitel på olika sätt. Jag tror mig hafva varit den förste, som tydt det såsom ett summariskt kännetecknande af en utvecklingstendens, inneboende i den kapitalistiska ackumulationen, men hvilken i praktiken icke gör sig helt gällande och därför ej heller behöfver leda till den tillspetsning af motsatserna, som i detta kapitel antages. Engels har aldrig vändt sig mot min utläggning häraf, hvarken muntligt eller i tryck förklarar den för falsk. Han har icke heller haft ett ord att invända, då jag 1891 i en resencion öfver ett arbete af Schulze-Gävernitz skref med afseende på hithörande frågor: ”Det är klart, att där, hvarest lagstiftningen, samhällets planmässiga och medvetna värksamhet på lämpligt sätt ingriper, kan de ekonomiska utvecklingstendensernas makt brytas och försvagas, ja under vissa omständigheter upphävas. Marx och Engels ha icke blott icke förnekat detta, utan tvärtom alltid betonat det.” (Neue Zeit, IX I.) Läser man det nämnda kapitlet med denna uppfattning, så skall man äfven vid de enskilda satserna underförstå ordet ”tendens” och därigenom se sig befriad från nödvändigheten att med meningsförvirrande utläggningskonster bringa dem i samklang med verkligheten. Ju mer den faktiska utvecklingen skrider framåt, desto betydelselösare kommer just detta kapitel att bli. Ty dess teoretiska betydelse ligger icke i fastsläandet af den allmänna tendensen hän till kapitalistisk centralisation och ackumulation, hvilka ju långt före Marx hade konstaterats af de borgerliga ekonomerna och af socialisterna, utan i Marx' egen framställning af de omständigheter och former, under hvilka de skulle förverkligas på ett högre stadium, och de resultat, hvartill de skulle leda. I detta afseende uppstå under den faktiska utvecklingen alltjämt nya institutioner och krafter, alltjämt nya förhållanden, inför hvilka den ifrågavarande framställningen synes otillräcklig och i motsvarande grad oduglig som skizz för den kommande utvecklingen. Sådan är min uppfattning.

Man kan emellertid äfven på annat sätt uppfatta kapitlet. Man kan förstå det så, att de däri omnämnda förbättringarna och möjligen ytterligare sådana blott skapa tillfälligt skydd mot kapitalismens nedtryckande tendenser, att de blott äro obetydliga modifikationer, hvilka icke i längden kunna uträtta något varaktigt mot den af Marx konstaterade tillspetsningen af motsatsen, att denna skärpning – om icke bokstafligen, så likväl i det väsentliga – slutligen skall inträffa och leda till den antyddade katastrofartade omhvälfningen. Denna uppfattning kan stödja sig på den kategoriska affattning, som slutledningarne erhållit i detta kapitel, och bekräftas i viss mån därigenom, att på slutet åter hänvisas till det kommunistiska manifestet, sedan kort förut äfven Hegel framdragits med sin negation af negationen – återställandet på ny grundval af då af den kapitalistiska produktionsmetoden negerade individuella egendomen.

Det är enligt min mening helt enkelt omöjligt att förklara den ena uppfattningen för riktig och den andra för absolut falsk. För mig illustrerar i stället kapitlet en dualism, som genomgår hela det storslagna marxiska arbetet och som, på ett mindre pregnant sätt, äfven kommer till uttryck på andra ställen. En dualism, som består däri, att arbetet vill vara en vetenskaplig undersökning och samtidigt bevisa en redan långt före dess nedskrivande uppställd och färdig tes, att för arbetet ett schema ligger till grund, där det resultat, hvartill utvecklingen skulle föra, redan på förhand var bestämdt. Hänvisningen till det kommunistiska manifestet tyder på en verklig återstod af utopism i det marxiska systemet. Marx hade i hufvudsak accepterat utopisternas lösning, men ansett deras medel och bevisföring otillräckliga. Han grep sig därför an med en revision af deras idéer med det vetenskapliga geniets flit, skärpa och sanningskärlek. Han förteg inga viktiga förhållanden, han underlät äfven, så länge föremålet för undersökningen icke hade något samband med bevisföringens slutmål, att alltför starkt förringa värdet af dessa förhållandens räckvidd och betydelse. Så långt förblir hans verk fritt från hvarje tendens, som skulle vara till förfång för dess vetenskaplighet.¹

Ty den allmänna sympatien för de arbetande klassernas emancipationssträfvanden står icke i och för sig i vägen för vetenskapligheten. Men då Marx närmar sig sådana punkter, där slutmålet allvarligt kommer i fråga, då blir han osäker och otillförlitlig, då uppstå sådana motsägelser, hvilka i denna skrift bl. a. påvisats i kapitlet om inkomstfördelningen i det modärna samhället, då visar det sig, att denne stora vetenskapliga ande dock slutligen var fången i en doktrin. Han har, för att använda en bild, uppfört en mäktig byggnad inom ramen af en förut befintlig byggnadsställning. Han höll sig under byggandet strängt till den vetenskapliga byggnadskonstens lagar, så länge de icke kommo i kollision med de villkor, som byggnadsställningens konstruktion föreskref honom, men han lämnade åsido eller kringgick dessa lagar, då ställningen befanns för trång för att kunna följa dem. I stället för att där, hvarest byggnadsställningen blef ett hinder för byggnaden och denna därför icke kunde bli fristående, rifva ned själfva ställningen, ändrade han byggnaden på bekostnad af proportionerna och gjorde den sålunda fullständigt beroende af ställningen. Var det medvetandet om detta irrationella förhållande, som alltjämt lät honom vända sig från verkets färdigbyggande till detaljernas förbättring? Hur än härmed må förhålla sig, är det min öfvertygelse, att hvarhålst ofvannämnda dualism visar sig, måste det yttre höljet falla, om byggnaden skulle komma till sin rätt. I den senare, icke i det förra ligger det, som är värdt att fortleva af Marx.

Ingenting stöder mig bättre i denna uppfattning än den ängslan, hvarmed just de djupare anlagda marxisterna, som ännu icke kunnat skilja sig från verkets dialektiska schema – den nämnda byggnadsställningen – söka fasthålla vid vissa af verkligheten vederlagda framställningar i ”Das Kapital”. Åtminstone kan jag endast på så sätt förklara, huru Kautsky, som eljest har öppet öga

¹ Jag bortser här från den tendens, som kommer till uttryck vid behandlingen af personer och framställningen af händelser och som icke står i något nödvändigt sammanhang med den ekonomiska utvecklingen.

för de verkliga förhållandena, på kongressen i Stuttgart kunde på mitt påstående, att de egendomsbesittandes antal icke af- utan tilltager, svara: ”Om detta vore riktigt, vore tidpunkten för vår seger icke blott långt framskjuten, utan vi skulle öfver hufvud aldrig nå målet. Om kapitalisterna, men icke de egendomslösa, ökas, då aflägsna vi oss mer och mer från målet; ju längre utvecklingen skrider framåt, desto mer befästes kapitalismen, icke socialismen.”

Denna sats, som herr Plechanow naturligtvis såsom ”förträfflig” helt och hållet underskrifver, skulle synas mig obegriplig i en Kautskys mun, om jag icke såge den i sammanhang med den marxiska bevisföringen. Utgående från en liknande uppfattning hade fröken Luxemburg i sina redan omnämnda artiklar, hvilka med afseende på metod öfver hufvud hör till det bästa, som skrifvits mot mig, framhållit, att enligt mitt uppfattningssätt skulle socialismen upphöra att vara en objektiv, historisk nödvändighet och få en idealistisk motivering. Oaktadt hennes bevisföring uppvisar en del hårresande logiska kullerbyttor och utmynnar i ett godtyckligt likhetstecken mellan idealism och utopism, träffar hon dock så till vida sakens kärna, som jag i själfva verket icke gör socialismens seger beroende af dess ”immanenta ekonomiska nödvändighet”, utan fastmer anser hvarken för möjligt eller nödvändigt att gifva den en rent materialistisk motivering.

Att de egendomsbesittandes antal till- och icke aftager, är icke någon uppfinning af borgerliga harmoni-ekonomer, utan ett af skattemyndigheterna, ofta till harm för dem det gäller, påvisadt sakförhållande, hvilket numera icke längre låter sig rubbas. Men hvad har detta förhållande med socialismens seger att göra? Hvarför skall socialismens förverkligande vara beroende af att detta förhållande existerar eller att dess existens vederlägges? Helt enkelt, emedan det dialektiska schemat synes föreskrifva det, emedan en bjälke hotar lossna ur byggnadsställningen, ifall man medgifver att den samhällliga merprodukten icke tillfaller ett aftagande, utan ett tilltagande antal egendomsbesittande. Men det är endast den spekulativa doktrinen, som beröres af denna fråga; för arbetarnes praktiska sträfvanden är den blott en bisak. Hvarken deras kamp för den politiska demokratin eller deras kamp för demokratin inom industrin kommer att beröras däraf. Utsikterna för denna kamp bero icke på kapitalets koncentration i händerna på ett alltjämt minskadt antal storkapitalister, icke heller på den dialektiska byggnad, dit denna bjälke hör, utan på tillväxten af den samhällliga rikedomen, de samhällliga produktivkrafterna i förening med det allmänna sociala framåtskridandet, särskildt arbetareklassens intellektuella och moraliska mognad.

Vore socialismens seger beroende af den oafbrutna minskningen i kapitalmagnaternas antal, måste socialdemokratin, om den vill handla konsekvent, åtminstone underlåta allt, som kunde fördröja denna minskning, om den än icke med alla medel understödde kapitalets hopande på ett fåtal händer. I praktiken har den ofta nog handlat i rak motsats härtill. Exempelvis i de skattepolitiska frågor, där de socialdemokratiska rösterna fälla utslaget. Öfver hufvud vore från sammanstörtningsteorins ståndpunkt en stor del af dess praktiska verksamhet ett penelope-arbete. Men det är icke socialdemokratin, som här har orätt. Felet ligger i doktrinen, så vida som den ger rum åt föreställningen, att framåtskridandet är beroende af att förhållandena bli allt sämre och sämre.

I förordet till sin bok om agrarfrågan vänder sig Kautsky mot dem, som tala om nödvändigheten af marxismens öfvervinnande. Han ser väl tvifvel och betänkligheter uppdyka, men dessa ensamma betyda ännu icke någon utveckling utöfver den redan uppnådda.

Detta är så tillvida riktigt, som tvifvel och betänkligheter ännu icke utgöra en positiv vederläggning. Men de kunna bli det första steget därtill.

Är det emellertid verkligen fråga om ett öfvervinnande af Marxismen, gäller det icke snarare att aflägsna vissa rester af utopism, hvilka marxismen ännu släpar med sig och där vi ha att söka urkällan till de motsägelser i teori och praktik, hvilka kritikerna påvisat i den marxiska läran?

Denna skrift har redan blifvit omfångsrikare än afsikten varit, jag måste därför afstå från att ingå på alla hithörande punkter. Men så mycket mer anser jag för min plikt att förklara, att jag anser en hel del från annat håll gjorda invändningar mot vissa enskildheter i den marxiska läran för ovederlagda, en del till och med omöjliga att vederlägga. Och jag kan så mycket hellre göra detta, enär dessa invändningar äro fullkomligt betydelösa för socialdemokratins sträfvanden.

Vi borde i detta afseende vara något mindre känsliga. Det har redan flera gånger inträffat, att marxister med stor ifver bekämpat satsen, hvilka de trodde vara de marxiska lärorna diametralt motsatta, medan det slutligen visat sig, att den förmenta motsatsen alls icke existerade. Jag tänker härvid bl. a. på den polemik, som anknöt sig till den numera aflidne doktor Stiebelings undersökningar om verkan af kapitalets koncentration på profiten. Såväl i sina satsers formulering som i sina kalkylers detaljer begick Stiebeling grofva fel, hvilkas uppdagande framför allt är Kautskys förtjänst. Däremot har tredje bandet af "Das Kapital" visat, att grundtanken i Stiebelings arbete: profitens sjunkande i förhållande till kapitalets stigande koncentration, icke stod i den motsats till Marx' lära, som de flesta af oss på den tiden antogo, äfven om hans bevisföring är en annan än Marx'. På sin tid fick Stiebeling emellertid höra, att om det, som han framhöll, vore sant, skulle den nuvarande arbetarerörelsens teoretiska grundval, den Marxiska läran, vara falsk. De, som talade så, kunde verkligen också stödja sig på flera ställen hos Marx. En analys af den kontrovers, som anknöt sig till Stiebelings artiklar, skulle mycket väl kunna tjäna att åskådliggöra åtskilliga motsägelser inom värdeläran."¹

Liknande motsägelser visa sig vid uppskattandet af förhållandet mellan ekonomi och makt, och de finna sitt motstycke i motsägelserna vid bedömandet af de arbetarerörelsens praktiska uppgifter och möjligheter, hvilka redan förut behandlats i detta arbete. Här är emellertid en punkt, till hvilken det är nödvändigt att ännu en gång återkomma. Det är emellertid icke den frågan, som skall undersökas, i hvilken grad makten ursprungligen och under historiens vidare gång inverkat på ekonomin och omvänt, utan blott frågan om maktens skapande kraft i ett gifvet samhällsskick: Medan under tidigare dagar makten af en del marxister tillerkändes en rent negativ roll, gör sig i våra dagar en öfverdrift åt motsatta hållet märkbar, tillerkännas makt och välde nästan en skapande allmakt och betonas den politiska verksamheten rent af såsom den "vetenskapliga socialismens" kvintessens – eller den "vetenskapliga kommunismens", såsom man, just ej till fördel för logiken, förbättrat uttrycket.

Det vore meningslöst att återgå till en äldre generations fördomar med afseende på den politiska maktens verkningskraft, ty det gäller äfven här att gå ännu längre tillbaka. De fördomar, utopisterna t. ex. i detta afseende hyste, hade sina naturliga orsaker, ja man kan knappast säga, att de voro fördomar, då de berodde på de arbetande klassernas faktiska omogenhet under denna tid, hvilken endast tillät antingen ett öfvergående pöbelvälde å ena sidan eller tillbakagång till klassoligarki å andra sidan. Under sådana omständigheter måste hänvisandet till politiken framträda som ett försök att bortleda intresset från mera trängande uppgifter. För närvarande ha dessa

¹ Jag vill i detta sammanhang påpeka den mycket anmärkningsvärda, 'Lx'bg'signerade artikeln om Stiebelings arbete i 1887 års årgång af "Neue Zeit", där bl. a. frågan om proatproblemets lösning redan berördes. Den för mig obekante författaren säger med afseende på mervärdet fullkomligt detsamma, som jag själf sagt, då han skriver:

Mervärdet, förhållandet mellan totalprofiten och totalarbetslönen, är ett begrepp, som icke kan användas i fråga om de enskilda produktionsgrenarne". Hvad Kautsky svarade härför, var säkerligen det bästa, som kunde sägas med stöd af de då föreliggande banden af "Das Kapital", och träffade också den form, hvori Lx'bg klädde sina tankar. Ty begreppet mervärde kan utan tvifvel användas på de enskilda produktionsgrenarne. Men det Lx'bg verkligen menade var dock riktigt. Mervärdet är en mätbar storhet, blott då det gäller den såsom en enhet fattade samhällshushållningen, och kan därför, så länge denna icke är funnen och bestämd, icke fastställas för de enskilda produktionsgrenarne – åtminstone icke så länge man ej sätter arbetsvärdet i direkt samband med arbetslönen. Med andra ord, det finnes icke något verkligt mått för de enskilda produktionsgrenarnes mervärde.

förutsättningar delvis försvunnit, och därför kan ingen förnuftig människa tänka på att vilja kritisera den politiska verksamheten med den tidens argument.

Som vi sett, vände marxismen om frågan och predikade, med framhållande af det industriella proletariatets potentiella kraft och duglighet, den politiska verksamheten såsom rörelsens förnämsta uppgift. Men den invecklade sig därvid i stora motsägelser. Äfven den erkände, och skilde sig därigenom från de demagogiska partierna, att arbetareklassen ännu icke uppnått den för dess emancipation nödiga mognaden, och att jämväl de ekonomiska villkoren därför ännu icke voro för handen. Det oaktadt använde den alltid en taktik, som förutsatte, att båda villkoren vore i det närmaste uppfyllda. Vi påträffa i de marxistiska publikationerna ställen, där arbetarnes omognad betonas med en skärpa, som föga skiljer sig från doktrinarismen hos de första socialisterna, och strax därefter finna vi ställen, enligt hvilka man skulle tro, att all kultur, all intelligens, all dygd blott stode att finna hos arbetareklassen; sådana ställen göra det obegripligt, hvarför icke de yttersta socialrevolutionärerna och våldsanarkisterna skulle ha rätt. I enlighet härmed är den politiska verksamheten alltid riktad på den inom kort väntade revolutionära katastrofen, gent emot hvilken arbete på lagens grund blott förefaller såsom en pis aller, såsom en tillfällig utväg. Och vi sakna hvarje principiell behandling af frågan om, hvad som kan väntas af den lagliga och hvad af den revolutionära aktionen.

Att i det senare afseendet råda stora olikheter, inser man genast. Men de sökas vanligen blott däri, att lagens eller de lagliga reformernas väg är den långsammare, revolutionsvägen däremot hastigare och mera radikalt ledande till målet.¹ Detta är riktigt blott under vissa omständigheter. Det kommer helt och hållet an på reformernas och åtgärdernas beskaffenhet och natur, på deras förhållande till de olika folkklasserna och folksederna, om den lagliga eller den revolutionära vägen är den mest lofvande.

I allmänhet kan man säga, att den revolutionära vägen (i bemärkelsen af revolutionär våldssakt) hastigare leder till målet, så snart det är fråga om undanröjande af hinder, hvilka en privilegierad minoritet ställer i vägen för det sociala framåtskridandet, att dess styrka ligger på den negativa sidan.

Den författningens lagstiftningen arbetar i detta afseende i regeln långsammare. Dess väg är vanligen kompromissens: icke afskaffande af, utan aflösning af förvärfvade rättigheter. Men där fördomarne, den stora massans inskränkta horisont stå hindrande i vägen, är den starkare än revolutionen och erbjuder större fördelar, då det gäller skapandet af varaktiga och lifskraftiga ekonomiska institutioner, med andra ord, större fördelar för det positiva socialpolitiska arbetet.

Inom lagstiftningen behärskar under lugna tider intelligensen känslorna, under revolutionära tider känslorna intelligensen. Men om känslan ofta är en dålig ledare, är intelligensen i gengäld en trög motor. Där revolutionen syndar på grund af öfverilning, där syndar lagstiftningen genom sin långsamhet och slapphet. Lagstiftningen verkar såsom en planmässig, revolutionen såsom en elementär makt.

När en nation uppnått ett politiskt läge och tillstånd, där den egendomsbesittande minoritetens rättigheter upphört att utgöra ett allvarligt hinder för det sociala framåtskridandet, där den politiska verksamhetens negativa uppgifter träda tillbaka för de positiva, då blir återopandet af

¹ I denna anda talar Marx i kapitlet, som afhandlar arbetsdagen, om den ”franska revolutionära metodens karaktäristiska företräden”, hvilka skulle ha visat sig i 1848 års franska 12-timmarslag. Denna fastställde för alla arbetare och alla fabriker utan undantag samma arbetsdag. Detta är sant. Det är emellertid bevisadt, att denna radikala lag förblef en död bokstaf i öfver en människoålder.

den våldsamma revolutionen blott en tom fras.¹

En regering, en privilegierad minoritet kan störtas, icke ett folk.

Själftva lagen, med sin af den väpnade makten skyddade auktoritets inflytande bakom sig, är ofta vanmäktig mot folkets inrotade sedvänjor och fördomar. Italiens dåliga ekonomi har icke sin yttersta orsak i huset Savoyens dåliga eller bristande goda vilja. Gentemot byråkratiens till tradition vordna korruption och folkets lättsinniga sätt att taga lifvet förmå ofta de mest välmentade lagar och förordningar ingenting. På samma sätt i Spanien, i Grekland och i ännu högre grad i Orienten. Till och med i Frankrike, där republiken uträttat stora ting för nationens framåtskridande, har den likväl icke kunnat utrota vissa kräftsador i det nationella lifvet, utan snarare stegrat dem. Hvad som under det borgerliga kungadömet föreföll som en oerhörd korruption, betraktas i dag som en oskyldig lek. En nation, ett folk är blott till begreppet en enhet, folkets lagligt proklamerade suveränitet gör ännu icke folket till den i verkligheten bestämmande faktorn. Denna kan bringa regeringen i beroende af dem, gentemot hvilka den just skulle vara stark: ämbetsmännen, yrkespolitikerna, prässens ägare. Och detta gäller revolutionära icke mindre än konstitutionella regeringar.

Där arbetareklassen ännu icke äger mycket starka ekonomiska organisationer och genom skolning i själfförvaltningskorporationer uppnått en hög grad af andlig själfständighet, där blir proletariats diktatur intet annat än klubbatalarnes och litteratörernas diktatur. Jag vill icke önska, att de, som i arbetareorganisationernas undertryckande och trakasserande och i arbetarnes uteslutande från lagstiftning och förvaltning se den högsta regeringskonst, måtte komma att i praktiken erfar skillnaden. Lika litet önskar jag det för arbetarerörelsen själf.

Oaktadt de stora framsteg, som arbetareklassen i politiskt och fackligt afseende gjort sedan de dagar, då Marx och Engels skrefvo, anser jag den likväl ännu icke tillräckligt utvecklade för att öfvertaga det politiska herraväldet. Jag ser mig så mycket mer föranlåten att öppet uttala detta, som just i detta af-seende en "cant" håller på att insmyga sig i den socialistiska litteraturen, hvilken hotar att undertrycka hvarje förnuftigt omdöme, och jag vet, att jag ingenstädes kan vara så viss om att finna ett mera objektivt bedömande af mina uttalade åsikter än hos de arbetare, hvilka utgöra förtruppen i proletariats frigörelsekamp. Ännu har jag icke hört från någon arbetare, med hvilken jag samtalat om de socialistiska problemen, att han i denna punkt hyst en väsentligt afvikande mening. Blott litteratörer, som aldrig stått i intimare beröring med den verkliga arbetarerörelsen, kunna i detta afseende döma annorlunda. Däraf det – för att icke använda ett skarpare uttryck – komiska raseriet hos herr Plechanow mot alla socialister, hvilka icke på förhand tillskrifva hela proletärklassen just det, som småningom skall blifva dess historiska kallelse att utföra och ådagalägga, hans raseri mot dem, hvilka ännu se olösta problem, där han redan har lösningarna. Proletariatet, det är jag! Den, som icke har samma syn på rörelsen som han, är en lärd och en spetsborgare. Det är en gammal visa, som dock icke vinner i behag genom sin ålder.

Man har ännu icke öfvervunnit utopismen, då man spekulativt förlägger till eller pådiktar nutiden det, som en gång skall komma i framtiden. Vi ha att taga arbetarne sådana de äro. Och de äro hvarken så allmänt utarmade, som det spåddes i det kommunistiska manifestet, eller så fria från fördomar och svagheter, som deras smickrare vilja få oss att tro. De ha de dygder och de laster, som skapas af de ekonomiska och sociala villkor, under hvilka de lefva. Och hvarken dessa villkor eller deras verkningar låta sig aflägsnas från den ena dagen till den andra.

¹ "Lyckligtvis har här i landet revolutionarismen upphört att vara annat än en affekterad fras." Det engelska oafhägiga arbetarpartiets månadsberättelse, januari 1898.

Den våldsammaste revolution kan blott långsamt förändra den allmänna nivån hos det stora flertalet af en nation. Det är godt och väl att kunna svara motståndarne till socialismen, då de kommo med sina kända beräkningar öfver, huru föga en likformig fördelning af inkomsterna skulle ändra inkomsterna för den stora massan, att en sådan likformig fördelning blott är minsta delen af det, som socialismen har att förverkliga. Men man får därför icke glömma, att det andra, produktionens stegring, icke är en sak, som så lätt improviseras. ”Först på en viss, för *våra tidsförhållanden till och med* mycket hög utvecklingsgrad blir det möjligt att så stegra produktionen, att klass-skillnadens afskaffande blir ett verkligt och varaktigt framsteg, utan att åtföljas af stillastående eller till och med tillbakagång i den samhälleliga produktionen.” Hvilken spetsborgare, hvilken lärd är det, som skrifvit detta, herr Plechanow? Jo, ingen annan än Friedrich Engels.¹

Ha vi redan uppnått den för klassernas afskaffande erforderliga utvecklingsgraden i fråga om produktivkrafterna? Gentemot de fantastiska siffror, som förr uppställts såsom bevis härför och som hvilade på antagandet, att den utveckling, några särskildt gynnade industrier redan uppnått, kunde tillämpas på alla områden, ha under senare tider socialistiska skriftställare sökt att på grund af sorgfälliga i detalj gående beräkningar komma till en saklig och hållbar uppskattning af produktionsmöjligheterna inom ett socialistiskt samhälle, och de af dem vunna resultaten skilja sig mycket från de tidigare siffrorna.² Om, såsom man fordom tänkt sig, en allmän nedsättning af den dagliga arbetstiden till fem och fyra eller till och med till tre och två timmar, kan för en öfverskådlig framtid icke vara tal utan en betydlig sänkning af den allmänna lefnadsnivån. Till och med vid en kollektivistisk organisation af arbetet måste arbetet börjas vid mycket unga år och först sluta vid en mycket framskriden ålder, om man, under förutsättning af samma produkt- och arbetsmängd skulle kunna komma under åttatimmarsdagen.

Med ett ord, man kan icke under loppet af ett par år höja den arbetande klassens lefnadsförhållanden, så att dessa i väsentlig grad skilja sig från de nuvarande. Detta borde egentligen först inses just af dem, som med afseende på sifferförhållandet mellan de egendomslösa och de egendomsbesittande klasserna gärna göra sig skyldiga till de största öfverdrifter. Men den, som i den ena punkten tänker irrationellt, gör det vanligen äfven i det andra. Det förundrar mig därför alls icke, om samme Plechanow, som känner sig upprörd öfver att se arbetarnes läge framställas såsom icke hopplöst, för min uttalade åsikt om omöjligheten att i en öfverskådlig framtid uppgifva principen om arbetarnes ekonomiska själfansvar blott har den tillintetgörande domen ”spetsborgerlig”. Man är icke för intet oansvarighetens filosof.

Men den, som deltagar i den verkliga arbetarerörelsen, skall äfven finna, att friheten från de egenskaper, hvilka för den ur bourgeoisin härstammande känsloproletären synas spetsborgerliga, där skattas mycket ringa, att man där icke kelar med proletärskapet, utan tvärt om arbetar på att göra proletären till ”spetsborgare”. Med den kringvandrande, hem-och familjelöse proletären skulle icke någon varaktig, solid fackföreningsrörelse vara möjlig. Det är icke någon borgerlig fördom, utan en under årtiondens organisationsarbete vunnen öfvertygelse, som gjort så många engelska arbetareledare – socialister och icke socialister – till ifriga anhängare af nykterhetsrörelsen.³ Arbetaresocialisterna känna felen hos sin klass, och långt ifrån att förhålliga dessa, söka de

¹ Jämför ”Soziales aus Russland”, Vorwärts-upplagan, s. 50.

² Jämför *Atlanticus!* ”Ein Blick in den Zukunftsstaat, Produktion und Konsum im sociastaat,” (Stuttgart, Dietz) samt D:r Josef Ritter von Neupauers uppsatser i Pernerstorfers ”Deutsche Worte”, 1897-98 års årgång. Mot båda arbetena kunna invändningar göras, men de kunna för dem, som önska lära känna hithörande frågor, varmt rekommenderas. Neupauer anser, att om man beräknade alla maskiners genomsnittliga produktionsförmåga, skulle det visa sig, att de knappast inbespara en tredjedel af den mänskliga arbetskraften.

³ Äfven styrelsen för det oafhångiga socialistiska arbetarepartiet har nyligen i en rundskrifvelse lagt sina sektioner varmt på hjärtat att icke servera spirituösa drycker i sina klubblokaler.

samvetsgranne bland dem att med alla krafter bekämpa dem.

Jag måste här ännu en gång återkomma till Liebknechts ord att jag skulle ha låtit imponera på mig af den engelska bourgeoisins storartade tillväxt. Detta är blott så till vida sant, som att jag öfvertygat mig om oriktigheten af de i vår litteratur gängse, på bristande statistik beroende uppgifterna om medelklassernas försvinnande. Men detta ensamt har icke föranlett mig att revidera mina åsikter angående snabbheten och naturen hos den utveckling, som leder till socialismen. Vida viktigare har varit hvad en noggrannare kännedom om den nya tidens klassiska arbetarerörelse lärt mig. Och utan att kritiklöst tillämpa hvad jag lärt och erfarit på andra förhållanden, har jag öfvertygat mig om och från olika håll fått bekräftadt att det på fastlandet i princip icke är annorlunda ställt än i England. Det gäller icke nationella, utan sociala företeelser.

Af en klass, hvars stora flertal bor trångt, erhåller dålig undervisning, har en osäker och otillfredsställande förtjänst, kunna vi icke fordra den höga intellektuella och moraliska ståndpunkt, som af ett socialistiskt samhälles upprättande och bestånd fordras. Vi vilja därför icke heller pådikta den en sådan. Låtom oss glädjas åt den stora fond af intelligens, afhållsamhet och handlingskraft, som den modärna arbetarerörelsen dels bragt i dagen och dels skapat, men låtom oss ej kritiklöst tillägga massorna, millionerna det, som blott gäller eliten, låtom oss säga några hundratusen. Jag vill icke återgifva yttranden, som från arbetare med afseende på denna punkt muntligt eller skriftligt kommit mig till handa, jag behöfver icke heller inför förnuftiga människor försvara mig mot misstanken för fariseism och skolmästarehögmod. Men jag tillstår gärna, att jag här mäter med två slags mått. Just emedan jag väntar mycket af arbetareklassen, bedömer jag allt, som kan bidra till eller åsyftar att korrumpera densammans moraliska omdömesförmåga, mycket strängare, än hvad i detta afseende sker i de högre klasserna, och jag ser med djupt beklagande, hur här och hvar i arbetareprässen en ton af litterär dekadens gör sig bred, hvilken blott kan verka förvirrande och slutligen korrumpierande. En uppåtsträfvande klass behöfver en sund moral och icke en blaserad lifsuppfattning. Om den utmålar för sig ett visst slutmål, är dock slutligen en underordnad sak, så länge den med energi fullföljer sina närmast liggande mål. Det, som har någon betydelse, är, att dess mål fyllas af en bestämd princip, som ger uttryck åt ett högre stadium i samhällshushållningen och hela samhällslifvet, att den äro genomträngd af en social uppfattning, som i den kulturella utvecklingen betecknar ett verkligt framsteg, en högre moral och rättsuppfattning.

I denna mening kan jag icke underskrifva satsen: ”arbetareklassen har icke några ideal att förverkliga.” Tvärtom ser jag i denna sats blott produkten af ett själfbedrägeri, såvida den icke helt enkelt är en ordlek af sin författare. Och det var med tanke härpå, som jag på sin tid mot den ”cant”, hvilken söker innästla sig i arbetarerörelsen och hvilken den hegelska dialektiken erbjuder ett bekvämt skydd, åberopade andan hos den store Königsbergfilosofen, det rena förnuftets kritiker. De anfall af raseri, hvori jag härigenom försatt herr Plechanow, hafva blott styrkt mig i den öfvertygelsen, att socialdemokratien är i behof af en Kant, hvilken med all skärpa kritiskt siktande går till rätta med föråldrade läromeningar, hvilken uppvisar, hur deras skenbara materialism är den högsta och därför lättast vilseledande ideologi, att föraktet för idealet, de materiella faktorernas upphöjande till utvecklingens allsmåktiga makter är själfbedrägeri, hvilket de, som så förkunna, själfva afslöja såsom sådant, så snart det gäller praktiskt handlande. En sådan ande, som med öfvertygande klarhet och skärpa skilde det i våra stora förkämpars arbeten, som är värdt och bestämdt att fortlefva, från det, som måste falla och kan falla, skulle också göra det möjligt för oss att mera fördomsfritt döma öfver de arbeten, hvilka visserligen icke utgå från de utgångspunkter, som för närvarande synas oss de rätta, men likväl hafva samma mål i sikte som socialdemokratien. Att den socialistiska kritiken mången gång brister härutinnan, och uppvisar epigonskapets alla skuggsidor, kan ingen opartiskt tänkande förneka. Jag har själf åstad-

kommit åtskilligt i den vägen och kastar därför icke sten på någon. Men just emedan jag utgått ur denna skola, anser jag mig vara berättigad att gifva uttryck åt reformbehovet. Om jag icke fruktade att blifva missuppfattad (att bli oriktigt tolkad och tydd, är jag naturligtvis beredd), skulle jag vilja öfversätta ”tillbaka till Kant” med ett: ”tillbaka till Lange”. Ty lika litet som det för filosoferna och naturforskarna kan vara fråga om att bokstafligen återgå till allt, som Königsbergsfilosofen skrifvit, utan blott till den fundamentala principen för hans kritik, lika litet kunde det för socialdemokratin bli fråga om att upptaga alla en Friedrich Albert Langes socialpolitiska åsikter och omdömen. Hvad jag har för ögonen, är det för Lange betecknande draget, att han förenar ett uppriktigt och oförskräckt partitagande för arbetareklassens emancipationssträfvanden med en hög vetenskaplig fördomsfrihet, hvilken alltid var beredd att erkänna villfarelser och omfatta nya sanningar. Måhända kan en så stor vidhjärtenhet, som träder oss till mötes ur Langes skrifter, blott finnas hos personer, som sakna den genomträngande skärpa, hvilken är karaktäristisk för så banbrytande andar som Marx. Men icke hvarje tid frambringar en Marx, och till och med för en man med lika stort snille skulle den nuvarande arbetarerörelsen vara för stor, för att han skulle komma att intaga samma plats som Karl Marx intager i densammas historia. I vår tid behöfver arbetarerörelsen, utom stridbara, äfven ordnande och sammanfattande andar, som stå tillräckligt högt för att kunna skilja agnarna från hvetet och tänka tillräckligt stort för att äfven kunna erkänna den lilla planta, som vuxit på en annan säng än deras egen, hvilka kanske icke äro konungar, men varmhjärtade republikaner på den socialistiska tankens område.